

AJALOOLINE AJAKIRI

N° 3 **1928**
SEITSMES AASTAKÄIK
T O I M E T U S

P. TREIBERG
PEATOIMETAJA

P. BAUMAN / A. R. CEDERBERG / R. KLEIS
H. KRUIIS / J. KÖPP / O. LIIV / H. SEPP / J. VASAR

S I S U :

Mõisatereduksiooni küsimus 1681. a. Liivi maapäeval. II. *J. Vasar.*

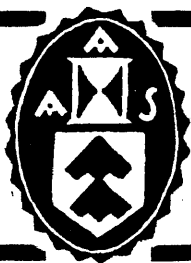
Saksa ordu saatkond Peeter I-se juurde aastal 1721. *L. Leesment.*

Peapiiskopp Michael Hildebrandi protsess Narva linnaga. I.
P. Johansen.

Alphonse Aulard †. *P. Treiberg.*

Varia.

EP 5721

Mõisatereduktsiooni küsimus 1681. a. Liivi maapäeval.

II.

8. märtsil 1681 olid kindralkuberner Christer Horn ja majandusasehaldaja J. Sneckensköld Volmaris teinud teatavaks Liivi maanõunikkudele, et reduktsiooniküsimus leiab lõpliku lahenduse järgmisel maapäeval. Nägime eelpool, et aadli ärev meeolelu seetõttu esialgu muutus rahulikumaks. Asuti äraootavale seisukohale. Teated kuninga poolt kavatsetava uue maaderevisjoni üle ajasid aga meeled uuesti ärevile ka reduktsiooni pärast. Revisjoni asjas nähti kuninga mitteamulikku seisukohta liivimaalaste vastu üldse. Nüüd maapäeva lähenemisega muutus reduktsiooniküsimus iseenesest aktuaalsemaks. Kuivõrra suurt huvi Liivi maa-asurid tundsid reduktsiooni kui ka revisjoni küsimuse vastu, näitab juba seegi asjaolu, et maapäevast osavõtjaid ilmus kohale nii palju, et harilik maapäeva pidamise ruum jäi kitsaks, mille tõttu koosolekuid tuli pidada mujal¹⁾.

Mõni aeg enne maapäeva oli aadli meeolelu, nagu nägime, olnud ärev ja reduktsioonivastane. Aja kohta otse maapäeva eel ei ole meil kuigi palju juurde lisada eelmisele. Igatahes kinnitavad olemasolevad vähesed teated, et olukord jäi endiseks. Maapäevale kokkusõitvate maa-asurite kallal Rootsi rüütlimajas immatrikuleeritud liivimaalaste poolt tehtav kihutustöö reduktsiooni vastu pidi enne võetud reduktsiooni-vastast seisukohta ainult süvendama²⁾. Kahjuks võime teadete puudusel ainult konstateerida fakti, et maapäeva

1) Schirren, Recesse, lk. 14 j. j.

2) Selle üle hiljemini pikemalt.

eel rüütelkond katsus meelitustega võita oma poole Lichtonit ja seeläbi seekord mööda pääseda maapäevast¹⁾).

Kuna oli ette näha, et maapäevaga seisid ees raskused, katsus Lichon nii palju kui võimalik kindlustada oma positsiooni. Kartes, et kuberner Hans v. Fersen ei saa pakkuda tarbekorral küllaldast abi, veendis Lichon kindralkuberner Christer Horni loobuma oma just maapäeva ajaks kavatsetud sõidust Rootsi. Lichon kartis, et Fersenil kui liivimaalasel ei ole küllalt autoriteeti oma kaasmaalaste juures. Pealegi olevat Fersen alati hoidnud Liivi aadli poole ja olevat ka isiklikult liiga huvitatud reduktsioonist, mille läbi ta võib kaotada kuni 5000 riigitaalrit aastasissetulekuid²⁾).

1681. a. maapäev avati 12. juulil. Kuninga kartused, et maanõunikude poolt tehtakse Lichonile takistusi viibida propositiooni ettekandmisel või muidu raskusi rangiküsimuse ülestõstmisega, osutusid ekslikeks. Midagi sellist ei sündinud ja kuningliku propositiooni ettekandmine läks päris libedasti.

Propositsioon³⁾ ise koostus kolmest punktist, pannes ette maapäevale soostada reduktsiooni, uut maaderevisjoni ja talupoegade vabastamist. Propositsiooni pearõhk asus reduktsiooniküsimusel, nagu võib näha juba sellestki, et mainitud kolme punkti eel leiduv üldine sissejuhatus käis terveni reduktsiooni kohta; veel rohkem selgub see aga asjaolust, et Lichonile antud instruksioonid, mis teda detailideni juhendavad reduktsiooni suhtes, on teistes küsimustes väga üldise iseloomuga. Revisjoni ja talupoegade vabastamise küsimuses reduktsiooni maapäeval käsitlemise kestel ei tehtud Lichtoni poolt midagi erilist, ühtlasi ei saa ka märgata et need küsimused oleks kuidagi olulisemalt mõjutanud maapäeva käiku meid huvitavas punktis.

Kuninga propositioon oli antud 27. aprillil 1681, mõni nädal enne Lichtoni viimast juhendit, milles viimasele ettekirjutati uus taktika maapäeval reduktsiooni asjas esinemisel. Propositsiooni sisu lubab konstateerida, et juba selle koostamise ajaks oli Karl XI jõudnud otsusele, mis väljendub vastusena Lichtoni memoriaalile antud punktides. Üheltpoolt tehti propositioonis ettepanek, et aadel soostaks

¹⁾ RRA. Brev till Ämbetsmän. 9-b. Lichon E. Lindsköldile 10. aug. 1681. Siin juurdelisatud A:ga märgitud lisast [arhiivis seda ei leidu] võivat Lindsköld näha, missuguste keeruliste asjade ja Poola riietega rüütelkond Lichtonit alguses katsus võita, et seeläbi maapäeva seekord eviteerida, kahtlemata selle nõuandel, kes peaks olema kuninga truim mees siin kohal [H. v. Fersen?]. Hans Wachtmeister võivat seda paremini teatada. Lit. B:st [ka puudub] võivat Lindsköld näha, kuidas Lichon neid vastu võttis. Seda peab kuningale teatama.

²⁾ RRA. Brev till Ämbetsm. 9-b. Lichon Lindsköldile 17. nov. 1681.

³⁾ Leidub saksakeelses tõlkes Schirren, Recesse, lk. 16 j. j.

reduktsiooni. „Kuninglik majesteet... loodab, et rüütelkond ja aadel [reduktsiooni küsimuses] ei näita end vähem heatahtlikuna kui Rootsi aadel... ja konformeerub sellega nii, et [endised publiikmõisad]... jälle tagastataks riigi tarveteks“. Teiselt poolt aga oli tarvilik maapäevalt eitava vastuse saamise korral jätta lahti tee reduktsiooni teostamiseks kuninga enda õiguse põhjal ja seepärast juba algusest saadik rõhutada, et kuningas ei loe sõltuvaks reduktsioonile käiguandmist maapäeva heaksarvamisest. Seetõttu leiamegi proposit-sioonis näit. järgmise lause: „tarve niisugust ettevõtet [reduktsiooni] läbi viia“ „on Kuninglikku Majesteeti põhjustanud määrama ja saatma komisjoni Liivimaa hertsogkonda, muuseas ka aadliga läbi-rääkima mõne nimetatud hertsogkonda puutuva väga tähtsa küsimuse üle“ [reduktsioon, revisjon j. m.].

Juba jaanuarikuus esimeste instruksioonide andmisel Lichtonile oli kuningas välja töötanud üksikasjalise kava mitte ainult selle kohta, missuguses ulatuses lõplikult pidi nõutama Liivi maapäevalt reduktsiooni soostamist, vaid ka selle kohta, mis Lichton pidi ette küsima, et siis maapäevaga kaubeldes saavutada paraja tagajärje. Lichton pidi kõige pealt püüdma saada soostust selles ulatuses, mis fikseeritud 1680. a. ¹⁾ Rootsi riigipäeva otsuses. See tähendab, reduktsiooni algustermi jaoks pidi saama orduaeg ja kõik mõisad, mis sel ajal olid üksikute maavalitsejate kättes või reserveeritud kindlateks avalikkudeks tarveteks, pidid redutseeritama. Tagastamisest pidid jääma vabaks mõisad, mis sel ajal kuulusid aadlile.

Sellele lisaks pidi Lichton katsuma saavutada maapäeva nõusoleku veel järgmiste asjade kohta.

1. Lichton peab katsuma maapäeval läbi viia, et redutseeritaks ka need mõisad, mis Liivimaa Rootsi alla sattumisel jäid omanikkude äramineku tõttu riigile ja mis hiljemini läänitati võõrastele ²⁾. Salajases instruksioonis lubab aga kuningas Lichtonit mainitud mõisaid alles jätta Norrköpingi otsuse mõisatena (täht. meesläänidena), et sellega saavutada aadli heatahtlikkust kuninga kavatsuste vastu ³⁾.

2. Liivimaa allaheitmisel kutsus Gustav II Adolf poolakatega maalt ära läinud aadli tagasi, tingimusel et ta neile nende mõisad annab tagasi ainult siis, kui nad Liivimaale tagasi tulevad teatavaks tähtpäevaks. Suur hulk aadli perekondi reageeris kutsele alles hulk aega peale määratud tähtaega. Selleks ajaks oli Gustav Adolf hiljaks-

¹⁾ RRA. Riigi registratuur a. 1681. Instruksioon Lichtonile 20 jaan. 1681, p. 7 ja ibid., salajane instruksioon 29. jaan. 1681, p. 4.

²⁾ Instruksioon 20. jaan., p. 8.

³⁾ Salajane instruksioon, p. 4.

jäänute mõisad enamal jaol juba teistele läänitanud. Paljud sellised pärast tähtaega tagasitulijad võttis Gustav Adolf siiski vastu, andes neile kompensatsiooniks äravõetud ja teistele läänitatud maade eest kroonumõisaid. Lichtoni esimeses instruksioonis käsib kuningas liivimaalastelt nõuda mitte ainult kompensatsiooniks antud mõisate tagastamist, sest need olid võetud kroonumaast, vaid ka oma tagasitulekul hilistunud aadli suguvõsadele enne maalt äraminekut kuulunud mõisate reduktsiooni, sest määratud tähtajaks mitte tagasi tulles olevat säärased omanikud kaotanud oma õigused¹⁾. Salajane instruksioon lubab juhul, kui selle punkti suhtes ilmneb aadli poolt tähelepanuväärsem vastupanu, järele anda seevõrra, et kompensatsioonimaad tagastataks, kuna neid valdavaile maa-asureile tagasi antaks nende endised perekonnamõisad²⁾.

3. Edasi tuleb Liivi maapäevalt nõuda allodiaalselt doneeritud publiikmõisate tagasiandmist, mis müügi või muul teel läinud teistesse kätte, ilma et kuningas tarvitseks selle eest maksta omanikkudele luna³⁾. Seda peab Lichton nii palju kui võimalik katsuma saavutada, kuid tarbekorral võib ta siiski siin järele anda. Sel juhul peaks kuningale reserveeritama õigus niisuguseid mõisaid välja lunastada, hinna suhtes omanikuga kokku leppides⁴⁾.

4. Kroonuvõlgade vastu pandiandmisel oli harilikult kombeks olnud võla vastu anda mõisaid, mille aastased sissetulekud võrdusid kokkulepitud protsendiga laenuks antud kapitali intressile. Lichton pidi katsuma läbi viia, et nüüd tagant järele maapäev lubaks võla protsendi uuesti kindlaks määrata 6⁰/o-le, kui see aga võimata, siis 8⁰/o-le või 10⁰/o. Kõrgema protsendimääraga äraantud pandimõisate puhul pidi maapäevaga kokkulepitud kindla protsendi ja mõisa tegeliku sissetuleku vahe arvatama võla kustutuseks⁵⁾.

Nii oli Lichtonile ette kirjutatud teotseda maapäeval siis, kui kuningas veel lootis seal asja heaga läbi viia. Vahepeal Karl XI-le teatavaks saanud Liivi aadli reduktsiooni-vastane meeleolu põhjustas teda aga muutma endist taktikat. Ette nähes, et tõenäoliselt reduktsioon Liivimaal tuleb teostada vastu aadli tahtmist kuninga enese õiguse alusel, oli vaja reduktsiooni tingimusi kohandada selle asjaolule, nii, et aadlile jääks võimalikult vähe põhjust ja alust vasturääkimiseks.

¹⁾ Instruksioon 20. jaan., p. 9.

²⁾ Salajane instruksioon, p. 5

³⁾ Instruksioon 20. jaan., p. 10.

⁴⁾ Salajane instruksioon, p. 6.

⁵⁾ RRA. Riigi registratuur a. 1681. Salajane instruksioon Lichtonile 29. jaan. 1681, p. 7.

Soodsa juhu vasturääkimiseks pakkusid p. 2 all käsitletud mõisad. Oliva rahuleping garanteeris, et sõja ajal maalt ühes poolakatega äraläinud aadlit ei tülitataks tema valduse suhtes. Siin tundis Karl XI end teataval määral seotud olevat rahvusvahelise normiga, ja raske oli vasturääkimisi leidmata selles punktis põhjendada õigust reduktsiooniks. Seepärast siis „reflekteerib kuninglik majesteet vaherahu ja rahulepingule ja arvab tarviliku olevat neid jätta oma jõusse“. Kõik teises punktis loendatud mõisad tulevad jätta aadli kätte, kuid kompensatsiooniks antud mõisad tulevad viia Norrköpingi otsuse tingimuste alla¹⁾).

Edasi piirab Karl XI Lichtonile 19. mail antud juhendis reduktsiooni ulatust veel järgmiselt. Võttes nagu enne Liivi reduktsiooni algtähtajaks orduaja, pidid selle järgi redutseeritama kõik orduaegsed publiikmõisad, mis pärast olid sattunud aadli kättesse. Nüüd oli võimalik, et mõne orduaegse riikliku mõisa doneerimine oli sündinud juba Poola ajal ja et see mõis võis ilma vahe peal Rootsi riigi käes olemata päranduse, ostu j. m. teel sattuda oma praeguse omaniku kätte. Ka niisuguste mõisate reduktsiooni oli raske põhjendada kuninga õigusega. Seepärast kitsendab kuningas siin reduktsiooni tingimusi sel teel, et reduktsiooni alla peavad käima ainult Rootsi ajal doneeritud mõisad²⁾).

Lõpuks omanikke vahetanud allodiaalselt doneeritud mõisate eest maksab kuningas luna³⁾).

Niiviisi mõõdukamaks tehtud reduktsiooni kava arvestas ka juhtu, et maapäev keeldub andmast nõusolekut reduktsiooniks: siis tuli see teostada kuningale endale kompeteeruva õiguse põhjal.

Uue taktika järgi osutus otstarbekohatuks maapäevaga kaubelda reduktsiooni üksiktingimuste üle. Ei olnud loomulik, et maapäevale ka nüüd oleks esitatud vastuvõtmiseks need üksiktingimused, mis olid ettenähtud Lichtoni jaanuari instruksioones. Väita, et reduktsioon ei sõltu maapäeva seisukohavõtust, ja siis hiljemini maapäeva äpardumisel deklareerida, et reduktsioon viiakse läbi kuninga õiguse põhjal märksa väiksemas ulatuses, — säärane taktika oleks asjatult näidanud aadlile kuninga enda kahtlemist oma kompetentsi piiride kohta seal, kus seda oli kõige vähem tarvis.

Teiselt poolt oleks võinud otsekohe esitada maapäevale soostamiseks täpsalt formuleeritud reduktsioonitingimused kõige väiksemas

¹⁾ RRA. Riigi registratuur a. 1681. Resolutsioon Lichtoni memoriaalile 19. mai 1681, p. 8.

²⁾ Ibid., p. 5.

³⁾ Ibid., p. 9.

ulatuses, mis Karl XI vastuvõetav. Niisugune ettepanek sisaldas juba iseenesest loobumist reduktsiooniks nõusoleku saamisest suuremas ulatuses, kui selles oli ette nähtud. Juhul, kui maapäev järgi annaks kuninga nõuetele, teeks ta seda kas ettepanud ulatuses või kaupleks välja veel paremad tingimused, kuid mitte rohkem. Ometi kavatses Karl XI Liivi reduktsiooni palju suuremas ulatuses, kui oli ette nähtud neis minimaaltingimustes, milleni ta oli kärpinud esialgsed nõuded arvestades juhtu, et tagastamine tuleb teostada vägivaldselt.

Nii tahtis Karl XI nähtavasti lahti jätta tee ka selleks korraks, kui maapäev peaks osutama vastu ootusi reduktsioonisõbralikuks. Vist selles mõttes ei võtnud ta propositsiooni kindlaks määratud reduktsioonitingimusi, vaid ainult reduktsiooni ettepaneku ja pealegi nii üldisel ja määramata kujul kui võimalik. Juhul, kui aadel annaks propositsiooni peale kuidagi mõista, et ta põhimõtteliselt valmis asja sisuliselt harutama, oli võimalus saavutada temalt reduktsiooni võib-olla palju laiemas ulatuses, kui seda ette nägid vägivaldse tagastamise võimaluste arvestamisel kärbitud tingimused.

Nii näeme, et propositsioon ühe iseärasuse kõrval — ettevaatlikult lasta välja paista, et reduktsioon ei sõltu maapäeva otsusest — sisaldab ka teise. Propositsioon ei esitanud üksiktingimusi reduktsiooniks, vaid ainult selle põhimõtte. Ennemini riiklikeks tarbeiks reserveeritud mõisad pidid tagasi võetama riigile. Propositsioon loendab „vanad peapiiskopi ja piiskopimõisad ühes selleaegsete vaimulikkude mõisatega, — ordu ja ordumeistri mõisad ning ülejäänud, mis on olnud publiikmõisad, kuid mõnesugusel viisil sattunud era kätte“. Loend ei selgitanud täpsamalt, mida nimelt pidi redutseeritama, sest orduajal kuulusid riigile ühed mõisad, Poola ajal teised, Rootsi aja alguses oli jälle pea terve maa kuninga käes.

See meetod, mille Karl XI oma viimases juhendis Lichtonile ette kirjutas reduktsiooniasja läbiviimiseks, oli õieti kaheteraga mõök maapäevalt reduktsiooni vabatahtliku soostuse saavutamise seisukohalt. Arvestades seda, et maapäevalt vaevalt saadakse vabatahtlik reduktsioonisoostus, tuli jätta lahti tee kuninga nimel ettevõetava mõisatagastamise võimaluseks ja nimelt, sel kombel, et maapäevale mitte ainult ei esitatud ettepanek reduktsiooni suhtes, vaid ühtlasi korraga ära näidati, nagu ei kuulukski asi maapäeva kompetentsi, vaid nagu oleks kuningal selle teostamiseks maapäevatagi küllalised õigused. Teatava lootuse pani Karl XI oletusele, et maapäev, ära nähes võimatust pääseda reduktsioonist, ka omalt poolt annab näilikult vabataht-

liku soostuse ja sellega vähemalt laseb paista asja niisuguses val- guses, nagu oleks ta ise reduktsiooni lubanud. Seega oleks mööda hiilitud edaspidi kardetavaks saada võiva pretsedentjuhu tekkimisest ja ära hoitud võimalus väita, nagu oleks kuningal ka ilma maapäe- vata sõna rääkida Liivimaa asjades.

Kuid niisuguse taktikaga kaasas käiv ähvardus reduktsiooni pikema jututa teostada võis ka reduktsiooni läbiminekule maapäeval kardetavaks saada, eriti sel korral, kui maapäeval ei puuduks hea tahe reduktsiooni soostada. Võis tekkida kartus, et maapäev nõus olles ettepaneku sisuga ühtlasi võimaldaks asja nii seletada nagu tunnustaks ta sellega ka kuninga vastavat õigust. Sellega oleks oma- korda loodud pretsedent, millest kinni hakates kuningas ka edaspidigi oleks võinud esineda reduktsiooni nõuetega

Kas niisuguse kuninga taktika tarvituselevõtu korral, kui oleks reduktsioonitingimused olnud propositatsioonis üksikasjaliselt ära mää- ratud, Liivi aadel oleks annud jaatava või eitava vastuse, on raske öelda. Arvestades enne maapäeva valitsevat meeoleolu, oleks selle vastus vist küll osutunud eitavaks. Kuid on kindel, et propositatsioon niisugusena, nagu see maapäevale esitati, märksa raskendas redukt- siooni ettepaneku läbiminekut. Propositioonid olid kuninga soovid reduktsiooni ulatuse suhtes sõnastatud niivõrra üldiseis lauseis, et isegi Lichtoni tunnistuse järgi sellest „reduktsiooni viisi õieti ei saa- nud leida“¹⁾. Pea kõik mõisad olid kord olnud kroonu käes, ja nii võis iga maapäeva liige karta, et tal endal tuleb kannatada redukt- siooni läbi. Propositiooni üldine laad sundis asuma reduktsiooni suhtes eitavale seisukohale ka neid, kes kuninga tõeliste kavatsuste teostamisel ei oleks sugugi olnud sellest puudutatud.

Need, kelle mõisad pidid esimeses järjekorras minema redukt- siooni alla, milline selle ulatus ka ei oleks olnud, hoolitsesid juba selle eest, et hirm nende kaasvendade juures ei väheneks. Eriti olgu siin juhitud tähelepanu asjaolule, et maapäeva poolt reduktsiooni soostamise vastu tegi kihutustööd see osa Liivi aadlist, kes oli im- matrikuleeritud Rootsi rüütlikojas. Nende mõisad pidid minema re- duktsiooni alla riigipäeva otsuse põhjal, kui Rootsi riigipäeva liikmete omad. Kuigi maapäev oleks omalt poolt nõus olnud ka Rootsis im- matrikuleerimata liivimaalaste mõisate tagastamisega, oleks nende mõisad ikkagi lootusetult reduktsioonile allunud. Kuid juhul, mil maapäev oleks eitavalt vastanud reduktsiooni ettepanekule, seejuures veel rõhutades oma privileege jne., oleks ka neile liivimaalastele see eitav otsus olnud teatavaks kaitseks: nad oleks võinud apelleerida

¹⁾ RRA. Livonica 134. Lichten kuningale 9. aug 1681.

asjaolule, et ka nemad on Liivi maapäeva liikmed ja peavad omama samasuguseid õigusi nagu teisedki liivimaalased. Lichten teatab, et „siin Riias mõned selle maa suguvõsad, kes Rootsi rüütlikojas immatrikuleeritud, katsuvad sisendada halbu impressioone teistesse, eriti kuulda saades, et nad ei või kaasa hääletada maapäeval“. Kõneledes selle järel vennaste Ungernite häbematuses tema vastu lisab ta juurde: „Sääraseid ninatarku leidub siin küllalt ja ma kardan, et mul küllalt tuleb teha nendega tegemist“¹⁾.

Arusaadavasti lõi propositsiooni üldine iseloom niisuguseks kihutustööks soodsa pinna. Kõigi nende asjaolude tagajärjel sai propositsioonile osaks tagasilükkamine sisuliselt.

Kuid propositsioon sisaldas ettepaneku kõrval veel ühe teise joone. Ta laskis läbi paista, et Karl XI ka hoolimata maapäeva mitte-nõusolekust tahab teostada reduktsiooni. See asjaolu mõjus kaasa selleks, et üles võeti õiguseküsimumused ja privileegid. Reduktsioonist mõõdapääsemiseks ei tulnud mitte ainult kuninga ettepanek tagasi lükata, vaid tuli ka ära näidata, et kuningal ei ole õigust reduktsiooni teostada.

Kui propositsiooni sisu ei oleks olnud niivõrra üldine ja mitte ära hirmutanud kõik maapäeva liikmed, oleks vast võimalik olnud, et see osa, kus kuningas ära näitas oma õiguse reduktsiooni teostamiseks, oleks jäänud tagaplaanile. Nii oleks heal juhul, mil maapäev oleks otsustanud ära hoida kuninga käsul teostatava reduktsiooni korral kujuneva pretsedendi, saavutatud reduktsiooniks maapäeva soostus. Kui propositsioon reduktsioonitingimuste suhtes oleks jäänud endiseks, aga selles oleks puudunud läbipaistev deklaratsioon kuningale kuuluva õiguse kohta reduktsiooniks, oleks vast edaspidi võimalik olnud kaubelda üksikute reduktsioonitingimuste kallal. Kuid propositsioonis esinesid mõlemad seisukohad üheskoos ja selle tagajärjel tungis õiguseküsimumus esiplaanile iga maapäeva liikme juures, kes end tundis ähvardatud olevat reduktsioonist. Ja propositsiooni üldisuse tõttu kartis seda peaaegu iga mees. Iga maapäeva liige pidi kujutlema küllaltki selgesti, mis tähendab tema omanduse suhtes reduktsiooniõiguse tunnustamine. Lichteniga reduktsioonitingimuste üle kauplemisse laskudes võidi küll loota, et ühe või teise mõisad pääsevad ähvardavast tagastusest. Kuid reduktsiooni soostamine oleks kaudselt tähendanud kuninga redutseerimisõiguse põhimõttelist tunnustust; ja igalühel seisis selgesti silme ees, mis siis sünnib, kui kuningas ühel heal päeval nõuab reduktsiooni uuesti selles ulatuses, mis propositsioonis üldiselt nimetatud.

¹⁾ RRA. Brev till Ämbetsm. 9-b. Lichten Erik Lindsköldile 3. juulil 1681.

Nii oli loomulik, et aadel, kelle keskel ka muidu valitses reduktsioonivastane meeleolu, ei saanud reageerida propositsioonile muuga, kui üldeitava vastusega. Kuidas aadel jõudis sellele otsusele, ei ole teada. Retsessides leiduvast märkusest, et juba 14. juulil maa-sekretäri poolt rüütelkonnale ette loeti kõik Sigismund Augustist alates antud privileegid ¹⁾, näeme läbirääkimisi juba algusest peale võtvat suuna kuninga redutseerimisõigusele vastuvaidlemise sihis. 15. juulil usaldas rüütelkond vastuse koostamise maanõunikudele ²⁾. Kuigi retsessid sellest vaikivad, „käis aadel usinasti koos ja kujundas omavahel mitmesuguseid vastuse projekte“ ³⁾. Nende läbirääkimiste tulemuseks oli rüütelkonna resolutsioon, mis Lichtonile üle anti 22. juulil.

Aadli resolutsioon kuninglikule propositsioonile ⁴⁾ koostub vastavalt propositsiooni enda sisule kahte liiki põhjendustest. Kõige pealt tuli midagi vastu seada propositsioonis leiduvaile praktilisile põhjendustele, et reduktsioon olevat hädatarvilik riigi, eriti aga Liivimaa enda hea- ja julgeoleku seisukohast ja et ka Liivi aadel seepärast peab pidama oma kohuseks reduktsiooni lubada. Maapäev püüab selles suhtes näidata, et just vastupidi reduktsiooni läbi Liivi aadel tõugatakse majanduslikku viletsusse, nii et ta enam ei suuda täita oma kohustusi riigi kaitsmisel j. m. Ühtlasi loendab ta oma teened Rootsi riigi vastu — erakorralised kontributsioonid sõja ajal, viletsused, mis aadlile osaks saanud Rootsi riiki teenides jne. Teiselt poolt aga põhjustas õigusliku iseloomuga vastuväidete esitamise propositsioonis mainitud kuninga õigus reduktsiooni teostada ka ilma aadli nõusolekuta. Kuid selle kohta esitatud väidetega tutvume alamal lähemalt.

Rüütelkonna vastuse üleandmisel tekkisid ühe selles esineva lause ümber pikemad vaidlused ja läbirääkimised, mis venitasid maapäeva umbes nädala võrra. Maapäeva retsessid pühendavad sellele küsimusele väga palju sõnu; iseenesest oli see aga ainult enam-vähem kõrvalise tähtsusega episood, mis oluliselt ei mõjutanud maapäeva käiku. Alles pärastistel reduktsiooni-aastatel haarati sellest jälle kinni.

1678. a. oli Liivi aadel palunud enamasti rootsi kõrgeaadli käes olevate staarostkondade redutseerimist, kusjuures nähtavasti selle palve isiklike motiivide varjamiseks juhti tähelepanu nii kuninga õigusele säärast reduktsiooni ette võtta kui ka selle tarvilikkusele riigi heakäigu seisukohast ⁵⁾. Liivi aadli poolt esitatud põhjendusi staarostkondade

¹⁾ Schirren, Recesse, lk. 20.

²⁾ Ibid.

³⁾ RRA. Livonica 134. Lichton kuningale 21. juulil 1681.

⁴⁾ Schirren, Recesse, lk. 25 j. j.

⁵⁾ Vt. käesoleva kirjutise esimest osa.

redutseerimiseks võis aga väga hästi kasutada nende eneste vastu. Seda märkas Karl XI juba algusest peale¹⁾. Liivi rüütelkonna suplikatsiooni meeldetuletamine reduktsiooni ettepanekuks Liivi maapäevale pidi raskendama aadlile eitava vastuse andmist: olid nad ju ise teisel esitanud needsamad põhjused, millele kuningas rajas reduktsiooni nõude, ise juhtinud tähelepanu reduktsiooni tarvilikkusele. Seepärast tuletagem kuninglikus propositsoonis maapäevale kahel korral meelde Liivimaalaste suplikatsiooni, kokkuvõetult umbes järgmises mõttes. Liivimaalaste supliik 1678. aastast, mis puudutab Liivimaa publiikmõisaid ja „konsidereerib“ nende üle olevat kuninga õigust ning dispositiooni, olevat põhjustanud Rootsi aadlit enda erihuve tagaplaanile jättes loobuma tema käes olevaist publiikmõisust Liivimaal. Kuningas loodab, et Liivi aadel ei jää maha Rootsi omast heatahtlikkuses riigi huvide vastu, andes provintsi publiikmõisad tagasi riigile, vaid aitab lõpule viia nimetatud supliigis algatatud kasuliku ja hädatarviliku reduktsiooni, kooskõlastades Rootsi aadli otsusega²⁾.

Liivi aadel kartis õigusega, et ta supliiki maksvaks tunnistades jätab mulje, nagu oleks ta ise reduktsiooni esile kutsunud, mille tagajärjel temal ka raskeks läheb sellest mööda pääseda³⁾. Sest kuigi maapäev reduktsiooni tagasi lükkaks, võidi propositiooni küllaltki kurjakuulutava tooni järgi oletada, et reduktsiooni siiski teostama hakatakse. Seepärast võttis aadel kuninglikule propositioonile antud vastusesse järgmise lause. „Mis puutub reduktsiooniks antud juhusse (Anlass), ei saa rüütelkond paremini päevalgele tuua, ega ka kinnitada oma süütust, kui et ta juurde lisab 3 punkti oma 1678. a. Rootsi saadetud saadikuile kaasaantud instruksioonist ja näitab, et ta ainult seepärast kõige suurema igatsusega nõuab staarostkondade tagastamist (Einziehung), et need ei kasvaks lõpmatuseni, vaid et neilt võim nende all olevate väikeste aadli-mõisate üle piirataks ja ära võetaks (beschränckt undt eingezogen werden möge“⁴⁾.

¹⁾ Järgnevate väidete kasutamise kirjutab Karl XI Lichtonile ette juba viimasele esimesena antud instruksioonis 20. jaan. 1681. RRA. Riigi registratuur a. 1681.

²⁾ Kuninga propositioon, Schirren, Recesse, lk. 16 j. j.

³⁾ RRA. Livonica 134. Lichton kuningale 9. aug. 1681.

⁴⁾ Eelnimetatud Lichtoni kirja lisadest, RRA. Livonica 234, Strödda Landtagsakten: Lichtoni asjaajamine 1681. a. maapäevaga nr. 2. Ka LRA (Läti Riigi-archiiv). Liivi Rüütelkonna Arhiiv, IV. A. 6. Liivi reduktsioonikomisjoni protokoll 22. juulil 1681.

Imelikul kombel on Schirreni Recesse'dest, kus klauslivaielusi käsitletakse pikalt ja laialt, klausel ise selles kui ka lõplikus redaktsioonis täiesti välja jäänud. Ta tuleb otsekohe lisada rüütelkonna vastuse 1. punkti lõppu, mis lõpeb sõnadega „... und der Reiche Wohlfahrt beständiglich erwiesen“ (lk. 29).

See aadli seletus avaldas staarostkondade reduktsiooni soovimise õige põhjuse ja asetab tagaplaanile, s. t. oma õigele kohale, need kaudnistavad väited staarostkondade tagastamise otstarbest ja õigusest, mis kuningas oli välja noppinud liivimaalaste supliigist. Kuninga seisukohast oli see muidugi ebasoovitav. Maapäeva äpardumise korral reduktsiooniküsimuses oleks mõisatagastamist tulnud põhjendada kuningale kompeteeruva õigusega säärast sammu ette võtta, kui riigil see tarvilik. Niisugusel korral oleks väga sobinud, kui kuningal oleks käepärast olnud 1678. a. supliigi näol liivimaalaste sellise kuningas õiguse näilik tunnustus kui ka näilik reduktsiooni soostus. Nii ütleb kuningas resolutsioonis Lichtoni punktidele: „Nii peab see kuningale kompeteeruv õigus olema aluseks Lichtoni komisjonile, ka liivimaalased ise võiksid siin seda vähem vastu rääkida, et nad ise oma supliigis 1678. aastast apelleerivad kuningliku majasteedi absoluutsele dispositsiooni-õigusele donatsioonimõisate üle“¹⁾. „Võrreldes 1678. a. resolutsiooni nimetatud supliigiga, võib sellest järeldada, et aadlil pole olnud kavatsust end täiesti reduktsioonist vabastada . . . kuningas võib . . . lasta reduktsiooni teostada, liivimaalaste eneste soostuse ja nõusoleku põhjal, mis esineb nimetatud supliigis“²⁾.

Liivi aadlile avaldasid niisugused argumentatsioonid muidugi vähe mõju. Kuid Karl XI pidas tähtsaks, et asi tekitaks välisilmas hea mulje³⁾. Lähtudes sellest seisukohast ei olnud muidugi tähtsusetat, et vähemalt võidi oma sammude õigustamiseks ette tuua liivimaalaste endi nõusolekut nendega.

Selle tõttu leidis ka Lichten, et „äsjatoodud klauslit ei saa vastu võtta pikema jututa, sest see tunnustab nii „*expresse*“ maksvusetuks supliigi, mis rüütelkonna saadikute poolt 1678. a. Ljungby's insinueritud ja millest kuninglik propositatsioon räägib, et selles kiiduvääri- liselt esitatud meeldetuletused olid arvesse võetud riigipäeval ja on annud juhu (Anlass) reduktsiooni koostamiseks. Selle vastu eitavad nad seda ja vabandavad ära seda, mis kuningas kiidab“. See- pärast kutsus Lichten järgmisel päeval oma juurde rüütelkonna saatkonna ja nõudis, et nad oma kirjutise tagasi võtaks⁴⁾. Nimelt nõudis ta, et rüütelkonna resolutsioonist välja jääks klausel, mis käis liivimaalaste supliigi kohta. Seejuures tõi ta ettekäändeks asjaolu, nagu tahaks rüütelkond sellega kuningale vastu rääkida, ja andis as- jale niisuguse ilme, nagu võiks Karl XI selle läbi haavuda. Rüütel-

1) RRA. Riigi registratuur 19. mail 1681, p. 3.

2) Ibid., p. 4.

3) Ibid., p. 2.

4) RRA. Livonica 134. Lichten kuningale 9. aug. 1681.

konna poolt katsuti ülalmainitud põhjustel klausel alles jätta ja mõne pikema kirjaliku esitise abil selgitada, et sellega sugugi ei ole mõeldud kuningat haavata. Asja harutamine omandas nüüd laialivalguva ilme. Umbes nädal aega kestsid selle küsimuse puhul läbirääkimised, mille üksikasjad ei paku aga erilist huvi. Aadel jäi püsima seisukohale, et õiendus 1678. a. supliigi kohta pidi jääma resolutsiooni.

27. juulil tuli rüütelkonna saatkond Lichtoni juurde resolutsiooniga, milles kõne all olev klausel oli saanud teise, veidi ebamäärasema sõnastuse. „Mis aga puutub reduktsiooni jaoks tehtud meeldetuletusse, siis vaadatakse sellele (bezieht man sich) ühenduses juurdelisatud ja selleaegsele saadikutele Rootsi ühesantud instruksiooniga kui ka selle peale antud kuninglikule resolutsiooniga“¹⁾. Kuigi Lichton oleks eelistanud klausli täielikku väljajättu, nägi ta siiski lõpuks, et tal võimata oli seda saavutada²⁾. Ta võttis nüüd rüütelkonna resolutsiooni vastu tingimusega, et talle aega antaks selle läbi lugeda ja täpsalt ära näha, mis selles sisaldub³⁾.

Reduktsiooni mõtte suhtes oli maapäev asunud eitavale seisukohale. Selles oli süüdi niihästi Liivi aadli esialgne vastuseis reduktsioonile, suurel määral aga ka propositsioon ise. Kui siiski taheti aadlilt midagi saavutada, siis jäi veel üle üks tee — esitada temale nõusoleku saamiseks ettepanek, kus täpsalt oleks olnud kindlaks määratud need mõisad, mis kuninga kava järgi pidid langema reduktsiooni alla. Siin oleks iga maapäeva liige umbkaudu teadnud, kas tagastamine puudutab tema mõisaid või ei. Teadmine, et kavatsetav reduktsioon teda otsekohe ei riiva, oleks võtnud paljudelt maapäeva liikmeilt olulisema motiivi reduktsioonile vastuseismiseks. Reduktsiooni mitmesugused kasulikud tagajärjed ja võimalikud paremused — võimalus saada redutseeritud mõisaid rendile, riigi kindlate sissetulekute suurenemisel vabaneda mõningaist erakorralisist soostamismaksest j. m. — võisid reduktsioonist puutumata jäävaid maapäeva liikmeid viia otsekohe heatahtlikule suhtumisele reduktsiooni kavatsusse. Selles mõttes teatabki Lichton kuningale, et ta nähes aadlis ilmnevat mitmesuguseid mõtteid ja asjatut kartust reduktsiooni iseloomu suhtes, mida propositsioon ise ära ei määravat, leidnud tarvilikuks informeerida aadlit

¹⁾ RRA. Livonica 234. Strödda Landtagsacten: Lichtoni asjaajamine 1681. a. maapäeval nr. 1. NB-ga äramärgitud lause.

²⁾ RRA. Livonica 134. Lichton kuningale 9. aug. 1681.

³⁾ Schirren, Recesse, lk. 25. Väga üksikasjalisel ja maapäeva retsessidest erineval kujul on vaieldud klausli allesjätmise pärast esitatud Liivi reduktsioonikomisjoni protokollides. LRA. Liivi Rüütelkonna Arhiiv, IV. A. 6. Kahjuks on protokoll ainult selles kõrvalküsimuses üksikasjaline.

reduktsiooni laadi kohta, nagu see kindlaks määratud temale ühes antud juhendis ja resolutsioonipunktes. Eriti aga olnud selle eesmärgiks esile kutsuda maapäevas huvide separatsiooni¹⁾.

Juba nende läbirääkimiste kestes, mida peeti maapäeva resolutsioonis 1678. a. supliiki puutuva klausli ümber, tegi Lichten eeltöid niisuguse ettepanekuga esinemiseks.

23. juulil tunnustas Lichten oma jutuskelus rüütelkonna saadikutega, et esimene propositioon olevat sõnastatud veidi kõvasti. Kuid tema enese väljaastumise tõttu liivimaalaste eest olevat kuningas tulnud teisele mõttele ja olevat annud teise instruksiooni²⁾. Edasi Lichten tutvustas aadlit kuninga poolt oma memoriaalile antud vastuse punktidega³⁾. Ühitas nimetas ta, et ükski teine mõisa peale Härgmäe (Ermis) ja Lenewardeni, mis alati on olnud lauamõisad, ei saavat reduktsioonist puudutatud⁴⁾. Samal päeval peale lõunat kordas Lichten uuesti enne öeldut⁵⁾.

29. juulil, mil vaielused 1678. a. saatkonda puutuva klausli asjulooppesid Liivi rüütelkonna võiduga, esitas Lichten maapäevale uue kirjutise. Selles on üksikasjaliselt ära määratud kuninga poolt soovitud reduktsiooni tingimused⁶⁾. Lichten koostas selle ettepaneku kõigi temale antud kuninglikkude instruksioonide põhjal, arvestades lahkumineku korral instruksioonide endi vahel mõõduandvaina hilisemaid. Selle Lichtoni ettepaneku sisu on väga tähtis, sest see sai hiljemini kuninga kinnituse ning oli aluseks Liivi aadlile kuuluvate mõisate redutseeritavuse kindlakstegemisel.

Koostudes 6 punktist sisaldas Lichtoni esitis järgmised tingimused⁷⁾.

1) RRA. Livonica 134. Lichten kuningale 9. aug. 1681.

2) Lichtoni seletus, et tema teene olevat reduktsiooni ulatuse piiramine, on ainult võte ennast Liivi aadlile sümpaatlikuna näidata. See on sama stiil, mida Lichten näitas taotledes aadliilt 1678. a. supliigi kohta käiva klausli väljajätu: ta ei olevat maapäeva resolutsiooni, kus see klausel sces, näidanud veel teistele komisjoni liikmeile, vaid soovitas isiklikult selle ärajätmist, millest võiksid tulla soovimata sekeldused (Schirren, Recesse, lk. 21). Liivi reduktsioonikomisjoni protokoll (LRA. Liivi Rüüt. Arh. IV A. 6.) 22. ja 23. juulil ütleb, et aadli vastus ette loeti terve komisjoni juuresolekul ja et Lichten järgmisel päeval seepärast aadli saadikutega üksi rääkis, seks olid mõjuvad põhjused. Põhjuseid, miks reduktsioonitingimused kuninga poolt piirati, nägime varem. Lichtoni osa selles jälgida viiks siin liig kaugele. Et ta igal juhul ei talitanud platoonilises armastuses liivimaalaste vastu, tohiks olla selge

3) LRA. Liivi Rüütelkonna Arhiiv, IV. A. 6. Liivimaa reduktsioonikomisjoni protokoll 25. juulil 1681.

4) Schirren, Recesse, lk. 21.

5) Ibid., lk. 22.

6) RRA. Riigi registratuur a. 1681.

7) Saksakeelne tõlge neist punktideist leidub Schirren, Recesse, lk. 32.

1. Kõik mõisad, mis Liivi aadlile enne Rootsi alla tulekut on saanud doneerimise või mõnel teisel seaduslikul teel endistelt regentidelt, tahab kuningas reduktsiooni alt vabastada. Kuid kuningas jätab omale õiguse kontrollida, kas niisuguseid mõisaid omatakse õigeil aluseil ja kas mõned mõisate valdajad ei ole omavoliliselt enesele omistanud suuremaid õigusi.

2. Rootsi ajal doneeritud mõisust käivad reduktsiooni alla ainult need, mis ennemini olnud publiikmõisad — peapiiskopi, piiskopi ja teised sel ajal vaimulikud olnud mõisaid, ordu ja ordumeistrite mõisad ning Poola ja Vene ajal sissesetatud staarostkonnad ja publiikmõisad.

3. Rootsi ajal allodiaalselt doneeritud ja müügi ning pantimise teel teistesse kättesse siirdunud mõisaid (samuti ka siis, kui nad pärijate vahel jagatud ja likvideeritud), edasi kuningliku nõusolekuga edasimüüdüd ja panditud Norrköpingi õiguse alusel seisvaid lääne jääb kuningale õigus sama hinna eest lunastada, mille eest nad ostetud, likvideeritud või panditud.

4. Heategeval otstarbel antud mõisad ja sissetulekud — vaestele, leskedele j. t. — kuigi nad muidu redutseeritavad, jätab kuningas puutumata, arvestades vastavate isikute olukorda ja teeneid.

5. Rootsi alla sattumisel sõja ajal maalt ära läinud aadli kaduukmõisad, mis pole tagasi antud endistele omanikkudele või nende lähimatele sugulastele ja pärijatele, vaid teistele doneeritud, jäävad omanikkudele Norrköpingi otsuse tingimustel juhul, kui endistele valdajale ei ole antud mujalt kompensatsiooni.

6. Kui aga niisuguste kaduukmõisate eest endistele omanikkudele on antud kompensatsiooni mujalt, siis saavad endise valdaja pärijad omale kadutseerinud mõisa. Kompensatsiooniks antud mõisad saab omale praegune kaduukmõisa omanik Norrköpingi läänina, välja arvatud juhul, mil kompensatsioon käib reduktsiooni alla teises punktis antud tingimuste põhjal.

Lichtoni kirjutis kannab väliselt kuninga tahtmise lihtsa teadaande kuju, olles aga samal ajal siiski ka ettepanek aadlile. Siingi avaldub see kaksikjoon, mis, nagu selgitatud, on loomulik Karl XI poolt Lichtonile antud juhendeile ja kuninglikule propositsioonile. Esitades aadlile üksikasjalised reduktsioonitingimused tahtis Lichton tekitada maapäeval huvide lahkuminekut. Meil pole küll teateid selle kohta, kas tema kirjutise mõjul mõni aadli osa asus reduktsiooni suhtes jaa-tavale seisukohale. Vastus ettepanekule kujunes eelmise resolutsiooni eeskujul täiesti eitavaks. Kuid maapäeva retsessidest võib näha, et Lichtoni esitisele vastamise ümber tõepoolest tekkisid suuremad vaie-

lused. „Selle esitise suhtes ei saanud kreisid mitte niipea ühineda, sest üks tahtis, et sellele punktide kaupa vastataks, kuna teine ja kolmas asusid vastupidisel arvamisel, et ei pea laskuma laiaulatuslikesse vaielustesse, vaid *priora repeteerima*, apelleerides üksnes Karl XI lubadusele, et Liivi aadel mitte ainult ei jää puutumata reduktsioonist, vaid ka oma privileegides peab konserveeritama. Sel seisukohal tuleb kindlalt püsima jääda (darauf steiffen)“¹⁾. Viimane arvamine sai ülekaalu²⁾.

Reduktsiooni esitise punktide kaupa läbiarutamine ja sellele vastamine ei olnud ilmselt otstarbekohane, kui taheti lähtuda seisukohast, et tuleb anda täiesti eitav vastus ja vaielda reduktsiooni vastu üldse. Arvestades (hiljemini pikemalt käsitledavat) asjaolu, et Lichtoni esitise tingimustel reduktsioon riivas ainult väga väikest osa Liivi aadlmeestest, võib oletada, et need maapäeva liikmed, kes tahtsid näha ettepanekut punkti kaupa vastatuna, pooldasid asja sisulist arutust, mitte aga õiguslike põhjenduste ettetoomist iga üksiku mõisateliigi juures eraldi selle kohta, miks neid ei tohi redutseerida. Niisugusel korral võiksime rääkida Lichtoni püüete osalisest kordaminekust. Kuid olgu kuidas on, mõõduandvaks jäi arvamine, et tuleb koostada lühikene vastus, milles ainult peetakse kinni privileegidest ja hoidutakse laiavalguvast kriitikast ja edaspidise kirjavahetuse põhjustamisest³⁾. Lichtonile 3. augustil antud vastus ei lisanud juurde midagi olulist sellele, mis oldi juba vastatud kuninga propositsioonile. Korrutati endiselt väidet privileegide kinnitamisest endiste Rootsi kuningate, eriti aga Karl XI poolt, millise asjaolu tõttu Liivi aadel ei alluvat Rootsi riigi statuutidele. Eriti aga rõhutati Karl XI lubadust aastast 1678, et igaüks oma mõisate valduse juurde pidi jääma, ja samuti kuninga kirja 26. aprillist 1681, milles lubatakse aadli privileegid hoida puutumatult ja kitsendamata⁴⁾.

Kirjeldades kuningale maapäeva käiku ütleb Lichton: „See, mis aadli on viinud niisugusele üksmeelele ja takistanud nende hulka separatsiooni viimast, on see, et kuigi reduktsiooni läbi tekkinud raskused ei taba kõiki, siis ometi on aadel enesele imagineerinud kaugeleulatava ebakindluse, et nende privileegid võiksid saada murru“⁴⁾. Teisiti ei võinud see ollagi

Kuningliku propositsiooni kaudu oli kord juba tugevasti esiplaanile nihutatud kujutelm, nagu tunnustataks üheskoos reduktsiooni soostamisega kohe ka kuninga õigust reduktsiooni teostamiseks ilma maa-

1) Schirren, Recesse, lk. 34.

2) Ibid.

3) Schirren, Recesse, lk. 34. j.

4) RRA. Livonica 134. Lichton kuningale 12. aug. 1681.

päeva nõusolekuta. See kartus läks isegi nii kaugemale, et kui maapäeval üles kerkis mõte, lubada kuningale reduktsiooni asemel suuremat kontributsiooni, siis sellise otsuse vastuvõttu takistas muu seas asjaolu, et „kardeti selle läbi muljet äratada, nagu kuulus nad [s. t. Liivi aadel] reduktsiooni alla ja pakuvad kontributsiooni selleks, et end välja lunastada reduktsioonist“¹⁾.

Lichtoni katse saada maapäevalt mõisatetagastamise soostus esitades aadlile üksikasjalised reduktsioonitingimused äpardus teataval määral ka oskamatult koostatud kuningliku propositiooni tagajärjel. Esitise oleks pidanud paigutama juba propositiooni, siis ehk oleks võimalik olnud saavutada tagajärgi. Nüüd aga tuli see liig hilja. Aadli esialgsele vastumeelsusele reduktsiooni suhtes lisandus kartus seda lubada oma privileegide kulul.

Teistkordse detaileeritud reduktsiooni-ettepaneku tagasilükkamisega selgus, et maapäevalt on võimata saada reduktsiooni heakskiitu. Lichtoni teotsemine reduktsiooni asjus peale 3. augusti leiab seletust juba hoopis teisest seisukohast. Asjaolu, et osutus asjatuks otsida maapäevalt reduktsiooni soostamist, põhjustas Lichtoni „neile kirjalikult teada andma, mis ta aadlile juba suuliselt mõista annud, nimelt et reduktsioon on ala, mis seisab kuninga õiguse ja dispositiooni piires“²⁾. 5. augustil saatis ta kuninga instruktsioonide kohaselt aadlile kirjutise, teatades end lootvat, et „aadel laseb endale meeldida kuninga armulikku määrust“, ja ei seleta seda sel kombel, nagu leiduks kuninga resolutsioonis midagi, mis ei vastaks aadli privileegidele, kui aga aadel seda siiski teeb, loeb Lichton enda kohuseks asjast teatada kuningale, vahepeal aga talitada temale antud käskude ja juhendite järgi³⁾. Seejuures põhjendab Lichton üksikasjaliselt kuninga õigust reduktsiooniks, mida ta ka juba ennemini oli teinud kokkupuutumistel rüütelkonna esindajatega vaielustes 1678. a. saatkonda puutuva klausli üle⁴⁾. Vastusena Lichtoni kirjale esitas aadel 12. augustil vastuvaieluse⁵⁾.

Nende õigusliku iseloomuga vaieluste üksikasjaline vaatlemine ei mahu käesoleva kirjutise raamidesse, veel vähem aga otsustamine selle üle, kumma poole väited olid õiged. Kasutame siinkohal ainult juhtu, et iseloomustada üldistes joontes mõlema poole õiguslikke väiteid kogu maapäeva kestes.

1) RRA. Livonica 134. Lichton kuningale 9. aug. 1681.

2) RRA. Livonica 134. Lichton kuningale 9. aug. 1681.

3) Schirren, Recesse, lk. 35 j. j.

4) LRA. Liivi Rüütelkonna Arhiiv, IV. A. 6. Liivi reduktsioonikomisjoni protokoll 22. juulil 1681.

5) Schirren, Recesse, lk. 39 j. j.

Karl XI uskus kindlasti, et reduktsioon võib kõige paremini päästa Rootsi riigi rahanduslikust kitsikusest. Et aga maapäevalt ei olnud loota vabatahtlikku nõusolekut, siis tuli reduktsioon läbi viia *per modum mandati*. Selleks andis Karl XI seesmise õigustuse põhimõtte, et kuningal on õigus disponeerida ja määrata asjus, mis on hädatarvilikud riigi ja provintside heakäiguks ja julgeolekuks¹⁾. Ükski õige alam ei tohi „mööda pugada“ kontribueerimast selleks, mida nõuab *salus publica*²⁾.

Kuna aga oli oodata, et sellistele seisukohtadele hakatakse vastu vaidlema puhtjuriidiliste väidetega, siis oli vaja oma esialgsele seisukohale leida ka väline õiguslik vorm. Siin tuleb juhtida tähelepanu eriliselt sellele, et kuninga õigusliku iseloomuga väited temale kuuluva redutseerimiskomponenti kohta õieti olid tingitud Liivi aadli vastuväiteist, mille peapunktid kuningale olid teada juba enne maapäeva. Seepärast on ka otstarbekohasem vaadelda esimesena Liivi aadli seisukohta selles suhtes.

Liivi aadlil oli väga vähe vastata kuninga praktilistele reduktsiooni-põhjendustele. Nii vastuses propositsioonile kui ka hiljemini Lichtoni esitistele, püüab maapäev näidata, et reduktsiooni läbi Liivi aadel ruineeritakse, mille tõttu maa julgeolek muutub ebakindlaks, kuna seni aadel olevat maad tugevasti kaitsnud. Lichtoni poolt esitatud tingimustel oleks aga aadel, nagu pärast näeme, kaotanud ainult umbes 10% oma mõisatest ja seepärast ei pea see väide paika. Liivimaalased hoidsid küünte ja hammastega kinni oma mõisatest. Et neil praktiliselt raske oli oma seisukohta põhjendada mingisuguste ilusamate kui puhtegoistlikkude motiividega, siis esinesid nad oma seisukoha selgitamisel juba enne maapäeva ka õiguslikku laadi vastuväidetega. Kuninglik propositsioon oma peidetud ähvardusega omalt poolt kergendas viimaste esiplaanile toomist ka aadli vastustes maapäeva ajal.

Aadli õiguslikud väited reduktsiooni vastu koonduvad õieti kolme seisukoha ümber.

Kõige pealt ei lubavat reduktsiooni teostada Karl XI poolt 1678. aastal Liivi rüütelkonna palvele antud resolutsioon, mille järgi selle liikmed võivad rahulikult jääda oma mõisate valdusesse, olgu need antud kas Rootsi kuningate või endiste regentide poolt, ja ei tarvitse karta, et neile peale sunnitakse Rootsis käimasolev reduktsioon³⁾.

¹⁾ RRA. Riigi registratuur a. 1681. Resolutsioon Lichtoni memoriaalile 19. mai 1681, p. 3.

²⁾ Ibid., p. 4.

³⁾ Kuninga resolutsioon Liivi rüütelkonna poolt esitatud punktidele, p. 3. Saksa keelses tõlkes vt. Schirren, Reccesse, lk. 4.

Samal ajal oli Karl XI annud Liivimaa mõisate kohta üldkonfirmatsiooni¹⁾ ja samuti Liivi privileegide kinnituse²⁾.

Edasi toetub aadel Sigismund Augusti kui ka kõigi Rootsi kuningate privileegidele, mis neile kindlustavad nende mõisate valduse. Reduktsiooniga ei saavat muuta endiste kuningate poolt tehtud ja kinnitatud donatsioone.

Kolmandaks esineb ka väide, et Liivimaa kunagi ei olevat seotud olnud Rootsi riigi statuutidega, mispärast Rootsi riigipäeva otsusele ei või omistada maksvust ka Liivimaa üle. Et selle väite esitamine oli otstarbetu, tohiks olla selge juba ennetoodu põhjal³⁾.

Neile väiteile esitati loomulikult kuninga poolt vastuväited.

1678. a. lubadus Liivimaa reduktsioonist vabastada olevat käinud ainult neljandaosa reduktsiooni kohta, nüüd aga olevat tegemist hoopis uue reduktsiooniga. Samuti leidus selles resolutsioonis klausel, et seda lubatakse, kuna ju ka 1655. a. riigipäeva otsus näeb ette, et välisprovinse tuleb kohelda nende eneste seaduste, määruste ja soodustuste kohaselt. Sellest kinni hakates seletati, et Liivi aadlit ei olevat reduktsioonist mitte täiesti vabastatud, vaid lubatud temaga asja ajada tema enda privileegide kohaselt⁴⁾.

Liivi privileegid olevat Karl mitu korda kinnitanud ja ei tahtvat neid puutada. Kuid tulevat teha vahet benefiitside ja privileegide vahel. Õigus benefiitse — lääne — reguleerida, kinke teha ja jälle tagastada, kuulub Rootsi statuutide järgi kuningale. Rootsi ajal antud läänide kinke juures olevat endised kuningad olnud seotud Rootsi riigi statuutidega ja sellest olevat ka tingitud läänituste iseloom. Kui üks Rootsi kuningas tegi läänituse, siis kestab tekkinud seisukord edasi ainult siis, kui ta järglane mõisa uuesti konfirmeerib; kuid viimast aga ei olevat ta sunnitud tegema. Järjelikult seisvat rootsiaegsete donatsioonide säilitamine täiesti kuninga kätes⁵⁾.

Aadel jäi oma viimases vastuses endisele seisukohale, kuigi neid üksikasjaliselt põhjendades. „Aadlit ei saadud veenda privileegide ja benfiitside vahelises destinatsioonis, kuna nende privileegide

1) Ibid., lk. 27, märkus.

2) Ibid., lk. 28, märkus.

3) Aadli seisukohtade iseloomustus on üldiselt rajatud Schirreni retsessides leiduvatele aadli poolt Lichtonile asetatud vastustele.

4) RRA. Riig registratuur a. 1681. Resolutsioon Lichtoni memoriaalile 19. mail 1681, p. 4. Schirren, Recesse, lk. 35. j.j. Lichtoni „teistkordne meeldetuletus aadlile“.

5) Vt. eelmised ja LRA. Liivi Rüütelkonna Arhiiv, IV. A. 6. Liivi reduktsioonikomisjoni protokoll 22. juulil 1681.

peasisuks ongi, et neile kindlustataks nende benefiitsid ja mõisate valdus“¹⁾).

Seega lõppesid maapäeval läbirääkimised Lichtoniga reduktsiooni küsimuses. Lichton ise nägi maapäeva äpardumise üht põhjust veel asjaolus, et aadel „osalt arvab, et mis temalt reduktsiooni asjus siin nõutakse, ei tule niipalju kuninga enese kavatsustest, kui nende meeste sentimentidest ja ettepanekust, keda kuningas tarvitab komisjoni juures“. „Nad toetuvad väga asjaolule“, „et neil mitte üksi ei ole olemas üks kuninga kiri 26. aprillist, kus neile äärmiselt armulikult lubatakse oma privileege nautida, vaid ka mitmed kuninga juurest tulevad ohvitserid on neile teatanud, kui armulikult tema seletanud, et ta pooldavat aadli konservatsiooni ja et reduktsioon puudutab ainult suuri lääne, mis on Rootsi härrade valduses“²⁾).

Niisugune naiivne arvamine võis tõepoolest valitseda maapäeva liikmete ühe osa juures. Kuid ühtlasi oli selge, et ei võidud loota reduktsiooniküsimust edasi lükata edaspidisteks läbirääkimisteks Lichtoniga, kes oli seotud kuninglikkude instruktsioonidega ja ei saanud järele anda rohkem, kui need lubasid. Väljavaateid reduktsioonist pääsemiseks näis veel pakkuvat kuningaga otsekohesesse kontakti astumine. Oli jäänud üle võimalus Karl XI endale selgeks teha, et reduktsioon on vastolus Liivi aadli privileegidega, mille pooldajana kuningas end oli alati näidanud.

Päev enne maapäeva lõpetamist, 14. augustil, vahetati maapäeval mõtteid selle üle, kas mitte ei oleks tarvilik saata Rootsi saatkond, kes paluks Karl XI reduktsiooni ärahoimist. Selle vastu asub üks osa aadlist, arvatavasti see, kelle kohta Lichton ütleb, et see arvas maapäeval ettetoodud nõuded johtuvat rohkem Liivi komisjoni kui kuninga enda kavatsustest. Selle osa arvates tulevat asuda kindlas veendumuses kuninga armulikkuse kohta ja uskuda, et Liivimaa suhtes ei võeta ette midagi, mis käib vastu selle provintsi privileegidele. Deputatsiooniga tulevat oodata seni, kuni kuningas mingisuguse resolutsiooni teeb rüütelkonna poolt maapäeval antud vastuste suhtes. Enamus aga püsis arvamisel, et kohasem olevat seda mitte ära oodata, vaid mida varem, seda parem katsuda ära hoida õnnetus. Valiti kolmeliikmeline saatkond, mis koostus maasekretärist ja kahest maanõunikust E. F. v. Reichaust ja O. v. Stackelbergist³⁾).

Maapäeva poolt loodeti, et saatkond saavutab reduktsiooni ärajätu. Lichton ja Karl XI aga hellitasid lootusi, et selle deputatsi-

1) RRA. Livonica 134. Lichton kuningale 12. aug. 1681.

2) RRA. Livonica 134. Lichton kuningale 12. aug. 1681.

3) Schirren, Recesse, lk. 50 j.

ooni kaudu saadakse Liivi aadlilt see, mis jäi saamata maapäeval — nõusolek reduktsiooniks või midagi muud selle asemel¹⁾). Läbirääkimised 3. septembril 1681 Riias²⁾ väljasõitnud saatkonna ja Karl XI vahel pidid näitama, kas saavutatakse siin reduktsiooni suhtes poolte vahel kokkulepe, mis äpardus maapäeval.

Lichton talitas maapäevaga läbirääkimistel täiesti oma instruksioonide kohaselt. Karl XI nägi ette juba enne maapäeva selle äpardumist. Lichtoni süüks ei saanud ega võinudki kuningas seda lugeda. Just vastupidi: Karl XI kiitis heaks mitte ainult Lichtoni tegevuse maapäeval, vaid ka tema ettepanekud reduktsiooniküsimuse edaspidise käsitusviisi kohta³⁾). Kahjuks on meil käesolevas võimatu peatuda pikemalt selle Lichtoni ülihuvitava seisukohavõtu juures. Olgugi, et kuningas pidas väga tähtsaks saada maapäevalt nõusoleku, ometigi ei olnud temas märgata suuremat pettumust: maapäeva eitav vastus oli ju ette näha olnud ja pealegi loodeti aadli saatkonnaga läbi rääkides jõuda teatavaile resultaatile.

Liivi aadli meeoleolu jäi aga endiselt ärevaks. Lichton kirjutab selle kohta: „Nagu praegusel ajal märgata, on meeled otsekui kommoveeritud ja vanguvad kartuse ja lootuse vahel, ja kuigi niisuguse seisukorra juures ei ole märgata muud, kui et igaüks täidab oma kohust, ei tea ometigi, kuidas asi siis kujuneb, kui see mida kardetakse, muutub tõsiasjaks ja lootus kaob“⁴⁾). Mis säärasel juhul oli oodata, seda illustreerib ilmekalt järgmine stseen. Kord maapäeva kestel külastasid kuberner Hans Fersenit kindralkuberner Christer Horn ja kõik maanõunikud. Peale lõunasöögi, kui kõik olid poolpurjus, ilmus sinna ka admiral Hans Wachtmeister, üks Karl XI tulisemaid käsilasi reduktsiooni läbiviimisel 1680. a. riigipäeval. Wachtmeister sattus kohe maanõunikudega kõvasse vaielusse reduktsiooni üle, lõpuks sõnavahetusse ooberst v. Pahleniga, kusjuures viimane ähvardas: „kui kuningas tahab jätkata reduktsiooni siin maal, tahavad tema ja ta kaasvennad otsida endale teise kaitsehärra, olgu need kas või moskoviidid“⁵⁾). Pahleni ähvardus oli muidugi tehtud poolpurjus olekus, kuid *in vino veritas* — see näitab, missuguste mõteteni oldi jõutud liivimaalaste juures.

---

1) RRA. Livonica 134. Lichton kuningale 9. ja 12. aug. 1681 ja RRA. Riigi registratuur. Lichtonile 11. sept. 1681.

2) Härra A. Kruusbergi omanduses olev „Diarium dessen was auf der Reyse vnd während der Deputation nach Schweden vorgefallen“.

3) RRA. Riigi registratuur a. 1681. Lichtonile 11. sept. 1681.

4) RRA. Livonica 134. Lichton kuningale 12. aug. 1681.

5) RRA. Brev till Ämbetsm. 9-b. Lichton E. Lindsköldile 17. nov. 1681.

Karl XI üritused reduktsiooni asjus 1681. a. maapäeval lõppesid äpardumisega. Maapäev keeldus andmast nõusolekut kuninga kavatsustele viia läbi reduktsioon ka Liivi maa-asurite mõisate suhtes. Osalt seletab maapäeva eitavat seisukohta asjaolu, et kuninga poolt Lichtonile ettekirjutatud taktika ja eriti ta enda propositatsioon ei olnud küllalt otstarbekohased vahendid maapäevalt nõusoleku saavutamiseks. Kuid peame ühtlasi meelde tuletama, et just aadli reduktsioonivastane meeoleu avaldas otsustavat mõju sellise taktika omistamisele kuninga poolt. Taktika ettepaneku kõrval näidata, et reduktsiooni teostamine ei sõltu maapäevast, oli tingitud sellest, et jätta endale väljapääsutee juhuks, kui aadel keeldub vabatahtlikust soostamisest, mis viimane kuningale täitsa õieti paistis olevat tõenäoline.

Kui aadlil oleks jatkunud head tahet reduktsiooni soostamiseks, oleks maapäeva kestusel jagu saadud kartustest privileegide suhtes lihtsalt reduktsiooni soostamisel eriti alla kriipsutades, et seda tehakse vabatahtlikult, ja et sellega ei tunnustata kuninga redutseerimisõigusi. Kuid aadel ei tahtnud reduktsiooni lubada. Samuti ei läinud läbi maapäeval tekkinud mõte reduktsiooni asemel lubada kuningale nii suure kontributsiooni, et ta sellega võiks pandist lunastada mitmesugused Rootsi aadlile kuuluvad mõisad, 1680. a. riigipäeva otsuse põhjal. Selle põhjuseks oli aadli kartus sellega muljet avaldada, et ta allub reduktsioonile ja pakub seda enese reduktsioonist lunastamiseks, peale selle aga ka „teised konsideratsioonid ja huvide lahkumine“¹⁾.

Lichtoni poolt maapäevale esitatud tingimuste järgi oleks läinud tagastamise alla Rootsis mitte-immatrikuleeritud Liivi aadli käes olevast maa-alast ainult 16—20%. Neistki olid umbes pooled omandatud *titulo oneroso*, s. t. nad olid pandi- või ostumõisad, mille eest kuningas oleks pidanud maksma luna. Nii oleks reduktsiooni soostamine Liivi aadlile absoluutselt läinud maksma ainult 8—10% ta maavaldusest, ehk umbes tema käes olevate mõisate ühe kuni poolteise aasta sissetuleku²⁾. Suurte Rootsi aadlilt võõrandatud mõisakomplekside rendile saamine oleks kaotuse kui mitte üle kaalunud, siis ometi tasa teinud.

Nendele reduktsioonitingimustele keeldus 1681. a. maapäev andmast oma nõusoleku. Selle maapäeva seisukoht jäi mõõduandvaks ka kuninga pärastiste katsete juures leida kokkulepet Liivi aadliga. Nüüd jäi Karl XI üle valida kas üldse loobuda reduktsioonist Liivis või teha seda vastu Liivi aadli tahtmist. Kuningas oli veendunud reduktsiooni tarbes ja valis viimase tee. Kui kord juba oldi pöördutud

1) RRA. Livonica 134. Lichton kuningale 9. aug. 1681.

2) Täpsaid andmeid ei ole autoril võimalik praegu esitada. Kontrollimisel võivad need arvud osutada ennem vähemaks kui suuremaks.

vägivaldsete vahendite poole ja leitud, et liivimaalased liig nõrgad neile vastupanuks, avanes ahvatlev võimalus tarvitada uuesti vägivaldal juhul, mil kasvaks tarve redutseerimiseks, nimetatagu seda hädaks või isuks. Nii see asi ka kujunes. Kangekaelselt tõrkudes reduktsiooni soostamast kaotas Liivi aadel enamiku oma mõisaist, oma majandusliku, lõpuks aga ka poliitilise seisundi. Põhjasõda oli juhuslik, kõrvalt tulev faktor, mis päästis Liivi aadli hädast.

Kuid kas oleks aadli käsi paremini käinud, kui ta 1681. a. oleks soostanud reduktsiooni? Kas oleks sel juhul reduktsioon piirdunud antud soostusega? Asi võis nii minna ja teisiti, kuid reduktsiooni soostamise korral jäi vähemalt võimalus kergemate ohvritega sellest üle saada — võimalus, mis näib olevat väga tõenäoline. Muidugi oli võimalik, et mõne aasta pärast Karl XI oleks jälle tulnud uute reduktsiooni-kavatsustega. Kuid siis oli kuningas palju rohkem seotud maapäeva nõusoleku saamisega kui antud korral. Oma reduktsiooni teostamise õigust rõhutas Karl XI 1681. a. maapäeva puhul ainult selleks, et leida teed reduktsiooniks ka peale maapäeva arvatava keeldumise. Kui maapäev oleks annud oma nõusoleku, seletades, et ta teeb seda vabatahtlikult ja sellega veel ei tunnusta kuninga õigusi reduktsiooniks, oleks Karl XI kindlasti sellega leppinud, asudes seisukohale, mis väljendab 1681. a. Lichtoni esimestes instruktsioones, nimelt et maapäevalt tuleb saada reduktsiooni soostus harilikus ettepaneku korras.

Kord juba tunnustades Liivi maapäeva kompetensi reduktsiooni otsustamisel oleks mõnel hilisemal juhul seda raske olnud salata.

1681. a. maapäeva ja selle eelloo juures oli meil mitmel juhul võimalik konstateerida, kuivõrra suurt tähtsust omistas kuningas asjaolule, et reduktsioon sünniks kokkuleppel liivimaalastega. Alates faktiga, et reduktsiooniküsimus üldse anti maapäevale arutamiseks, ja jätkates asjaoluga, et veel maikuus, mil ära nähti reduktsiooni soostuse saamise võimatus, reduktsiooni tingimusi revideeriti nii, et nad võimalikult vähe hõõrdepunkte sünnitaksid kuninga õiguse ja Liivimaa privileegide vahel, ja lõpetades sellega, et poolvägivaldseltki püüti saada aadli nõusolek — kõik näitab, kui tähtis oli kuningale saada liivimaalastelt vabatahtlik heakskiit reduktsiooniks. Kaugelt enam kui 1681. a. maapäeva puhul näeme kuningat otsivat kokkulepet liivimaalastega veidi hiljemini, kusjuures ta läks isegi nii kaugemale, et teatavatel tingimustel oli valmis üldse loobuma reduktsioonist¹⁾.

Kui kord oleks täidetud kuninga esialgsed nõuded reduktsiooni

¹⁾ RRA. Livonica 134. Lichton kuningale 12. aug. 1681 ja RRA. Riigi registratuur a. 1681. Karl XI Lichtonile 11. sept. 1681.

suhtes, ei oleks enam olnud võimalikud nii suured uued reduktsiooni nõuded, et oleks maksnud neid teostada vägivaldselt, ära rikkudes oma vahekorra Liivi aadliga; pealegi oleks ühekordne maapäeva kompetentsi tunnustamine kuningale raskeks teinud oma teoviisi õiguslikult põhjendada.

Maapäev tegi kaks viga. Ta ei hinnanud küllaldaselt kuninga head tahet reduktsiooni läbi viia maapäevaga kokkuleppel, ei hinnanud õieti jõudude vahekorda juhul, kui reduktsiooni hakatakse teostama vägivaldselt.

Selle asemel katsus ta kas „platooniliselt“ selgeks teha kuningale oma mõisate puutumatus privileegide tõttu, lootes kuninga armulikusele või jälle vastasel korral — vist küll mitte tõsiselt ja kindlalt — avalikule vastuhakkamisele, aadli seisukohast ainukesele õigele teele sel puhul.

Kartes oma privileegide puutumatus eest ja kramplikult kinni hoides väikseist punkttest, laskis aadel need privileegid läbi murda tervel rindel. (Lõpp).

Juhan Vasar.

Saksa ordu saatkond Peeter I-se juurde aastal 1721.

1.

Teatavasti lõpetas Saksa ordu 5. märtsil 1562¹⁾ Liivimaal²⁾ oma olemasolu. Kuid vahet pidamata püüdis ta järgneva aja kestel oma kõrgemeistriga eesotsas, kes Mergentheimis³⁾ asus, oma pretensioone Liivimaa kohta maksuma panna. Ka siis, kui Põhjasõda oli lahti puhkenud, jälgis toleaeagne kõrgemeister Rheini pfalzkrähv Franz-Ludvig sündmuste käiku, et soodsal silmapilgul oma diplomaatide abil vahele astuda ja Liivimaa tagasi nõutada.

Nende püüete kohta on Viinis asuvas Saksa rüütliordu keskarhiivis (Zentralarchiv des Deutschen Ritterordens) säilinud palju materjali, eriti mis puutub ajasse enne ja peale Põhjasõja lõppu. Kõik need aktidekogud esinevad pealkirja „Handlung pro Recuperatione Lief- und Curland“ ja teiste sellesarnaste all. Kui Põhjasõda hakkas lõppema ja Liivimaa tegelikult juba oli Vene võimu all, tahtis ka

---

1) L. A r b u s o w, Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands, 1918, lk. 192.

2) Laiemas, s. o. keskaegses mõiste-ulatuses. Ka edaspidi selles mõistes.

3) Mergentheimis (Württemberg) oli kõrgemeistri asukoht aastail 1528—1809.

Saksa ordu kavatsetaval rahukongressil Braunschweigis¹⁾ esitada oma pretensioonid ja lootis, toetudes ajaloolistele põhjendustele, võrrelduna teiste pretendentidega kõige rohkem õigustatud olevat Liivimaad oma võimusse tagasi saada. Saksa ordu teadis, et rootslased nii kergel käel ei loobu Liivimaast Venemaa kasuks, kuna teiselt poolt oli ka teada, et Peeter I seda maad väga ihaldab. Seepärast arvas kõrgemeister, et juhul, kui see maa Saksa ordule anda, loobub sellest Rootsi kergemini ja ka Vene avaldaks selleks kergemini nõusolekut, kui viimasele anda mõned ülemvalitsuse õigused. Ka teised pretendendid, näiteks Poola, ei võiks siis kadedad olla. Oleks ainult tarvis selle üle tsaariga läbi rääkida.

Läbirääkimisteks ja informatsiooni saamiseks saatis kõrgemeister Franz-Ludvig (1694—1732) 1721. a. alul Peterburi mitteametliku saadikuna vabahärra Waldecker von Kempti, temale kaasa andes pika ja üksikasjalise instruksiooni. Saadik jõudis Vene pealinna Peterburi 26. veebruaril 1721²⁾ ning alustas seal oma tegevust.

Kaasaantud instruksioon koostus kahest osast, pea ja kaasinstruksioonist. Peainstruktsioonis oli esiteks öeldud, et saadik saadetakse eraviisil, mitte ametlikult; tema esinegu palvega, mitte nõudmisega Liivimaa asjus ja et terve selle toimetuse heakäik sõltub ainult tsaari heatahtlikkusest. Audientsidel seletagu saadik ministritele ja tsaarile, et Liivimaa ajalooliselt Saksa ordule peaks kuuluma ja et Saksa ordu oli Liivimaa kaotanud ordumeistri Gotthardt von Kettleri ebaõige tegevuse läbi, nimelt: „das Gotthardt von Kettler, der sich zu einem Ordens-Meister in Liefflandt auffgeworffen, unterm vorwandt, alsz ob Er sich gegen damahlige seine allzustarckhe und übermächtige feinde nicht genugsam schützen könte, sich und die gantze Provintz Liefflandt, erstlich zwar nur unter den schutz der Cron Pohlen ergeben, nachgehends aber Er selbst den Orden eigenmächtig abgeleget, sich beweibet, dasz alleinige Churlandt als ein von der Cron Pohlen sich vorbehalten, undt angenommen, alles übrige hingegen erstged: Cron Pohlen gantz unbefugter weis äigenthümlich, dasz doch niemahls sein eigen gewesen, überlassen habe, mithen der Teutsche Ritter Orden, durch dieses seines Meisters im Liefflandt unverantwortliches unternemen umb die gantze Provintz Liefflandt gebracht worden seye“.

Kaasinstruktsiooni 12. punkti järgi peab saadik tsaarile teatama, et ordul samad nõudmised on Kuramaa ja Semgali kohta ja et ordu pärast läbirääkimistesse astub ka Poola kuningaga ja vabariigiga.

1) С. Соловьёвъ, Исторія Россіи, 4. raamat, 2 trükk, lk. 535.

2) Andmed — ka edaspidi — uue kalendri järgi.

Peainstruktsiooni järgi tuleb seletada, et nüüd, mil Põhjasõjale lõpu tegemiseks kavatselakse Braunschweigis rahukongress kokku kutsuda¹⁾, on Saksa ordul aeg kätte jõudnud oma maid tagasi paluda, eriti arvestades asjaolusid, et 1) Jumalale on armas, kui aidatakse selles, mis „gebühret von Gott- und Rechtswegen“, 2) see oleks „unsterblicher Ruhm . . . für die Liebe der Justitz“, kui vanale omanikule oma maa tagasi antakse, 3) kui ordu saab maa endale, toob see rahu ja ka Venemaal tuleb rahulikum põli, 4) teised riigid ei saa suurema õigusega Liivimaa peale pretendeerida, 5) Liivimaa eraldab siis teised naabrid üksteisest, et nad „vormauer und barriere“ tõttu ei saa midagi ette võtta, 6) juhul, kui tsaar otsustab asja jaatavalt, palutakse resolutsioonis ka teatada, kellele nimelt ja mis tingimustel — wem nemblichen und wie — ta seda teeb.

Peaks aga tsaar omale jätma — Superiorität, protection oder andere jura — ja toetuma 1716. aastal Viinis Vene ministrile ordu poolt öeldule, siis tuleb vastata, et „ein jeder, der eine verlorene sache wieder haben wolle, solche entweder wie Er sie haben könne, annehmen, oder ferners cariren müste“. Ja et ülalnimetatud 1716. aasta tingimused moodustasid ainult üldkava, nagu selgub kaasinstruktsiooni 7. punktist²⁾. Kui peale selle veel üles seatakse *jura suprematus, clientelae, advocatiae, praesidij* in denen Vestungen, stellung einiger Mannschafft zu Diensten des Czaaren — ja teised säärased tingimused, siis tuleb neist tähtsaist asjust kulleriga kõrgemeistrile teatada.

Kui hakatakse rahasummasid nõudma, siis tuleb arvestades asjaolu, et ordul palju raha pole, ordusaadikul öelda, et ta ei ole selles asjas instrueeritud.

Huvitav on peainstruktsiooni kümnes punkt. Selles instrueeritakse saadikut selle kohta, mis ta vastama peab, kui üles kerkib küsimus, kas teotseb käesolev saatkond Rooma keisri nõusolekul või ilma selleta³⁾. Siin seletagu saadik, et nelja aasta eest on küsitud keisrilt vastav nõusolek, mille peale keiser käskinud seda salajas hoida, arvestades seda, et ta asjasse, mis sõltub ainult tsaari heatahtlikkusest, ei taha end kahtlustuste kartusel segada⁴⁾. Peaks tsaar aga

¹⁾ Kaasinstruktsiooni 11. punkti järgi palutakse saadikut ka salaja välja uurida, kes Vene poolt sõidab saadikuna Braunschweigi rahukongressist osa võtma.

²⁾ Nende läbirääkimiste üksikasjad pole teada. 1716 a. oli Vene saadikuks Viinis Abram Vesselovski.

³⁾ Kaasinstruktsioonis juhatakse otsekohe saadikut katsuda mööda hiilida küsimusest, mis vahekord on Saksa ordu ja Rooma riigi keisri vahel.

⁴⁾ Kaasinstruktsioonist paistab, et asi tõepoolest ikkagi ei olnud niisugune. Siin lubatakse saadikul äärmisel juhul seletada, et pole võimalik arvata, et ordu omapead võiks ilma keisri nõusolekuta saadikut saata (Kaasinstr., 5. punkt). — Kaas-

jaatavalt lahendama ordu palve, siis olevat keiser lubanud kõigis suhetes kaasa aidata. Juhul, kui toimetus hästi lõppenud ja lõpuks küsimus tõstetakse, kas ka vene soost isikud — Moscovitische Cavallier — on ordusse vastuvõetavad, peab saadik tsaarile näitama, et algusest peale kuni seni ajani on ordu vastu võtnud ainult saksa soost isikuid ja et ordul kui niisugusel võimata on loobuda oma põhimõtetest¹⁾.

Kui venelased ette toovad, et vanasti olevat Liivimaa Venemaale kuulunud ja ordu tema neilt sõjalise jõuga ära võtnud, kuna Venemaa nüüd Liivimaad ainult „jure postliminij recuperaret“ ja et pealegi Rooma keiser Oliva rahulepingus loobunud oli oma õigustest Liivimaa suhtes ja selle järel ordu oma pretensioonid hooletusse jätnud, peab saadik teatama, et ei taha väelustesse astuda, vaid võib tarbekorral kirjalikke tõestusi esitada ordu õiguste kohta Liivimaa üle, et „ein grosser theil Liefflands und Churlands zum Orden theils erkaufft, theils geschenckhet, theils auch denen damahligen Heydnischen Lieffländern mit dem schwerdt abgenommen worden, ohne dasz sich irgendwo in historien befinde, das diese Provintz jemahlen zur Moscau gehöret habe. . .“ Tehtagu ka tsaarile selgeks, et Rooma riigil tegemist polnud Oliva rahuga, sest keiser oli seal ainult Poola liitlane — ein älijrter der Cron Pohlen — ja ainult aitas Poolat rahu teha. Lõpuks pole saadiku ülesanne selles toimetuses nii palju selgitada, kui just paluda palve rahuldamist.

Kaasinstruktsioon sisaldab üldiselt täiendusi peainstruktsioonile ja peale selle veel — nii öelda — tehnilisi näpunäiteid saadiku tegevuse kohta Peterburis. Kõige pealt õpetatakse selles saadikut salaja kindlaks tegema — gantz ohnvermerckht zu indagiren — kes ministreist on kõige suuremas lugupidamises tsaari juures j. p. m. Ka avaldatakse selles arvamist, et kõige suuremas usalduses tsaari juures peaks olema kindralleitnant von Weissbach²⁾ ja „der deutsche États Secretarius von Osterman“. Kaasinstruktsiooni 10. punkt keelab saadikule Peterburis avalikult ordu risti kanda, siis juhatab teda teise passiga — saadikule oli kaasa antud kaks passi — läbi Brandenburgi, Poola,

---

instruktsiooni 6. punktis seletatakse, et juhul, kui keisri saadik Peterburi tuleb, võib ordusaadik küll temaga läbi käia, kuid ei tohi rääkida oma toimetust. Saab aga keisri saadik sellest teada, siis palugu ordusaadik viimast keisrile ordusaadiku tegevusest „favorabile relation“ saata.

1) Peainstruktsiooni 11. punkt: „pur auff die Teutsche nation vom ersten ursprung her gegründet, und bisz auff gegenwärtige zeithen unabbrüchig darüber gehalten worden seye. . .“

2) Kindral Weissbach oli ka Viinis Vene esindajana käinud. М. Полиевктовъ Балтійскій вопросъ въ русской политикѣ послѣ Нештадскаго мпра, 1907, lk. 78 ja 87. — S. Solovjev, op. cit., lk. 529.

Preisi ja Kuramaa sõitma j. n. e. Palutakse pidada täpsat kirjavahetust kõrgemeistriga, tarbekorral šifreeritult — des mitgegebenen methodi zu gebrauchen¹⁾. Lõpuks loendatakse isikud, kes kirjavahetust edasi toimetaksid.

2.

Saadik vabahärra Philipp Karl Waldecker von Kempt sõitis 11. novembril 1720 välja kammeroffitsiandi Karl Fabricius'e ja kolme teenija saatel, arvatavasti Mergentheimist, kus ordu kõrgemeister asus. Ta sõitis inkognito, nagu aruandes öeldud: „incognito mit fingirtem Nahmen eines unter dero Hoch: undt Teutschmeisterl: Regiment stehenden Officierers“. Teekond läks läbi Nürnbergi ja Praha, siis Peterburi sihis edasi ja, nagu tavaliselt sel ajal, üle Riia, ühtlasi läbistades Eesti territooriumi, nagu reisikirjelduses öeldud: Tartu—Torma—Vaivara—Narva kaudu. Sihtpunkti jõuti kahe ja poole kuulise teekonna järel 26. veebruaril 1721. Peterburis asus saadik oma ülesande täitmisele, püüdes pääseda audientsile esiteks ministrite ja siis tsaari juurde. Kuid seda püüti teha mitte amellikult, vaid, nagu aruandest selgub, eraviisil — enamvähem salaja, sest saadik nähtavasti ei tahtnud end väljendada teiste riikide saadikute ees. Esimestes kirjades kõrgemeistrile kirjutab ordusaadik ka oma üldistest muljetest, nimelt et tal paistab Liivimaa tsaarile olevat liig südame peal: „Liefllandt zu sehr an das Hertz gewachsen seyen“. Ka kirjutab saadik, et riigi suurkantsler krahv Golovkin ei oskavat muud kui vene keelt: „nicht als russisch verstanden“. Seevastu osanud riigi viitsekantsler parun von Schafirov hästi saksa keelt. Ministrid võtsid saadiku hästi vastu, nagu viimase kirjadest näha. Saadik avaldas soovi tsaarile isiklikult „*creditto*“ üle anda. Selle peale saadeti Peeter I poolt saadiku juurde sekretär Kellermann teatega, et pühapäeval 2. märtsil võtvat tsaar tema jutule postimajas (kus ka saadik asus). Postimajas pidi sel päeval pidu — assemblée, baal und feuerwerkh — olema tsaari pulma aastapäeva puhul: „nach Vollendung der wegen sich bejährter dero Vermählung gehaltener Schlittenfahrt im Saal des Posthausz...“ Ordusaadikul polnud see olukord kohane, sest ta kartis teisi pidul tsaari juures viibivaid ministreid ning saadikuid. Seetõttu lükati kokkusaamine edasi ja saadik viibis pidul inkognito, läkitades pärast kõrgemeistrile kirjelduse selle vene peo kohta, mille ta esimest korda kaasa tegi.

Järgmisel pühapäeval, see oli 9. märtsil, teatati kell viis hommi-

¹⁾ Kaasinstruktsiooni 14. punkt.

kul ordusaadikule, et tsaar ootab teda oma juurde kella kuueks hommikul. Ordusaadik sõitis selle järel riigikolleegiumisse audientsile. Ta kandis seal Peetrile „*creditio*“ üleandmise järel asja ette, millele tsaar vastanud, et tema peale selle läbivaatamise ja järelemõtlemise teatab resolutsiooni. Ordusaadiku poolt tsaarile üleantud kirjas näitab kõrgemeister, et Saksa rüütliordul on kõige suuremad õigused Liivimaa saamiseks oma võimu alla. Sellega lõppes kokkusaamine.

Vahepeal tegi saadik visiite ka teistele kõrgemaile isikuile pinda sondeerides. Ühel päeval teatas saadikule tsaari favoriit T a t u š o v — Sr Maytt Vetter und grosser Favorit Tatuschoff —, et Peeter tahtvat temaga 23. märtsil kokku saada ja selleks saatvat hobused järele ja et teised saadikud seekord pole kutsutud. Peale määratud kokkusaamise sõitsid mõlemad — tsaar ja ordusaadik — Kronschlotti, teel peatudes Strelemise lossis, Peterhofi tsaarimajas ja Oranienbaumi palees. Kronschlottist sõideti üle jää Kroonlinna, kuhu jäädi ööseks peatuma. Järgmisel hommikul vaadati kindlust ja Vene laevastikku, kusjuures Peeter I saadikule väga üksikasjaliselt — nagu viimane omas kirjas kõrgemeistrile kirjutab — kõike näitas ja selgitas, nii kahte patareid, kummalgi 100 suurtükki, siis: „28 schönste Orlogsschiffe, nebst grosser menge fregatten und galeren“, ka: „kostbare einföhrung der Canäle, woran täglich 11.000 Menschen arbeithen gewesen“.

Teiste riikide esindajad, kes hiljemini teada saanud sellest sõidust, olevat väga kadedad olnud orduesindaja peale — bei Gesandten jalousie verursacht hat —, sest ainult temal oli au osa võtta nii pikast kokkusaamisest tsaariga üksi.

27. märtsil 1721 toimus, nagu vabahärra Waldecker von Kempt kirjas kõrgemeistrile teatas, vürst G a g a r i n i surmaotsuse täideviimine — Execution des vicekönigs von Syberien fürsten Gagarin, wegen vieler Missetaten, an einen aufgerichteten hohen Galgen gehangen — ja ööl peale seda sõitis Peeter I Riiga, et seal vastu võtta Holsteini hertsogi¹⁾. Ordusaadik tahtis ühes tsaariga sõita, kuid temale anti — unter der handt — teada, et see soovitav pole, sest see ärataks kadedust teiste riikide saadikute hulgas. Seepärast sõitis ta alles 31. märtsil Riiga. Jumalagajätul enne tsaari sõitu tuletanud saadik viimasele meelde oma palvet ja resolutsiooni lubamist tsaari

---

¹⁾ H. F. de Bassewitz, Eclaircissemens sur plusieurs faits arrivés sous le regne de Pierre le Grand, tirés des papiers du feu (A. F. Büsching, Magazin für die neue Historie und Geographie, IX Teil, Halle 1775, lk. 337 j.). — Džanija Petra Veli-kago (Golikov), VII (1789), lk. 243 ja XIII (1794), lk. 170 ja 173. — Gagarini kohta vaata ka Russkij biografičeskij slovarj, Gaag — Gerbelj, Moskva, 1914, lk. 75.

poolt. Sellele vastanud tsaar, et resolutsioon olevat ammugi valmis, oleks tarvis ainult see riigikolleegiumist välja nõutada.

Vastus, s. t. resolutsioon ordu palvele Liivimaa tagasisaamise asjus, saadi riigikolleegiumist kätte¹⁾. Kirjas on üldiste sõnadega öeldud, et, kuigi Liivimaa tegelikult juba Vene võimu all, pole Põhja-sõda veel lõppenud ega rahu Rootsiga tehtud, seepärast ei saavat ka anda mingit resolutsiooni Liivimaa kohta. Nagu sellest näha, osutus vastus ordu palvele väga ebamääraseks. Saksa rüütliordu kõrgemeistri tiitel oli nimetatud resolutsioonis veidi moonutatud kujul, mis asjaolu arusaamatust tekitas. Nimelt oli tiitlis kõrgemeistrile predikaadis: „Administratori des HochMeisterthumbs in Preussen“ välja jäetud viimased kaks sõna: „in Preussen“. Ordusaadik ei tahtnud vastu võtta moonutatud tiitliga resolutsiooni ja saatis oma kammerofitsiandi Fabricius'e riigi viitsekantsleri parun von Schafirovi juurde asja selgitama. Viimase seletuse järgi olevat vaatamata sellele, et ordu asja väga salajas hoitud, Kurbrandenburgi (Preisi) saadik von Marderfeldt palunud mitte midagi ette võtta tema printsipaali kahjuks. Konflikti ärahoidmiseks jäetigi sõnad „in Preussen“ tiitlis välja. Ka ükski teistest kõrgemaist võimukandjaist ja ametnikest, kelle poole ordusaadik pöördus, ei tohtinud moonutatud tiitlit parandada. Ei jäänud muud üle, kui resolutsioon sel kujul vastu võtta või Riiga sõita ja tsaari enese juurde minna. Saadik valis viimase tee, sõitis Riiga ja pöördus selles asjas tsaari poole. Peeter I andis aga nii viisaka ja ebamäärase vastuse, et saadik ei saanud sellest midagi järeldada. Veidi hiljemini pöördudes kindralmajor Jagužinski ja teiste ministrite poole sai vabahärra Waldecker von Kempt viimati teada, et ülalnimetatud tiitli moonutus oli tsaari absoluutne tahtmine ning käsk, mille sihiks ei olevat kõrgemeistrit haavata, vaid ilma nende kahe sõnata ülepääsutee leida, nagu algtekstis öeldud: „Sr Maytt absoluter Wille und befehl seyn . . .“ „nicht den Sr Churfürstl. Durchl. zu disgustiren, sondern aussfindig zu machen, dasz auch ohne berührung obiger wörter Ihnen der rechte titul gegeben werde“.

Et polnud enam midagi parata, võttis saadik lõpuks resolutsiooni vastu tiitliga, mis venelaste poolt natuke parandati; nimelt kõlas predikaat nüüd „Hoch- und TeutschMeistern“. Saadiku arvates oli sellesse tiitlisse juba sisse arvatud „die Administration des HochMeisterthumbs in Preussen“.

Ühes oma kirjas teatab ordusaadik suure rõõmuga oma kõrgemeistrile, et neist läbirääkimistest, mis omal ajal oldi peetud Viinis

¹⁾ Vaata lisa I.

Vene saadiku Vesselovskiga, polnud nüüd Peterburis mitte midagi ilmsiks tulnud, sest vastasel korral oleks tsaar kindlasti kinni hakanud sõnust ja lubadustest. Saadik Vesselovski olnud õnneks kadunud — durchgegangen¹⁾. Sellest on näha, et ka enamalt oli Saksa rüütliordu ja Vene saadiku vahel Viinis käesolevas asjus peetud läbirääkimisi.

Vastavalt peainstruktsiooni 11. punktile (vt. eespool) küsimuse üleskerkimisel, kas ka venelasi — *in casum restitutionis* auch Moskowitische, oder |: wie sie sich lieber nennen hören |: Russische Cavalier . . . — ordusse vastu võtta, kirjutas saadik, et juba leiduvat soovijaid sinna astuda, nagu Valaahia hospodaari vend, kes parun Hiesen'i kaudu olevat seda järele pärinud. Ordusaadiku arvates olevat see olnud ainult pinnasondeerimise mäng ja seepärast lasknud ta diplomaatiliselt öelda, et teine kord isiklikult annab soovijale vastuse. Väidet, nagu oleks Liivimaa vanasti, s. o. enne ordu tulekut, kuulunud Moskooviale, ei olevat venelaste poolt üldse esitatud. Nii kirjutas ordusaadik kõrgemeistrile. Kuid Peeter I öelnud kord, et ta kõige jõuga kaitseb Liivimaad ja teda kellelegi ära ei anna: on ju temale väga palju jõudu kulutatud. Kui aga siiski tuleks temast loobuda, siis kõige ennemini juba Saksa rüütliordu kasuks.

Riias kirjutas saadik kõrgemeistrile oma toimetuse arenemiskäigust, mis üldiselt tahtis lõppeda väga kurvalt. Nii olevat ta kord tsaari favoriidi Tatušovi läbi, kellega tal olnud head suhted, teada saanud, et Peeter I ei luba midagi ordule anda, ja juhul, kui ordurüütliid rootslaste juures ette toovad väite, et Liivimaa olevat kõige ennemini kuulunud ordule, võivat ta ju anda neile lapikese maad: „und wan mich diessen praetexts, das Liefllandt dem Orden vor anderen gehöret, bey Schweden bedienen kan, so werde ihnen ein stükh land einraumen und mich der Ordens Ritter, deren profession ist, gegen die türckhen und ungläubige zu streiten, gegen die tartaren |: von welchen Moskaw beständig anfäll hat |: bedienen“²⁾.

Ka teinekord olevat Ostermann öelnud, et kui tsaar üldse peaks Liivimaast loobuma, siis esimeses järjekorras Saksa ordu kasuks, käesoleval ajal ei lubavat ta aga kellelegi midagi — nicht gesinnt jemanden wasz abzutretten³⁾. Neist ütelistest paistab ka välja, et Saksa ordu

---

¹⁾ 4. veebruaril 1719 anti Abram Vesselovskile teada, et ta kaheksa päeva jooksul Viinist lahkuks. Ta lahkus Viinist, kuid ei tulnud Venemaale tagasi. Solovjev, op. cit., lk. 529 ja 534.

²⁾ Kiri nr. 22, vt. lisa II.

³⁾ Kiri nr. 23.

oli oma saatkonnaga Peeter I juurde hiljaks jäänud, sest juba 1720. aasta sügisel oli Vene tsaar selles kindel, et Liivimaa temale jääb ¹⁾).

Ülaltsiteeritud kirjas Riiast nr. 22 oli kirjutatud ka tsaari haigussest, Vene ministritest — üldse on see kiri üks huvitavamaid, mis pärast selle sisu esitame lisas II ²⁾). Ka oli ordusaadik Waldecker von Kempt nimetatud kirjas mõtlema hakanud oma ärasõidule, sest temale oli selleks venelaste poolt märku antud; pealegi ei olevat tema siinolek meeldinud Rootsi, Preisi ja Daani esindajaile. Ordusaadik avaldas kahtlust, kas tema ülesande kordaminekust tuleb midagi välja, seda enam, et vahepeal minevat Ostermann Uusikaupunki rahukongressile — auff den durch interposition franckhreichsz zu Newstadt in finlandt bestimmten friedens-Congress ab — ja et Braunschweigi kongressist ei saavat asja, sest tsaar tahtvat rahu teha ilma mingi vahetalitusetä — der Czaar den frieden mit Schweden ohne einige mediation zu machen suchet ³⁾).

Kui saadik palus aja ja koha määrata jumalagajätkuks tsaariga, teatati temale, et seda olevat kõige parem teha vene hariliku kombe järgi pühapäeval tsaari kirikust väljatulekul tema kätt suudeldes ja jumalaga jättes. Kuid saadik ei pidanud seda endale kohaseks ega võtnud selle ettepaneku vastu. Ka pärast kirikut surnuaias seda teha ei olnud saadik nõus. Viimati lubati teda tulla jumalaga jätma tsaari juurde. Jumalagajätkul olevat Peeter I saadikule tähendanud (nagu viimane kirjutas kõrgemeistrile), et temal olevat väga kahju jätta rüütliordu palve rahuldamata. Kuid juhul, kui Põhjasõja lõpetamine võimalik oleks ainult sel teel, et osa või terve Liivimaa anda ordu valitsuse alla ja kui Rootsi ning teised riigid avaldaksid selleks nõusoleku, — ainult sel juhul oleks tsaar nõus ordu palve rahuldama. Samal päeval, s. t. 2. juunil 1721, sõitis Peeter I Riiast Tallinna ja paar päeva hiljemini alustas ka vabahärra Waldecker oma tagasisõitu. 23. juunil oli ordusaadik Breslaus ja jõudis 10. juulil Koblentzi. Lõpparuanne kõrgemeistrile on kirjutatud Koblentzis 30. juulil 1721.

3.

Nagu ülal oli öeldud, anti ordusaadikule igaks juhuks šifrid kaasa ja kui hiljemini selgus, et kirju tsenseeriti, hakkas saadik ka tegelikult salakirja tarvitama. Saadiku säilinud kirjadest kõrgemeistrile selgub, et šifr oli kahesugune. Esimene salakirja viis oli võrdlemisi lihtne:

¹⁾ Polievktov, op. cit., lk. 92; Solovjev, op. cit., lk. 535.

²⁾ Vt. lisa II.

³⁾ Vrdl. Solovjev, op. cit., lk. 535 ja 611.

nimelt oli selles kirjatahtede tähendus lihtsalt muudetud. Esitagem siinkohal selle šifri.

Šifr:	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	<i>e</i>	<i>f</i>	<i>g</i>	<i>h</i>	<i>i(j)</i>	<i>k</i>	<i>l</i>	<i>m</i>	<i>n</i>	
Tähendus:	<i>p</i>	<i>q</i>	<i>r</i>	<i>s</i>	<i>u(v)</i>	<i>w</i>	<i>l</i>	<i>x</i>	<i>y</i>	<i>z</i>	<i>g</i>	<i>o</i>	<i>t</i>	
Šifr:	<i>o</i>	<i>p</i>	<i>q</i>	<i>r</i>	<i>s</i>	<i>t</i>	<i>u(v)</i>	<i>w</i>	<i>x</i>	<i>y</i>	<i>z</i>	<i>ä</i>	<i>ö</i>	<i>ü</i>
Tähendus:	<i>m</i>	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	<i>n</i>	<i>e</i>	<i>f</i>	<i>h</i>	<i>i</i>	<i>k</i>	<i>þ</i>	<i>m</i>	<i>ë</i>

Salakirja teine viis oli keerulisem. Selles oli iga sõna kolme arvuga märgitud, neist pea alati esimene arv kõige suurem ja kolmas kõige väiksem. Nii oli näiteks

sõna	—	durch	—	tähendatud	—	340.	4.	2.
„		auch		„		46.	12.	6.
„		haben		„		46.	10.	6.
„		habe		„		662.	3.	2.

See asjaolu laseb oletada, et need sõnad on võetud mõnest nii ordusaadikul kui ka kõrgemeistril olevast raamatust, mille kohta oldi kokku lepitud, näiteks piiblist, kusjuures šifreeritud sõna väljendav esimene arv näitab raamatu lehekülje, teine arv rea ja kolmas sõna järjekorra, s. t. seda, mitmes sõna reast oli võetud. Seega oleks ka seletatav, mispärast esimene arv on kõige suurem ja viimane kõige väiksem. Sest enam jaos raamatuis sõnade arv reas ei tõuse üle 10–12, ka ei või ridade arv leheküljel väga suur olla. Seevastu võib aga lehekülgede arv raamatus olla õieti suur. Missugust raamatut on käesoleval juhul tarvitatud, pole teada.

Ordusaadiku kirjades vahelduvad mõlemad salakirjad alata; enamasti on lihtsamad sõnad, mis esinevad sageli, arvudega tähendatud ja nimed ning teised harvemini esinevad sõnad šifreeritud tähtedega. See laseb oletada, et neid harvemini esinevaid sõnu selles raamatus ei leidunud.

Šifrite otsekohest lahendust, s. o. võtit, pole küll arhivaalide hulgas leidunud, kuid lahenduse leidmisele aitasid kaasa paralleeltekstid mõnes kohas — šifreeritult ja lahendatult.

4.

Seda Saksa rüütliordu üritust ei ole vastavas kirjanduses — ei Solovjevi Vene ajaloo, ei Polievktovi ülaltsiteeritud teoses ega teiste uurijate juures — sõnagagi mainitud. Seda ajajärku käsitlev ajalookirjandus vaikib nimetatud küsimusest. Arvatavasti pole venelased Saksa ordu saatkonda väga tõsiselt võtnud. Oli ju sel ajal ordul nii väikene poliitiline tähtsus, et ei arvatud sellest rohkem kõneainet teha. Ka katsus Vene valitsus seda üritust salajas hoida, et teiste riikide

esindajad — nagu Rootsii, Poola, Daani ja Inglise omad — ilmaaegu ei saaks teada Saksa ordu pretensioonest. Võib aga ka olla, et tsaar igaks juhuks kohaseks pidas arvestada ka Saksa orduga, kui poliitiliste konjunktuuride halvenemisel tal oleks tulnud Liivimaast loobuda. Siis oleks vast Peeter I annud Liivimaa Saksa ordule, kuna ülemvalitsus ikkagi oleks jäänud Venele. Teiselt poolt püüdis nähtavasti ka Saksa ordu oma ettevõtet salajas hoida, esiteks lootes seeläbi saavutada venelastelt paremaid tagajärgi, teiseks kartes, et Püha Rooma riigi keiser võiks saada sellest teada, nagu selgub ordusaadikule kaasaantud instruksioonide mitmest kohast, kolmandaks arvates, et juhuks, kui tagajärjed ei osutu headeks, on ikkagi parem selle kavatsuse üle vaikida.

Kuigi seni on vaigitud Saksa ordu rekuperatsiooni kaitseist, pakub meile eestlastele siiski huvi jälgida ordurüütlike püüdeid meie maad jälle oma alla saada, püüdeid, mis olid kestnud peaaegu vahet pidamata.

Põhjasõja tulemused ja üldine poliitiline konjunktuur olid Saksa rüütliordu kõrgemeistril teada ja ta arvas õieti, et kuigi ka venelased tahavad Liivimaad Rootsilt kindlasti omale saada, ei luba seda nii kergel käel teised pretendendid, nagu Rootsii, Poola j. t., ega ka sõjast eemal seisvad suurriigid, kes kardavad Vene kõvenemist. Seda arvestades tahtis ka kõrgemeister oma õnne katsuda, tuges ajaloolistele põhjendustele, ja saatis mitteametliku saadiku Peterburi. Kuid oli juba hilja: Põhjasõda ja temale järgnev sündmustik olid juba ajajärku jõudnud, kus Peeter I nägi kaunis kindlasti, et Liivimaa läheb Venele jäädavalt. Kui Saksa ordu kõrgemeister oleks selle üritusega esinenud mõni aasta varem, võib olla oleksid siis tagajärjed osutunud ordule paremaiks.

Lisa.

I.

Peeter I-se kirjalik vastus Saksa ordu kõrgemeistrile.

(Algdokument Viinis Saksa rüütliordu keskarhiivis, Liivimaa registratuur, köide XIV, lk. 344—346).

Божиею милостию мы Петръ первый царь исамодержецъ всеросійскій,
і прочая і прочая і прочая,

Высокодостойныи светлѣйшіи курѣреть

Вашей курѣретской свѣтлости илюбви отправленную кнамъ грамоту от 11., генваря ноябшняго года получили мы исправно и взоном пространно усмотрили, что ваша курѣретская свѣтлость илюбовь олебянскою

провинціи намъ представлять изволили, и хотя оная провинція божіею помощію и нашимъ справедливымъ оружіемъ поднашу державу при вѣдена, однакожъ понеже сѣверная война еще коокончанію непришла, мы скороною швецкою мира незаключили, итакъ нонѣ вашей свѣтлости и любви никакой резолюціи нато дать неможемъ, Впрочемъ ссылаемся нато, что отвашей курѣиртской свѣтлости илюбви кнамъ присланной баронъ валдекеръ оной кемптъ отомъ обстоятелнее вамъ донесетъ и пребываемъ, данъ всанктъ петербурке марта въ .9. 1721.. г.

Вашей курѣиртской свѣтлости
и любви дружечно охотныи
Петръ

Граеъ Головкинъ.

Его свѣтлости курѣирту трирскому.

II.

Ordusaadiku kiri kõrgemeistrile.

(Algdokument Viinis Saksa rüütliordu keskarhiivis, Liivimaa registratuur, köide XXV, kiri nr. 22. Kiri on, välja arvatud algus ja lõpp, šifreeritud).

Ad Serenissimum Electorem

dd Riga d. 17ten May 1721.

№ 22.

Hochwürdigst p. p.

Ewer Churfürstl. Durchl. werden zweyffels ohne mein sub dato St. Petersburg den 31ten Martij erlassenes unterthänigstes berichtschreiben zu gnädigsten händen empfangen, und daraus verlesen haben, worin die von Sr Grosz-Czaar: Maytt in meinem auffhabenden negotio ertheilte erklärung bestanden, und das mich hiehero begeben wurde, umb weitere instantz zu machen: weilen nun bis daher theils wegen der Charwochen und darauff |: dem russischen gebrauch nach :| gefolgten 8 tägigen Osterferien auch etlichmahl überfallenen krankheiten Sr Maytt kein mensch zur particulaire audientz, obwohlen man gar offt dieselbe zu sehen und zu sprechen bekommen, gelassen worden, so ist auch nichts ausführliches zu berichten gewesen, und habe destomehrers dieser ursachen halber, auch weilen man alle brieffe zum öfftern auffgemacht, die correspondenz einstellen müssen, jedoch durch bekandte alte gute freund 3 brieffe ahn H. von Spetgen abgehen lassen, welche er hoffentlich wohl erhalten, und Ewer p. p. davon parte gegeben haben wirdt; unterdessen habe nichts destoweniger Sr Czaar: Maytt durch ihren liebsten faworitten, welcher beständig umb Sie, und mir gewissen ursachen halber |: welche einsmahlen mündtlich unterthänigst eröffnen werde :| sehr wohlgegogen und gut

ist, sondiren lassen, ob in meinem gesuch hoffnung hätte zu reussiren, oder nicht, worauff gedachte Maytt ihme geantwortet: ich habe ihme schriftliche antwort ertheilet, und ihn auf andere zeithen vertröstet und wan mich diessen praetexts, das Liefflandt dem Orden vor andern gehöret, bey Schweden bedienen kann, so werde ihnen ein stück land einräumen und mich der Ordens Ritter, deren profession ist, gegen die türckhen und ungläubige zu streiten, gegen die tartaren |: von welchen Moskaw beständig anfäll hat |: bedienen. Dieses stück landt wird wohl in öden heyden, morasten und schlechten waldungen bestehen, dergleichen es in diesem landt genug gibt, welches wegen der pest, grossen kriegem, und auss mangel der leuthe, auch alzugrosser subjection und schlaverey schlecht cultiviret wirdt, ob nun dieses dem Hohen Orden, bevorab wegen der grossen servitut, anständig, würde wohl zu überlegen seyn, in specie, weilen schlechte hoffnung zum langen leben Sr Maytt ist, nach dessen todt ohnehin alles davon lauffen müsste, was nicht |: wie vorhin schon öfters geschehen: als sclaven in Moskaw geführet werden wolte, dan die russen an dieser jetzigen regierung gar keinen gefallen haben. Bey so gestalten umständen nun, wirdt wenig zu hoffen seyn, zumahlen auch auff die russen |: welche der teutschen nation gutt feind seynd, und nichts vor selbe thun, wan sie nicht ihre gröste avantage dabei finden: | nicht zu bauen ist, über dieses finden sich noch folgende obstacula: 1mo die religion, 2do seynd die meiste ministri völlig vor Preussen portirt, in specie der Osterman, welcher der insolenteste gröbste mensch auff erden ist, und in auswertigen affairen das ruder führet, in summa es ist nichts als lauter betrug bei dieser nation, welches alle diejenige, die mit selbiger zu thun haben, wohl empfinden, insonderheit der Hertzog von Hollstein, welcher zeit seines hierseyns noch nicht zur particulair audientz gelangen können, auch seine affairen in nichten richtigkeit haben und wan der Czaar, wie man meinet, mit Schweden unter der handt frieden machen wirdt, so dörffte er wohl wieder leer abziehen müssen, obwohl man ihme zur succession der Cron Schweden zu helfen, und unterdessen gantz Finnlandt einzuräumen versprochen, wegen der mariage der Czaarischen Princessin hat er nie keine rechte promessen gehabt, der gute Hertzog hat desswegen grossen chagrין; er sagte mir vor etlichen tagen mit weinenden augen, ach Gott, wäre ich nur mein lebtag nicht ins landt gekommen, wegen Liefflandt hat er nie einiges versprechen erhalten der Czaar wäre morgen von hier nach Reval auff gebrochen, weilen er aber schon zum öfftern todt-kranckh worden ist, wegen einer apostem, die er auf der lincken seithe neben dem orificio stomachi hat, so ist

dessen reys bis auff den 31ten huius prolongiret, derselbe menagiret sich gar in nichts, und wan er ein wenig in die lufft kommet, so wirdt ihme ohnmächtig, man zweyffelt sehr, ob er lebendig wirdt von hier hinauskommen; seine meiste ministri seynd wegen grausamen trinckens todt kranckh, der von Osterman wirdt schwerlich davon kommen, der Iagoschinsky ist gleichfals kranckh, mit welchem etlich mahl conferiret, sein versprechen zu Wienn wirdt gross gewesen seyn, dessen pouvoir aber in haubtsachen ist desto geringer, so baldt er wirdt können ausgehen, wil er meinetwegen mit Sr Maytt sprechen, wognach dan meine rückhreyse reguliren werde, welche mir ohnehin schon etliche mahl ist zu verstehen gegeben worden weilen bey Schweden, Preussen und Denen inheimischen grosse jalousie verursachen thäte, mit dem beysatz, wan Sr Maytt conveniens seyn wurde, dem Orden was abzutretten, Sie es demselben wohl notificiren würden, dass finale wirdt auff der antwort des Iagoschinsky beruhen, und was bey der audientz, die noch zu erlangen verhoffe, der Czaar mir selbstn antworten wirdt, von welchem allen unterthänigste relation abstatten werde, bis dahin mit unterthänigsten respect, und lebenslänglich unaussehlicher devotion verharren thue.

Riga, d. 17ten May 1721.

Leo Leesment.

Peapiiskopp Michael Hildebrandi protsess Narva linnaga.

Lüübeki riigiarhiiv (Staatsarchiv) sisaldab nii mõnedki seni avalikkuse ette toomata aarded Vana-Liivimaa ajaloo kohta. Riia, Tartu ja Tallinna vanemate kirjade kõrval, mis vajavad veel täiendavat uurimist, olles enamikus ebakindlalt dateeritud, pakub nimelt balli linnadekirjade rikkalik kogu XIV, XV ja XVI sajandist palju uut materjali. XIV sajandist leiduvad seal muu seas paljud originaalkirjad Tartust, mis seni veel trükkimata. Tallinn on eriti tugevasti esindatud, sest ta oli ju Lüübekiga kõige tihedamate sidemete läbi seotud. Nimelt see asjaolu, et Lüübek oli Tallinna kõrgeimaks apellatsioonikojaks, põhjustas suure hulga kõige mitmekesisema sisuga kohtuliste ürikute säilimise Lüübeki riigiarhiivis. Nende hulgas on mõned õieti huvitavad dokumendid, muu seas ka alamal äratrükitud Riia peapiiskopi Michael Hildebrandi ja Narva linna vahelise põllumaa pärast tekkinud protsessi aktid (Signatuur: Appellationen 17, 38). Riigiarhiivi juhatuse, eriti härra dr. F i n k i vastutulelikkus võimaldas

allakirjutanule saada õieti kogukad protsessiaktid ära kirjutamiseks Tallinna linnaarhiivi.

Nende protsessiaktide trükkimine näis olevat õigustatud kolmelt seisukohalt. Ühest küljest sisaldavad need aktid paljud, Narva kõige vanema ajaloo jaoks väga tähtsad ürikud, mis aitavad valgustada seni seletamatuid küsimusi. Teisest küljest saame neist mõndagi uut peapiiskopp Michael Hildebrandi põlvnemise ja nooreea kohta, kelle isik juba varemini on äratanud mitmeti huvi. Kolmandaks on õieti õpetlik jälgida protsessikäiku ennast, mis pakub kaunis tähtsaid teateid põhikorraajalooliste ja kultuuriajalooliste üksikasjade kohta.

Mis kõige pealt puutub Narva ajalukku, siis olgu sissejuhatusena esitatud mõningad üldiselt tuntud andmed. Narva oli 1240. a. paiku (*Liber Censur Daniae* järgi, p. 52 b) eesti küla 8 adramaa maaga ja kuulus Daani kuningale. A. 1255¹⁾ kaks rikkalikult mõisatega varustatud Virumaa vasalli Dietrich von Kivel ja Otto von Lüneburg esinevad plaaniga kristianiseerida naabruses asuv Vadjamaa ja liita ta Virumaa külge. Rootslaste ja soomlaste kaasabil ehitavad nad 1256. a. suvel²⁾ küla kõrvale linnuse. Oletatavasti tekkis siis ka kihelkonnakirik, millele anti kihelkonnana üks osa Alutaguse maakonnast (praegune Vaivara kihelkond). Seevastu tuli Vadjamaa vallutamise plaan venelaste tagajärjeka vastupanu tõttu esialgu kõrvale heida. Selle piirikindluse tähtsuses tuli siitpeale sageli veenduda, küll juba a. 1268, mil venelased võtsid ette retke kuni Rakvereni. A. 1277³⁾ nimetab end daani pealik Eilhard von Oberg *capitaneus per Estoniam, Narwiam atque Revaliam*; järjelikult allus kindlus igatahes juba Daani kuningale, kuigi Kivelite perekond veel jäi linnuse omanikuks. A. 1294⁴⁾ tegi Otto von Kivel, Dietrichi poeg, uue katse Vadjamaa vallutada ja ehitas Narva vastu sinna, kus nüüd asub Jaanilinn, teise linnuse, mis aga varsti peale selle hävitati venelaste poolt. Seejuures põletasid viimased ka temale kuuluva suure küla (село его великое взяша и пожгоша), nagu Novgorodi kroonika teatab. Ilmselt oli 1260. ja 1290. a. vahel alguses õieti väike eesti küla kasvanud suuremaks asunduseks, mis osutas põlluharijate talupoegade ja kalameeste kõrval ka juba saksa kaupmeestest koostuvat elanikkonda. Kauplemine oli neil ajal juba leidnud endale tee Narva

1) UB (= Bunge, Urkundenbuch), I, 281. Vrdl. P. v. Goetze, Albert Suerbeer, Peterburi 1854, lk. 147 sqq.

2) Bonnell, Russisch-livländische Chronographie, Peterburi 1862, lk. 71.

3) UB, III, 453 a.

4) Bonnell, op. cit., lk. 89.

kaudu Venemaale¹⁾. Linn kasvas ruttu, sai tõenäoliselt juba a. 1302 Tallinna (Lüübeki) linnaõiguse Daani kuningalt, keda siit peale peeti lossi omanikuks. Vististi siis kingiti linnale ka tema kõige vanem vapp, mis kujutas tuurakala, Narva tähtsamat kaubitsemisartiklit, ja krooni, mis oli kuninga ülemvõimu märk²⁾. A. 1329³⁾ nimetatakse Narvat esimest korda *castrum et civitas*, a. 1345⁴⁾ kinnitatakse linnaõigus. Ometi oli linn veel ilma müürideta. Seepärast võisid Pihkva venelased a. 1341 Lihavõtte nädala esmaspäeval (9. aprillil) salaja messi ajal linna sisse tungida, selle põletada ja rüüstata⁵⁾. Selle sündmuse läbi põhjustatud mulje mõjul anti elanikkonnale a. 1345⁶⁾ õigus venelaste uue pealetungi korral alaliseks siirduda lossi eellinnusesse, kus arvatavasti asus kihelkonnakirik⁷⁾. Järgmine pealetung toimus umbes 25 aastat hiljemini, kui Narva juba kuulus Saksa ordule. Selle järel, kui Tallinna komtuur ja Järva ning Põltsamaa foogtid ühes Harju ja Viru aadelmeestega olid 1367. a. septembris ette võtnud retke Vadjamaale, põletasid venelased kättemaksuks 2. novembril uuesti kindlustamata linna (*suburbana et alia extra castrum*)⁸⁾.

Nüüd võidi kasutada 1345. a. antud õigust. Meil on võimalik saada selle kohta lähemaid teateid alamal toodud ürikuist aastaist 1381 ja 1390. Nagu näha tehtakse Põltsamaa foogtile *Hinrik van Oldendorp*'ile ülesandeks linn üle viia eellinnusesse. Kihelkonnakiriku kui keskuse ümber rühmitatakse korrapärased tänavaliinid õigejoonselt ja täisnurga all, nagu see sündis ida-saksa kolonisatsiooni juures. Jäeti maha vanalinn, mis vist küll endas tuumikasulana sisaldas endise külakese. Kus see oli asunud, on teadmata, arvata- vasti aga veidi põhjapool vanalinnast, seal, kus nüüd asub Viktooria bastioon aurikute peatuskohaga, või Narva eeslinna kohal, sest siis oleks endine küla asenenud topograafiliselt enam oma sarase — hilisema linnasarase — keskkohas, kuna ta vastasel korral oleks pidanud asuma selle ääres, mida ei saa oletada. Küla pärandusena jäi hilisemale linnale väljaspool selle maa-ala veel kalastamisõigus jõel ja õigus puid raiuda lähedal asuvas metsas⁹⁾ (mida kutsuti „de gel- lende wold“), kuna aga vana asustus maha jäeti.

1) Vrdl. UB, I, 555, III, 562 a., III, 626 a., VI, 2770.

2) Vrdl. Est. und Livländ. Brieflade, IV, lk. 86.

3) UB, III, 738 a.

4) UB, II, 834.

5) Renner, Liflendischer historien..., lk. 84.

6) UB, II, 834.

7) Pastor ja tema abilised peeti ülal lossi poolt. UB, II, 829.

8) Hermann v. Wartberge (Scriptores rerum Prussicarum II), lk. 90.

9) UB, III, 1097.

Nähtavasti ei jatkunud eellinnuses ruumi selleks, et uuesti ülesehitatud linnale anda küllalise maa-ala. Kui taheti ümbritseda linn müüri- ja tulli paljudelt kodanikelt, kelle maad asusid eellinnuse juures, võõrandada nende põllud, et saada linna ehitusteks vajalise maa-ala. Põltsamaa foogti algatusel teatasid bürgermeistrid, raad ja kogukond avalikult ja lasksid linnaraamatusse sisse kanda, et need, kelle põllud või aiad jäävad sissepoole müüri- ja tulli ümbritsetatavat ala, saavad selle eest täieliku vastutuse mõne teise maatüki näol linnamaast.

Siin asubki see vaieldav punkt, mis hiljemini andis põhjuse protsessiks. *Hinrick Omund* ja ta naine *Elsebe* omasid põldu lossi ees eellinnuse juures. See põld võeti lossi külge, kusjuures üks selle osa tehti puuvilja-aiaks ja teine sattus sissepoole linnamüüri. Tasuks anti *Hinrick Omundile* paremal pool Tallinna maanteed põld, mis ulatus vana völlani. Selle kohta valmistatud ürik ei sisalda aga täpsat põllu piiride kirjeldust ega määra lähemalt ära selle pikkust ega laiust. 1381. a. oli *Hinrick Omund* juba surnud ja tema lesk abiellunud *Gottschalk Bichel'iga*. 1390. a. kinnitab ordumeister temale ja ta poja *Clawes'ile* selle vahetuse. Enne a. 1434 läks põld ühe *Viru* aadelmehe *Clawes Mor'i*¹⁾ kätte, kas ostu või päranduse teel, ei ole teada. Peapiiskopp *Michael Hildebrandi* vanaisa (ema poolt), *Narva* kodanik *Johann Peters* oli tõenäoliselt alguses selle põllumaa *Clawes Mor'ilt* rentinud ja ostis selle viimaselt a. 1434 ära. *Petersi* naine oli aadlisoost, võib-olla *Clawes Mor'i* õde. Oma kaaskodanikkudega oli *Peters* väga halvas vahekorras. Nähtavasti ei meeldinud ühele kodanikkonna osale, et üks aadlik või selle õemes omas linna maa-alal suuremat maatükki mitte *Lüübeki* õiguse, vaid ordumeistrilt saadud eesõiguste alusel. Nii oli *Johann Peters* *Narva* kodanikkude keskel isoleeritud. Ta kuulus ilmselt ordutruude ringi, kuna aga kodanikkude enamik õitsele minevas linnas eriti tahtis rõhutada oma linnakogukonna autonoomset seisukohta ordu vastu — *Lüübeki* õiguse järgi. Seepärast lähenes ta aadli ringkonnile ja ostis endale poole *Sõtkeküla* (*Söttküll*, *Vaivara* kihelkonnas) küla. Tema tütar *Brigitte* abiellus a. 1429²⁾ *Michael Hildebrandes'iga*, ühe *Tallinna* kaupmehega, kes saigi *Riia* peapiiskopi isaks.

Michael Hildebrandes põlvnes ühest *Tallinna* püttsepaosost. Ta vennad *Hans* ja *Clawes* olid püttsepad, ta noorem vend *Martin* veinikaupmees³⁾. Abielu kaudu jõuka *Johann Petersi* tütrega hankis *Michael* nähtavasti vajalised ressursid kaupmehe-ettevõtte tarvis.

¹⁾ Brieflade, I, 136.

²⁾ TLA (= Tallinna linnaarhiiv), A. a. 5, lk. 76.

³⁾ Ibid., A. d. 15, lk. 5.

Sellest abielust võrsusid kaks poega ja kaks tütar. Nende hulgas oli 15. juunil 1433¹⁾ sündinud Michael kõige anderikkam. Viieaastase poisina oli ta, nagu ta hiljemini ise jutustab, Narvas oma vanaisa Johann Petersi juures ja „hatte Burkanen und Erbsen gegessen, wie Kinder zu tun pflegen“ köögivilja-aias, mis pidi hiljemini saama tüliobjektiks. Nii saatsid kaks Liivimaa väljapaistvat riigimeest, Plettenberg ja Hildebrand, oma noorusepäevad Narvas mööda; kindlasti avaldas see linn, mille piiriasend on Euroopa kohta ainulaadiline, mõlemale kestva mulje, mis sai määravaks nende hilisemale seisukohale veneluse suhtes. Veidi vanemas eas käis Michael Tallinnas Püha Olause linnakoolis. Tema vanaisa suri a. 1442 ja pärandas oma väimehele põllu linna juures ühes majaga Narva linnas²⁾. Nüüd pidas Johann Petersile vaenulik partei Narvas silmapilgu kohaseks, võõrandas suure osa põlust ja jagas selle kodanikkude vahel ära. Peale selle tõsteti enne a. 1477 veel aed maantee ääres 12 jalga põllu sisse, ilma et sellest oleks teatatud pärijaile.

Peapiiskopi isa Michael Hildebrandes elas Tallinnas ja võis seetõttu oma huve ainult halvasti kaitsta. 1448. a. juulis kaebab ta Narvas ordumeister Vinckele temale tehtud ülekohtu üle. Vincke annab linnale käsu maatüki tagasi anda, kuid tema äramineku järel Narvast jäi kõik vanaviisi. Siis läks Michael, kes, nagu ta poeg peapiiskopp jutustab, paks mees olnud ja seepärast vankris, aga mitte ratsa, pidanud reisima, a. 1450 Riiga ordumeistrilt õigust otsima. Uus ordumeistri käsk Narva kodanikele osutus samuti tagajärjetuks nagu esimenegi. Sellejärel suri Michael Hildebrandes (enne a. 1454³⁾). Nüüd võttis peapiiskopi vanem vend Martin asja enda kätte. Noor Michael oli välismaal, õppides aastast 1451 Leipzigi ülikoolis, ega saanud seetõttu esialgu midagi ette võtta. Martin Hildebrandes kaebas selleaegsele ordufoogtile Narvas Johann Wolthusen'ile, kuid ilma et ta oleks midagi saavutanud.

Kui Michael Hildebrand, kes oli nüüd litsentsiaat ja peagi sai toomhännaks ja doktoriks, pöördus Tallinna tagasi, hakkas ta seda asja energiliselt edasi ajama. Nimetatud a. 1477 ordumeistri Bernd v. d. Borgi sekretäriks ja orduprokuraatoriks, võis ta hoopis teisiti üles astuda kui ta eelkäijad. Tal õnnestub saavutada 24. veebruaril 1478 ordumeistrilt oma vanade kirjade kinnituse ja peale selle käsu toorkord Narvas viibivale Tallinna komtuurile Johann Freitag v.

¹⁾ L. Arbusow, Livlands Geistlichkeit.

²⁾ UB, VIII, 458.

³⁾ Das dritälteste Erbebuch der Stadt Reval, hrsg v. E. v. Nottbeck, Tallinn 1892, nr. 1305.

Loringhofenile läbi viia võõrandatud põlluosa restitutsioon. Et Michaelil endal võimalik polnud Narva ilmuda, esindasid teda ta õemehed Johann Super ja Caspar Nötken. Nad kaebasid, et Narva raad neile ette teatamata olevat lasknud maantee äärest 12 jala ulatuses põllu sissepoole maa aiaga eraldada; peale selle kuuluvat kõik maa kuni vana völlani kirjade põhjal neile. Selle vastu rõhutasid Narva esindajad, et tee olevat olnud liiga kitsas ja et seda olevat vaja olnud laiendada; kõik maa kuni völlani ei võivat põllu külge kuuluda, sest niipalju ei oleks 1434. a. võimalik olnud 150 Riia marga eest saada. Raad pakkus tasuks ühe maatüki linnasarase piiri ääres; kuid Michaeli esindajad keeldusid seda vastu võtmast, sest see asuvat liiga kaugel linnast, nii et seda ei saavat sõnnikuga väetada. Nüüd apelleerisid narvalased oma privileegidele, lubasid ordumeistrile kaevata ja „Weib und Kind daran zu setzen“. Siis katkes komtuuri kannatus ja ta lahkus, ilma et ta midagi tähtsamat oleks otsustanud.

Selle järel jäi tüli tükiks ajaks soiku, sest Michael Hildebrandil oli mujal ordu teenistuses palju tegemist. 4. juunil 1484 määrati ta paavsti poolt ordumeister Johann Freitag'i ettepanekul Riia peapiiskopiks. Oma valitsemise esimesed aastad möödusid tal võitluses rüütelkonna ja Riia toomkapiitli vastupanuga tema valimise vastu peapiiskopiks. Kui 15. jaanuariks 1486 Wolmari maapäev kokku kutsuti, palus peapiiskopp Michael ordumeistrit, et see kutsuks maapäevale enda kui maahärra ette ka Narva rae ja selgitaks tüliasja põllu suhtes. Ordumeister oli sellega nõus. Wolmari ilmusid peapiiskopi esindajaina tema õemees, Tallinna raehärra Johann Super ja tema õetütre peigmees Andreas Witte; Narva linna poolt olid tulnud bürgermeister Antonius Pepersack ja üks kogukonna esindaja. Nüüd külvasid peapiiskopp ja tema kaaslased ordumeistri ees narvalased kaebuste ja süüdistustega üle. Terve tüli käik jutustatakse kõigis selle üksikasjus, kusjuures selguvad mõnedki huvitavad asjaolud. Antonius Pepersack ja Johann Super on verivaenlased ja püüavad teineteist väärata intriigide ja sõimuga, niihästi kui aga kumbki oskab. Asjaolu, et ühe nimi tähendas piprakotti ja teise nimi joodikut („Säufer“), tegi situatsiooni päris koomiliseks; meie teame aga, et nad siiski olid isikud, keda tuleb väga tõsiselt võtta. Super ei suuda hoiduda Narva kohta põlglikult ütlemast: mis siis see Narva tookord võis olla Tallinnaga võrrelduna (s. t. veel aastal 1380). Me näeme sellest, et Narva majanduslik tõuseng langeb alles XV sajandisse ja et ta aga juba siis sisendas tallinnlastesse kartusi, mis osutusid põhjendatuiks XVI sajandil. — Peapiiskopp manitseb narvalasi öeldes, Narva ei olevat ometi Tallinn või Lüübek, et seal parteid tulla ja minna võiksid: kui

parteimehed Narvast tahaksid ära minna, siis ei jääks sinna kedagi järele. See ütetus käib ilmselt juba mainitud Narva kodanikkonna lõhenemise kohta kaheks parteiks — autonomistideks, kui neid niiviisi tohib nimetada, ja ordu pooldajaks. Narva rahvastiku koosseisus XV sajandil torkab silma, et siin esineb kodanikkude hulgas õieti palju aadlikke Virumaalt¹⁾. Viimased hoidsid tõenäoliselt üheskoos linna vanemate perekondadega enam orduvõimust kinni, kuna Narva õitsengu alguse järel Tallinnast ja Lüübekist üuesti juurdetulnud perekonnad enam rõhutasid linna autonoomset seisukohta Lüübeki õiguse järgi ja selle kõrval suhtusid aadlisse tagasitõrjuvalt. Ordumeister, kelle kaugeleägelikkust maahärrana tuleb tunnustada, toetas linnakogukonna autonomistlikku liikumist ja otsustas, et tüliküsimust tuleb käsitleda Lüübeki õiguse järgi, sest põld asuvat seespool linnasarast. Et aga Narva ise olevat asjasse segatud, tulevat asi anda otsustada Tallinna, kelle otsus siis võib revideerimisele tulla Lüübeki apellatsioonikojas.

1487. a. augustis tuleb asi Tallinnas arutusele selle järel, kui Narva juba 13. juulil oli annud oma esindajaile Tallinnas vastavad volitused²⁾. Johann Super laseb peapiiskopi nimel ette lugeda vanad omandamisürikud, Johan tor Megede, Narva bürgermeister, loeb Narva privileegid ette, mõlemad pooled esitavad kõik oma tõestised omanduse suhtes. Narvalased apelleerivad jälle oma Lüübeki õigusele: põld ei olevat müüdud ja üleantud mitte „vor sitzendem Stuhle des Rates“, üle 50 aasta ei olevat esitatud Narva raele põllu suhtes mingisuguseid nõudmisi, nüüd olevat kirjad juba vananenud ja ilma maksva jõuta. See oli väga osav võtte, milles vastaspartei ei olnud ette valmistunud: nii ei osutunud siis ka Tallinna rae (milles oli rohkem peapiiskopp Hildebrandi kui Narva linna sõpru) otsus mitte täiesti peapiiskopi kasuks. Nimelt otsustati põld sellele poolele anda, kes suudab tõeks teha, kas viimase 50 aasta jooksul on esitatud nõudeid põllu suhtes või ei.

Tallinna otsusega ei jäänud Narva rahule: selles ei olnud juttu ei Lüübeki õigusest ega nõudest Narva linna rae ees. Narva tahtis läbi viia, et tunnustataks tema juriidilisi ülemõigusi selle linnasarasel asuva maa kohta. Isegi ordumeistrite ürikuil ei pidanud olema maksvat jõudu Lüübeki õiguse maksvuse-alal, linna sarasel. Nii apelleerisid nad Tallinna otsuse peale Lüübeki, kuna jälle vastaspartei hankis

¹⁾ Näiteks perekonnad: Buxhöveden, Taube, v. d. Recke, Metzacken, Mor Brakel, Korps, Weddewes, Sorsever, v. d. Brame j. t. Pärnus esinevad XVI sajandil samuli sageli aadlikud kodanikena ja raehärradena, kuna neid Tallinnas, Tartus ja Riias ei nimetata peaaegu kunagi.

²⁾ Narva Tallinnale, originaal Tallinna linnaarhiivis.

ordumeistrilt ürikulise tõendi selle kohta, et viimase 50 aasta kestvusel esitati põllu suhtes orduasutiste ees alatasa nõudeid nii peapiiskopi isa ja venna kui ka tema enda poolt. Nii näis tõestiste suhtes nende asi kindel olevat ja ei Super ega peapiiskop Hildebrand ei tunnud eriti muret Lüübeki otsuse pärast, mis nende arvates võis kujuneda ainult samasuguseks kui Tallinnas tehtud otsus.

Kuid asi võttis siiski teistsuguse pöörde. Kõige pealt pidi Narva apellatsiooni tähtaeg peaaegu mööduma, sest Tallinna otsus ei jõudnud 1487. a. sügisel viimaste laevadega mitte enam Lüübeki, vaid jäi terveks talveks Tallinna seisma. Võib-olla on siin tegemist vastaspoole malekäiguga. Alles 10. aprillil 1488 jõudis otsus Lüübeki pärale. Kuid ühe aasta möödumisel palusid narvalased apelleerimistähtaja pikendust, mis neile ka lubati (24 juulil 1488¹). Peale selle näivad nad endale Lüübekis hankinud olevat eestkostja, kel tõenäoliselt olid Narva suhtes tähtsad kaubanduslikud huvid, nimelt Tallinna suurkaupmehe Albert Westermanni. 15. oktoobril 1488 tehtakse selles asjas kõrgem otsus: ainult Johann Super, kui kaebaja, peab tõestama, et 50 aasta jooksul on Narva raele esitatud nõudeid maatüki asjus. Nagu sellest näha, teostusid siin narvalaste soovid täieliselt: tunnustatakse täies ulatuses nende pretensioonid kohtulise ülemõiguse suhtes nende linnasarase kohta Lüübeki õiguse mõttes. Vastaspartei, kes oli esinenud nõuete ja kaebustega mitte linna rae, vaid ainult ordumeistri ja ordufoogti ees, kaotas sellega kõik. Rõõmustamine ja juubeldamine kostavad Narva kirjadest Tallinnale (Tallinna linnaarhiivis), milledest üks dateeritud 15. detsembril 1488, teine 26. märtsil 1489: esimeses palutakse lähemat seletust otsuse kohta, mis — olgu kiidetud Jumal ja Albert Westermann! — Lüübekist olevat pärale jõudnud, teises palutakse jälle tagasi anda nende otsusepant — teatav rahasumma, sest vastaspartei ei olevat astunud mingisuguseid samme, et tõestada nõuete esitamist raele. Mõlemast kirjast on tunda triumfi võidetud asja puhul. „Autonomistid“ olid niiviisi saavutanud täielise võidu.

Kuid „autonomistide“ partei ei jäänud sellega rahule. Ta arvas protsessiga terve põllu võitnud olevat ja viis läbi selle võõrandamise Andreas Wittelt, kes oli abielus peapiiskopp Hildebrandi õetütrega. Nüüd ei jäänud järjekult enam midagi üle endisest Hildebrandes'ite maaomandusest linnasarasel, isegi see väike tükike mitte, mis oli vastuvaidlematult jäetud Hildebrandes'itele Johann Petersi pärandusest.

---

¹) Narva Tallinnale, TLA.

Loomulikult ei võinud vastaspartei endale meeldida lasta säärast võõrandamist, mis oli vastolus igasuguse õigusega. Et kurtmised siin ei aita, tekib asjast uuesti protsess. 1493. a. veebruaris esitati Narvale kutse ilmuda Tallinna rae ette¹⁾. Asja arutamine toimub 15. märtsil 1493. Raehärra Johann Super, kes jälle esindab oma naisevenna, peapiiskopi, huve katsub üksikasjaliselt tõestada, et ikkagi viimase 50 aasta jooksul aset on leidnud nõudmine põllu suhtes, ja laseb ette lugeda kaks ordumeistri ürikut, mis seda kinnitasid. Kuid Narva bürgermeister Johann tor Megede keeldub üldse küsimuse sisulisest arutamisest, vaid teatab, et siin olevat tegemist lihtsalt otsustatud õigusliku küsimusega („abgerichtetes Recht“): otsus olevat juba ammugi tehtud ja Narva ei olevat kohustatud sellele süüdistusele vastama. Ta jätab täiesti puudutamata küsimuse põllu suurusest, nimelt kas otsuses oli mõeldud terve põld või ainult üks osa sellest. Selle osava võtte tagajärjel pidi Tallinna raad Johann Superi nõude rahuldamata jätma, sest ta ei võinud välja astuda Lüübekis tehtud otsuse vastu. Et apelleerimine selle rae otsuse peale Lüübeki ei anna soovitud tagajärgi, oli juba ette arvata. Tõepoolest järgnes, varsti peale otsuse päralejõudmist Lüübeki (7. mail), Tallinna rae otsuse kinnitamine (17. juunil)²⁾.

Kui see otsus, milles tuli näha tüliküsimuse lõplikku lahendust, a. 1494 sai maal tuttavaks, olid kõik Liivimaa seisused — välja arvatud Narva — indigneeritud asja ühekülgse käsitlemise pärast. Lüübeki õiguse seisukohalt oli otsus igatahes laitmatu, kuid maaõiguse järgi, mis väga hästi tunnustas ordumeistrite läänistusi väiksemais linnus ja aleveis, oli siin aset leidnud jäme ülekohus. Plettenberg ise astus peapiiskopi eest välja³⁾, Tallinn püüdis Michael Hildebrandi palvel Narva peale mõju avaldada — kuid kõik oli asjata⁴⁾. Tallinn pidi Plettenbergile teatama, et tema manitsused „van en cleyn geachtet [würden]“⁵⁾. Peapiiskopp Michael, kes apelleeris maal tarvitusel olevale 30-aastasele aegumistähtajale, pidi lõpuks rahule jääma, sest Plettenberg kui maahärra ei tahtnud niivõrra tühise asja pärast Narva vastu välja astuda. Peale selle oleks säärasel väljaastumisel Narva linna Lüübeki õiguse vastu parajasti enne Vene sõda võinud rasked tagajärjed olla, sest Narva oli ju piirikindlus.

¹⁾ TLA, A. a. 10, lk. 181.

²⁾ Lüübek Tallinnale 17. juunil 1493, TLA.

³⁾ UB (2), 1 : nr. 20 — 10. juuli 1494.

⁴⁾ UB (2), 3 : nr. 900 — peapiiskopp Michael Tallinnale 22. aprillil 1495; UB (2), 1 : nr. 190 — Tallinn Narvale 10. mail 1495.

⁵⁾ UB (2), 1 : nr. 221 — Tallinn Plettenbergile 14. juulil 1495.

Kõne all olevas protsessis esineb meile huvitav näide selle kohta, kuidas üks väike autonoomne organism suutis enda maksma panna maahärra vastu. Peaaegu igal Vana-Liivimaa linnal on säärane või mõni selletaoline konflikt olnud maahärraga või maa-aadliga, kui see linn saavutas suurema tähtsuse ja võimu. See pakub õpetliku näite Vana-Liivimaa maariigi detsentralisatsiooni kohta, mis moodustas — tänu autonoomsete liikmete tihedale kokkuliitumisele ja jõule — tema tugevuse, kuid ühtlasi samal ajal ka tema nõrkuse¹⁾.

P. Johansen.

Text.

I.

Denn erszamenn, wolwiszenn mannenn vnnd heren borghermeysteren vnnde ratmannen der stad Lubeke, vnnszenn biszundern, gunstighenn, guden frundenn.

Vnnszenn fruntlikenn grudt myt vermoghe alles gudenn stedes touoren. Erszamenn, vorsichtighenn, wiszenn mannenn vnd hern, bszundern gudenn frunde. Juwenn erszamen weiszheiden gutliken irfughenn to wethenn, dat vor vnns ym sittenden stole des rades mit ordel vnnd mit rechte irschenenn syn de erszamenn vnnd vorszenighenn manne her Johan Super, vnszer stad borghermeister, procurator vnnd fulmechtiger des aldirerwirdigestenn in got vaders vnnd hern, hern Michaelis archibisscoppes der kerken Righe, ancklegher, an de eyne, vnnd her Johan tor Megede, borghermeister der stad Narue, fulmechtich vam rade darsuluest, antwerdesman, an de anderen sidenn. Dar denne de ergedachte her Johan Super anlangede vnnd tosprack dem vorbenomeden her Johan tor Megede, alze fulmechtigeren des gantzen rades vnnd gemenheit der stad Narue vorbenomet mit eyner openen cedelen van worden to worden vormeldende vnnd ynholdende alsze hir nagescreuen steyt etc.:

Erszamenn, leuenn hern. Eyn ancklegher byn ick Johan Super, fulmechtich des aldirerwirdigestenn hern, hern Michaelis, archibisscoppes der hilghenn kerkenn Righe, vnnd sprecke to her Johan tor Megede, fulmechtich der stad Narue, vmme eynen acker, de de licht vor der stad Narue, den welke van der Narue partet vnnd delet hebben vnnd ock yngetunet hebbenn, vnnd hope des to gade vnnd to lubeschenn rechte: na dem dat de here van Righe junck was, na synes vader dode vnnd nicht in dem lande en was (vor 1454) to der tid, so sollen sze em den acker volghen lathenn na vthwisinghe der breue, de dar vp luden, so alz de meisters erkant vnnd tuget hebbenn vnnd hope des, dat bouen des meisters irkantissee (seit 1451) vnnd tuchnisse nen recht sal gan. De acker sal bliuen szo grot vnnd so with, alze de breue vthwiszen, hirna volgende, ludende van worden to wordenaldusz etc.:

---

¹⁾ Autori soovil on tema märkused teksti juurde toodud saksa keeles. *Toimetus.*

Wy broder Arnth van Althona, vogeth tor Narue, don witlick alle den, de nu yegenwordich syn vnnnd noch tokomende vnnnd sunderges vnnszen nakomelinghenn: wy bekennen vnnnd betughenn openbar yn deszer yegenwerdighen schryfft, dat wy van rechter redelicheit weghenn vnnnd mit anwisinghe broder Hinrickes van Oldendorp, vogedes van Ouerpael, hebbenn gegeuenn vnnnd gelathenn Gotschalck Bichel zyner husfrouwenn Elzeben, de itteswenne Hinken Omunde touoren hadde, dem got gnedich zy, vnnnde eren rechten eruen den acker to dem acker den Hinken Omunth to voren hadde, alze id nu yn eynen standen thune betunet is, den thun noch to merende edder to mynnerende, vnnnd de beleggen is buthen der Wirschen porten in des wickbeldes menheit, twusschen dem wickbelde vnnnd der galghen, negest vor den acker, den Gosschalck koffte vnnnd Elzebe vnnnd ere kinder de negesten to weren, den sze wedder gelathen hebben mit ener gardenstede in des wickbeldes behoff, alze dat

(nach 1367)

1381
Jaan. 1.

wickbelde vtgegeuenn is to murende van dem vogede van Ouerpal vorschreuen vnnnd van vns, dissés ackers, also vorschreuen steith, Gotschalck Bichel vnnnd synen eruen vredeszam vnnnd vnuorworen, mit allir nuth ewichliken to brukende vnnnd tobesittende. Hirumme so bidden wy mit vlithe vnsze nakomelinghe, wert dat jenighe lude in tokomenden tiden, barn edder vnnebarn, de Gosschalcke edder synen eruen dissén acker besperen, bispraken, entweldighenn edder entfeyern wolden, dat se des myt nichte steden, wenthe se in des wickbeldes behoff eren erfflikenn egenen acker vnnnd garden hir vor hebben gelathenn vnnnd ouergegeuenn, wente wy hir nicht myn to don mochten, alze id gotlick vnnnd mogentlick is, wy geuen en wedder vor dat ere. Ock szo hefft de rath des wickbeldes dit in ere bock gesat, alze se dit wilkort hebbenn mit der menheit. Tor tuchnisse, dat dit alszus stede, szeker, vast vnnnd vnbrokelyck ewichliken bliue, szo hebben wy broder Arnth vorschreuen vnnsze ingesegel van rechter wetenheit vnnszes ingesegels gehanghenn hir vor disszenn breff. Schreuen vnnnd vthegeuen to Narue na gades geborth duszent jar, drehundert jar, in dem eyn vnnnd tachtigestenn jare, in nighejares daghe.

Sequitur littera magistri Liuniensis confirmationis pretacte donationis: ¹⁾

Allen menschen, dussen tegenwordighenn breff zeende offte horende, broder Wenemar van Bruggenoye, mester de[r] broderen des dutschen huszen sunthe Marien to Jherusalem doer Lifflande, ewighen heyl yn den hern. In dissén tegenwordighenn [s]crifften wy openbar bekennen, dat wy myt rade vnnnd myt vulborth vnnszer vorstandesten broders gegeuenn hebben vnnnd gheuen Elszeben, nagelaten wedewen Hinrick Omundes, der Naruesschenn inwoner, vnnnd Clawes ereme szone vnnnd eren rechten eruen, thouers desser schrifften, enen acker belegghenn in der markede der vorbenomeden stad Narue, thoweten, alz men geit vt der stad porthen, geheten

¹⁾ Dahinter ausgestrichen: aliter facta.

de Wirsche porthe, to der rechteren hant des wegges, anstrecken[de] van der stad to der plaetszen des galghen, dar in ertiden der stad galghe plach to stande. Welkeren acker dem vorbonomeden Hinrick Omunde vnnnd szynen rechten eruenn dorch broder Arnde van Althona, vppe de tid vogeth to der Narue, vth hete, beuele vnnnd vulborth in ertiden mester Wilhelm van Vrimerscheym, zaligher (1364—85) dechnisse vnnszes vorvaren, doch delick¹⁾ was geantwerdeth, geleuerth vnnnd toegesecht vor den acker, belegghen vor dem slothe to der Narue, welken acker de vorgesechte Hinrick to bruke, nuth vnnnd orbare des slotes vnme bede des vorgeschreuen vogedes volghenn leth vnnnd ouergaff; van welchem acker en del nu vor dem slothe gemaket is en bomgarde vnnnd dat andere del des sulfften ackers nu besloten is bynnen der muren der selfften stad Narue. Vnnnd szo na der tid de borghermestere, ratmanne vnnnd gementhe der sulfften stad ouerengekomen syn vnnnd vulborth hebben in tegenwordicheit broder Hinrickes van Oldendorp, vp de tid vogeth to Ouerpal: dat szo wes acker effte garde worde betoghenn bynnen der muren der stat, dem scholde men weddervmme to vullendonde, so vele ackers beweszen vnnnd ghegeuen werden in der stadt markede in betemliker stede, dat em vuldan were. Aldusz szo gheuen wy nu ock vnnnd vorlenen mit desser schriffte Elzeben vnnnd Clawesze erem szone vnnnde eren eruenn den sulfften acker, den broder Arnth vogeth vorgeuomet vth hete vnnnd beuele mester Wilhelms vnsz[es] voruaren, alz vorgesecht is, dem vorbonomeden Hinricke vnnnde szynen eruen, alz de licht yn synen begripe in der vorschreuen marke, beweszen hefft vnnnd toegeschicket vrii, rustlick vnnnd vredeszam ewich to besitten. Des to ener tuchnisseze szo is vnsze segel an dessen breff gehangen. Ghegeuenn vp dem slothe to der Narue, anno vnnszes heren dusent drehundert vnnnd negentich, des dinxtedages na dem sondaghe Jubilate.

1390
Apr. 26.

Sequitur alia littera venditionis eiusdem agri :

Ick Clawes Moer bekenne vnnnd betuge openbar in dussem breue vor my vnnnd myne waren rechten eruenn, dat ick rechtes kopes vorkofft hebbe dem erbaren manne Johan Peters, borgher tor Narue, vnnnd synen rechten eruenn den acker landes, belegghen tor vorderen hant vor der stadt tor Narue, van der Wirschen porten want an der stede, dar oldinges eyne galghe gestan hefft, alz dat in vorgangenen tiden beseten vnnnd gebruket hefft Hinrick Omunth nach vthwiszinghe syner olden lenbreue, vor anderhalff hondert olde marck gudes gewontliken pagimentes, alz in Lifflande genge vnnnd gheue is, sosz vnnnd dertich nye artige vor eyne itzlike marck gerekent vnnnd geachtet, mit szodan vorbeschede vnnnde gnade, dat dusse kop sal stan eyn jar van dussem nesten tokomenden sunthe Johannes Baptisten dage want ouer eyn jar, bynnen der tid wedder intoloszende. Des sal de toseggende szyn nu am negesten tokomenden sunth Michaelis²⁾ dage, vort darna

(1434
Juni 24 —
1435 Juni 24)

¹⁾ Soll wohl heissen: dorch delinck, durch Rechtsspruch.

²⁾ Vorher ausgestrichen: Johannes.

(1434 Sept. 29)
(1435 Febr. 2)
(1435 Juni 24)

des negesten vnnszer leuen vrouwen daghe lichtmissen vifflich marck to betalende vnnd dar na vort des negesten sunthe Johannes Baptisten daghe hundert marck, al dusses vorgeschreuen pagimentes wol to dancke vnnd to guder vornoghinghe to betalende. Vort alle mogelike bewiszlike anlegginge, als mit der nigen righen, de erste penningk mit dem lesten, sunder jenigerleye vortoch, alle deger vnnd wol to dancke betalet sy, szunder alle argeliste, heren both, rechtes dwanck, geistlick offte wertlick, dat hir anne schedelick mochte szyn, alle uthgenomet, hir nicht to gebrukende. Vortmer is yn dissem kope mede inbescheden eyn hoislach van dertich voder hoyges grot, belegghenn vppe der Russchen siden, negest der Pilvemunde,¹⁾ des ick Clawes ergenant en ock laue vnuorpandet to warende. Scheghe des nicht, dat dusse vorgeschreuen houetsomme geldes, de anderhalff hundert marck, nameliken uthgenomet vifflich marck vnnd hundert, myt alle de anlegginge, alz vorgeruerth is, vp de enckede vorbenomede tid vt en qweme vnnde myt willen wol to dancke betalt worde, so sal de kop stede vast gehalten werden van beyden parthien vnnd vnuorbroken bliuen to ewighenn tiden, szunder jenigerleye ansprake. Alle dusse vorgeschreuen stucke, puncte vnnd artikele de loue ick Clawes Moer vor my vnnd myne rechten eruen in guden truwen stede vnnd vast to holdende, szunder argeliste. Hir an vnnd ouer dussem kope syt gheweszenn de erbaren lude Clawes Grothe, Hans Soesteuer, Andreas Vosz, Clawes Swarthe, borghers tor Narue vnnd Peter Veckinchusen. Tho merer technisse, bevestinghe vnnd warheit, so hebbe ick Clawes Moer myn ingesegel vor my vnnd mynen waren rechten eruen vor dusszen breff gehanghenn. Ghegeuenn vnnde geschreuen tor Narue, na godes geborth duszent veerhundert vnnd yn dem verunnderchtigestenn jare, an des hilghenn lichammes auende.

1434
Mai 26.

Sequentur due littere dominorum magistrorum Liuoniensium²⁾, moderni videlicet et sui predecessoris immediati, predictum approbantes:

Wy broder Bernth van der Borch, meister to Lifflandth dutsches ordens, Cordt van Hertenrade, landtmarschalck, Diderick van der Dorneborch, genant van der Lage, tho Vellyn vnnd Gerth van Mallinckrath to Goldinghenn, kumpthure, bekennen vnnd betughenn apenbar mit dusszem apenen breue, dat vor vnns irschenen is de werdighe meister Michael Hildebrandi in decretis licentiatius, vnnsze leue vnnd getruwe, vnnd hefft vnns getoget somlike breue, de wy mit vlithe ouergeszen, geleszen vnnd de sulighenn breue na riper vnnd getruwer ouerweginghe in allen articulen vnnd puncten vulmechtich vnnd na eren ingesegelen vnuorszereth by fuller werde irkant hebben vnnd irkennen, vnnd beuestighenn de in vnnd mit craffte desszes breues vulmechtich in

¹⁾ Oder *Pilbe, Piwe?* Offenbar die *Piljussa*, rechter Nebenfluss der *Narua*. 1497 (*ÜB(2)*, 1: № 544) wird sie *Pilke* genannt, wahrscheinlich ein Schreibfehler für *Pilwe*.

²⁾ Dahinter *ausgestrichen*: predictum.

allen eren articulen vnnnd by vuller werde to bliuende vnnnd den breuenn¹⁾ vul vnnnd genoch to donde na erem inholt tho ewighenn tidenn. Des tor warafftighe tuchnisse hebben wie meister bauen-genanth disse vorgenomeden breue alle dre mit eyner pressulen lathen durchtheen vnnnd vnnsze ingesegel to merer beuestinghe dar ane lathenn (lathenn) hangen mit sampt dissenn breuenn, de ghegeuenn is to Righe am dage Mathie apostoli in denn jaren Cristi duszent verhundert vnnnd ym achtvnnndsouentigistenn jare.

1478
Febr. 24.

Wy broder Johann Ffridach vann Loringhoue, meister to Lifflandth dutsches ordens, Wolther Plettenberch, landtmarschalck, Wennemer van Delwicht to Vellyn, Johan van Summeren to Reuall, kumphure, Johan van Selbach, vageth to Jerwenn, Diderick vann Oldenbokum to Goldinghenn, Heyndenrick²⁾ van Walgardenn tor Pernouw, Wessel van Strunckede tor Mytouw, kumphure, vnnnd Aleff Hauer, vageth to Carchusz, bekennenn vnnnd betughenn apenbar yn dusszem vorsegeldenn breue, dat wy van anlanginge weghenn des allirerwirdigistenn in got vaders vnnnd hern, hern Michaelis, der hilghenn kerken Righe ertzebisschoppes, hebben alle dusse jegenwerdighe dorchgetagene vnnnd tohope hengende vorsegelden breue vppe land vnnnd guder tor Narue belegghenn spreckende, alle an eren segelen vnnnd wesende gantz vnnnd gesunth, vnuorseriget entfanghenn vnnnd de mit vlithe ouergeseen vnnnd vorstliken laten leszenn vnnnd na mennygerleye ouerweginghe der vorgedachten werdighen herenn vnnszer erbedigher mith eren willenn vnnnd vulborde de sulfften breue duchtich vnnnd vulmechtich to vuller werde irkant, sollen daromme yn alle eren puncten, stucken vnnnd articulen bliuen vnnnd by macht geholdenn werdenn na erem ynneholde to ewighen tiden, irkennen vnnnd beuestigen de ock jegenwordighenn in krafft dusses breues. Des tor warheith vnnnd merer tuchnisse hebbenn wy meister bauen-genanth dussze vorbenomede breue alle myt eyner pressulenn lathen durchtheen vnnnd vnnsze ingesegel to merer beuestinghe daran lathen hanghen mit sampt dussen breuenn, de ghegeuenn is to Wolmer am auende corporis Cristi in denn jaren na Cristi geborth dusent verhundert darna im souenvnndtachtigestenn.

1487
Juni 13.

Hir vp hefft de ergedachte her Johan tor Megede, borghermeister der stad Narue, vulmechtich procurator des gantzen rades darsuluest, mit eyner openenn cedelen geantwerdet, ludende van worden to worden aldus:

Erszamenn hern, dat is sick geuallenn na Cristi geborth in dem jare dusent drehundert vnnnd viffvnnndvertigisthenn jare, dat de durchlutede fforste vnnnd hochgeboren here, her Woldemar der Denen vnnnd Wendenn koningk vnnnd eyn hertoghe to Estlande hefft gegeuenn vnnszer stadt Narue mith allen vnnszen inwonern vnnnd gantzenn gemenheit eyn priuilegium to ewighenn tidenn

¹⁾ breff *ausgestrichen*.

²⁾ *sic*.

durende, also dat transsumpt¹⁾ vnder des erszamenn rades van Reual segel van worden io worden ludende aldusz:

Wy borghermeistere, rathmanne vnnnd gemene radt vnnszer stad to Reual, don witlick i[n] disszer jegenwordighenn schriffte alle denn jennen, de desszen breff zehen edder horen lezen, dat wy hebben geszenn vnnnd horen leszen ichteszwelke breue des hochgeboren hern vnnnde ffuerstenn Woldemers, de hir vormalsz koningk wasz van Dennemarken, de nicht affgeschauet, noch gedelget wern, mer, de gentzliken vngeszeriget vnnnd anich weren vnrechten vordechtnissze, der welken breue inholt als ment allirbest na dem synne vmmeschriuen kan vthe dem latine in dat dutsche, volgeth hir na vnnnd luth aldus:

1345
Juli 25.

Wy Wolmer van gades gnade der Denen [etc., wie UB II, 834, mit folgenden wesentlichen Varianten: . . . . „de desse jegenwordige scrift sein eft horen und don witlik“ fehlt; „vnnnd geworuen weren“ nicht „georouwet weren“; „geuen s ze en in vriheit“; „Loueweke“, nicht Louke; „he sy denne“, nicht en si denne; „wickbeldes“; „vorborchte vriliken vnnnd vredeszamliken to ewighenn tiden, vnd allent wat sze rechttes hebben gehat“ . . ., der Zwischensatz fehlt; „stercklikenn vnnnd strengelikenn“ . . .; „offte jemanth anders“; „alsoz verne se“, nicht „vere also se“; „her Vtingot (!) Andersszon“ . . .]

1426
Mai 18.

Vnnnd to tuchnessze desses leszendes vnnnd horendes vorgescruen so hebbe wy desser jegenwerdighen scriffte vnnszer stad van Reual ingesegel angehanghenn, na gades geborth duszent verhandert vnnnd seszvnnndtwintigistenn jare, am auende to pinxtenn.

Erszamen hern, dith priuilegium hebbenn vnnsze erwirdighenn hern meyster to Lifflande dutsches ordens van der tid an, dat wy vnnnder eren erwirdighenn orden gekomen szyn beth to nu her, alle de tid ouer, vnnszer stad vormerth vnnnd nicht vormynnert vnnnd vnnsze gantze gemenheit hebben hir vp alle acker, liggende grunde myt alle eren tobehoringen van der Wirschenn porten an, na ynholde desser priuilegien, van der tid an beth an desse stunde, vredeszam vnnnd rouwelicken besethenn, ane alle ansprake, vnnnd de ock noch also besitten, vnnnd also dan nu de gedachte her Johan Super vns anlanget mith etliken breuen, int erste van hern Arnde van Althona, ouer hondert jaren eyn vogeth tor Narue gewesen is, also wo he vorgeuen vnnnd vorbutet hebbe dessen vorbonomeden acker ener vnnszer borghers, wandages zelighenn Gotschalkes Bychels husfrouwe gewesen is, vnnnd de gifte van vnnszem erszamen rade szole beleueth syn vnnnd desses suluen vogedes breff van meister Bruggenoyen sole geconfirmert szyn, des nu dan souen vnnnd negentich jar is vnnnd doch vnnsze priuilegium vthwizet, dat de sulue vorbonomede koningk Woldemar strengelikenn dar inne gebuth vnnnd vorbuth, dat sick nemant, he sy wo dat he sy, sick sole der suluen acker vnnnd liggende grunde vnderwynden, noch bekummern; dith sullfte, dat de vorbonomede koningk vorbuth, dat sick nemant desser vnnszer ackere vnder-

¹⁾ War das Original schon damals verloren gegangen?

wynden noch bekummern sollen, offte angesehen desse sulue vorbonomede meister Bruggenoye, dar her Johan Super szyn breff vp luth, mith szynen erwerdighen gebediern in dem jar xiiij vnnnd xcix vnnnd vppe de tid to Wenden to dem Cappittel vorgadderth weren vnnnd hebben dar vnszer stad Narue bouen de breue, dar her Johan Super vnns nu mede anlanget vt dem gemenen capittel vnnnd ut ripem rade vpp nie enen breff gegeuenn mith vnszer erwirdighenn hern hogiste maiestate segel vorsegelth, dar ynne sze vnnsze vorbonomede priuilegium vppe dat nye begnaden vnnnd mit ener nyen marke to vnszer olde vorbeterth vnnnd vormereth hebben to ewighenn tiden by vnnszer stad vnnnd gemene borgheren bliuen schole vnnnd nicht by enen manne allenen, vnnnd hope to gade vnnnd to lubesschem rechte, dat dusse breff mer krafft vnnnd macht hebben sal vnszer stad vnnnd gantzen gemenheit by desszem vnnszen priuilegium to beholden, dan her Johan Super szyne breue hebben, dar he menth vnns mede van to dre[n]gende. Welkere breue luden van worden to worden aldus: ¹⁾

In gades namen, amen. Allen cristen mynschen jegenwerdich vnnnd tokumpstich, den desse jegenwerdige breff kumth to seende effte to horende broder Wennemar van Bruggenoye, meister der broder des dutschen huszes to Jherusalem sunthe Marijn to Lifflande, heil vnnnd szelicheit in gode. Wenthe de dingk, de dar titlicken scheen mit vorgenglicheyt, der vth mynschliker dechnisse komen, so is des wol noth, welke dinck by ewigen dechnisse vnnnd macht bliuen sollen, dat de myt breuen vnnnd ingesegelen wol vorwareth vnnnd beuestet werden. Worumme wy broder Wennemar, meyster vorbenometh, don kunth in desser schriff all en jegenwerdigen vnnnd to kumstigen, dat wy mit rade, vulborth vnnnd willen vnnszer medegebediger de gemeynichliken in desses breues geuyne by vnnsz to cappittele synt vorgaddert weseth, begnadet hebben vnnsze leuen getruwen borghere vnnnd gemenheit vnnszer stad Narue vnnnd begnaden se in desser schriff to der suluen erer stad behoff mit ener nyen marke, de by erer ²⁾ olden marke gelegen is, in desser nageschreuen scheidinge: erst ³⁾ antohouende alsz men vt der vorbonomeden stad Narue rith uth der Wirschen porten to der vorderen hant to Reuele werth, langes den helen wech bet to deme cruce, dat dar is gelegen vppe der luchteren hant des helen weg. vnnnd vorth vann cruce to cruce, van kulen to kulen, van bome to bome, beth vppe enen sip, dat is gelegen tusschen Tunderdorpe ⁴⁾ vnnnd Serendorpe ⁵⁾, den entlangk to uolgende nedder warth bet vpp de marke van Vepsendorpe ⁶⁾. Vorth van dem sipe van cruce to cruce, van

¹⁾ Verzeichnet bei H. Hildebrand, *Die Arbeiten für das Urkundenbuch 1875/76, Riga 1877, S. 46, ferner bei O. Stavenhagen, Akten und Rezesse der livländischen Ständetage I, Nr. 157. Das Original ist im Stadtarchive zu Narva.*

²⁾ Vorher austr.: der.

³⁾ Vorher austr.: ernst.

⁴⁾ Ehemals Tunderküll, jetzt Gut Olgena.

⁵⁾ Tscherna, Dorf bei Hermannsberg.

⁶⁾ Websküll, estn. Vepsküla, an der Narva.

bome to bome, beth vppe den syp, de geheten is Mauraya ¹⁾, vnnd dat is de olde scheidungē der stad Narue vnnd der Vespendorpe ²⁾. Welke nye marke, in desser vorgeschreuen scheidungē gelegen, by der ergenanten borghern gemeinheit vnnd der stad tor Narue myt krafft desses jegenwerdigen breues ewichliken bliuen schal, de vry vnnde vredeszam to hebbende, to brukende vnnd to besittende mith allir nuth vnnd tobehoringe, alz mit ackere, gerodet vnde vngerodet, mit wilthnissen, heiden, busschen, krueken ³⁾ honnychbomen, vuringhe, mit watervlethen, sipen, mit hoyslegen, vedrifften, weyden, mit wiltuanghe vnnd mit allirleye ander bequemicheit, mit samtheit, tobehoringe, vriheyte vnnd egenheit. Vnnd vppe dat desse vorgenomeden stücke by vuller macht bliuen to ewighenn tokomenden tidenn, so is vnnsze ingesel ⁴⁾ mit vnszer rechten witschop an dessenn breff^e gehangen. Gheuenn to Wenden in der jartalle vnnszes hern Christi duszent jar, drehundert jar, ym negenvnndenegenstenn ⁴⁾ jare, des negesten mandages na sunth Lucas dage des hilgen ewangelistenn.

1399
Okt. 20.

Sequitur aliud priuilegium eiusdem ciuitatis Narue:

Allenn cristenlouyghenn luden, de dessen breff^e anzehen offte horen lezen, entbeden wy broder Wylhelm van Vrymerscheym [etc., wie UB III, 1097, mit folgenden wesentlichen Varianten: Lifflande . . . Wirschen porthen, dar eyn cruce van eynen stene is gehouwen, den rechten helen wech . . . . Vuncken cruce . . . . vnnd den van Tzerendorpe . . . . Mauraye . . . . Vepszendorpe . . . . mit rechte rouweliken to besittende . . . . lemes . . . . Reual . . . . hebben off noch dar sulues mogen wynnen . . . . scholt vry ewichliken scholen bliuen . . . . Gelenden wolde . . . . Hackeyecke vnnd dar to kopende vnnd to vorkopende mith redem gelde, off mit bere, yn desser wise, dat se mogen vorkopen mit ketelen, kannen off mit schalen . . . . Hackeyecke . . . store, de sze vangen, ...]

1374
Okt. 31.

Erszamen, leuenn hern. Desse vorbonomeden dre priuilegia, van koningkliker gnade vnnd vnszer erwirdighenn heren meistern Bruggenoye vnnd Vrimerscheym vorbonometegeuenn, so hefft vnse stad mit vnszer gemeinheit desse vorbonomede ackere vnnd liggende grunde van vnszir Wirschen porthenn an beth vppe enen sip, dat genometh is Mauraya vnnd also vortan, alz desse breue vthwiszen, alle desse tid ouer vredeszam vnnd rouwelick beseten, vor vnnd na, bouen 150 jar lanck, szunder jemandes ansprake, vnnd jegenwerdighenn noch also besitten, vnnd ock van allen meistern, van dem ersten an beth vppe dessen latesten, alle tid vormerth vnnd nicht vormynnert en is. Vnnd vnnsze erszame rath tor Narue des ock nicht en thostat, dat en van sulker gyffte edder vobuthinghe wes witlick is, ock van eren voruaren dar nywerlde van gehort en hebben, ock yn erer stad bock dar nicht van geschreuen en vyndenn. Kan her Johan Super dat myt

1) Dieses Gewässer bildet noch eben die Nordgrenze des Stadtgebiets.

2) sic.

3) Soll heissen: bruecken.

4) sic.

vnszer stad boke bewiszen, dat dit also dar ynne geschreuen stat, also he sick des beroppet, he sal des genethenn, vnnde kan he dat dar ock also nicht mede bewiszen, so hope ick, he sal vellich szyn vnnd ick sal szynér ansprake leddich vnnd losz syn. Ock en kan her Johann Super dat mit vnszer stad segel nicht nabringhenn, dat de vorbonomede her Arnth van Althona yenighe macht van vnszer stad gehat hebbe, dat he vnnsze guder vorgeuenn vnnd buthenn scholde. Ock, datsulue, dat vnse stad dar vor hebben solde, dat en is by deme slote gebleuenn vnnd is noch by deme slote. Vnnde also vns dan her Johan vorder anlangeth mith enen breue van Clawes Moren vorsegelt, wandages vnse borgher gewesen is, dar ynne bekennet, dat en Johan Peters, ock in tyden vnse borgher gewesen is, densuluen bouenscreuen acker mit enem hoyszlaghe affgekofft hebbe vor 150 marck Rig., vnnd en doch nicht allene to en horde, biszunder vnser gantzen gemenheit tohoret vnnd vnser stad veltmarkede is vnnd vnser stad vmme 10,000 marck nicht to kope en is. Vnnd hebbenn densuluen breff wol ouer vefftich jaren by sick vorhunschet vnnd vmme den acker in vefftich jaren nicht gesproken, edder vns dar vmme angelanget vnnd hebben den breff mit den twen andern breuen, also van hern (her) Arnde van Althona vnnd van meister Bruggenoye gegeuen, ouer hundred jaren lanck hemelick by sick beholden vnnd doth liggen lathenn vnnd vnns in hundred jaren nicht mede angelanget, se solen vortan doth vnnd vorschenen bliuen vnnd nicht schedelick syn.

Erszamen leuen hern, also dan de vorbonomede frouwe Elsebe mit Hinrick Omode vnnd Clawes Moren, Johan Peters, de her Johan Supers syner husfrouwenn grothevader is, ouer mennighen jaren in goth vorstoruen syn, vnnd her Johan nicht nabringhenn kan, dat wy van eren eruen edder van jemandes anders van erentweghen na doder hant bynnen jare vnnd daghe vmme desse gudere angelanget sint, also lubesch recht is, so sy wy hir nicht schuldich totoantwörden. Vnnd so denne noch de sulue acker mit den liggenden grunden vnnd vpstanden eruen vor vnser stad in lubeschem rechte belegen syn, vnnd lubesch recht denne bewiset, dat men vpstande erue vnnd liggende grunde vor dem sittenden stole des rades vorlathenn sal, dat stede hebben mach vnnd anders nergen, vnnd her Johan Super nicht bewisen kan, dat desse vpstande erue vnnd liggende grunde van der vorbonomeden frouwen Elseben edder van Clawes Moren edder van eren eruen edder van yemande vor vnszen sittende stole des rades vorlathen szyn, also lubesch recht, szo hope ick, dat ick en nicht schuldich en szy to antwörden vnnd szy ene doue claghe vnnd syner ansprake leddich vnnd losz to szynde. Vnde vorwar vns furder tuge, tuchschuttynge, ede, edes hant, ock therynge, geltspildinghe, vorszumenisse vnnd allent wes vns to lubeschem rechte noth vnnd behoff is vor vnszen ja vnd na vnsen ja, vnuorszumeth.

Vnnd alz vnns denne her Johan noch anlangeth vmme enen hoyslagk, an der Russchenn sziden belegghenn is, de doch by vnnsz

nicht en is, biszunder by deme grotfforsthen van Muszkow vnnnd Grothe Nougarden in gewere hebbende, dar en sy wy eme nicht schuldich totoantworden. Schelet eme wes darvp, de mach he darumme anlanghenn, dat en is vnns nicht entegen, ock en becommere wy vnnsz des nicht.

Summa:

Hir vp wy na vnsem ripen rade vnnnd besproke vor recht gewist affgesproken hebben aldus:

Her Johan Super, de radt kennet juwe breue, de gy hebben vppe dat gud, by macht; vnnnd her Johan tor Megede, de rath kennet juwer stad priuilegie ock by macht: hebben juwe voruaren wes van juwer marke vorbutet offte vorlathenn, des syt se mechtich gewesenn vnnnd drecht sick an juwe priuilegie nicht. Gy foren in juwem ordel, dat in veftich jaren nene ansprake to deme gude geschen sy, wes gy des an beyden szyden nabrynghenn¹⁾ vnnnd bewiszen konen, alz recht is, dar gat vmme alze recht ysz.

Welke vnnsze ghewiste vnnnd affgesprokene ordel her Johan tor Megede, fulmechtich procurator der stad Narue vorbonomet, bisprokt vnnnd vor juwe erszamen wiszheit geschulden. Desuluenn wy mit gantzer andacht deger fruntlikenn biddenn, sze dusse ordel entshedden vnnnd juwenn ripen radt vnnnd delinghe hir vp vnnnder juwer stadt secretum vorsegelt na older vnnnd guder gewanheynt wedderumme vns benalen willen. Dat vorschulden vnnnd vordenen wy vmme de ergedachte juwe erszame wiszheit, de wy gade zalichliken beuelen alleweghe gerne. Geschreuen vnder vnser stad secretum in vigilia assumptionis Marie gloriose anno etc. lxxx septimo.

1487
Aug. 14.

Borghermeistere vnnnd radtmanne
der stad Reuall.

1488
Apr. 10.

In dorso: Reuelsch ordel. Recepta 10 aprilis anno etc. lxxxviiij.

(Löpp järgmises numbris.)

Alphonse Aulard †.

23. oktoobril sel aastal lahkus elavate reast üks huvitavamaid ja suurejoonsemaid kujusid nüüdisaja ajaloouurijate peres, endine Sorbonne'i ülikooli Prantsuse revolutsiooni ajaloo professor Alphonse Aulard. See surm tuli teadusilmale küllaltki ootamatult, sest hoolimata oma kõrgest vanadusest osutas Aulard kuni käesoleva ajani suurt liikuvust ja vaimset erksust. Veel selle aasta augustis pidi ta rahvusvahelisel ajalooteadlaste kongressil Oslos esinema ettekandega patriotismi üle ajaloo õpetamises. Kuid viimasel ajal halvenema hakanud tervis takistas Aulard'i ette võtta reisi Norrasse ja paar kuud hiljemini saabus kurb teade ta surmast. Ei ole vist sel puhul üleliigne juhtida ka ajaloost huvitatud Eesti lugejaskonna tähelepanu selle väsimatu töötaja elule ja tema teeneterikkale tegevusele.

¹⁾ *Dahinter ausgestrichen*: vnnnd bringhen.

François Victor Alphonse Aulard sündis a. 1849 Kesk-Prantsusmaal Charente'i departemangus Montbron'is. Tema kasvamis- ja küpsemisaeg langeb läinud sajandi 60-daisele aastasele, ajajärku, mil Napoleon III cäsaristlik valitsemissüsteem hakkas juba oma alustes kõikumisele ja pragunema ja mil 1848. a. revolutsiooni järel mahasurutud radikaalsed voolud uuesti tõusid poliitilise elu näitelavale. Oli jõudnud üles kerkida uus energiaküllasem generatsioon, kellele olid võõrad 50-date aastate pettumused, kes igatses lüüa oma rusikamärgid ellu ja kes seepärast ei suutnud rahulduda Napoleon III poolt tehtavate tagasihoidlikkude mõõndustega, vaid nõudis põhjalikumate vahetuste vahetust sisepoliitilises süsteemis. Seda sugupõlve tiivustasid respublikanismi ja demokratismi loosungid, mis vahepeal olid kahvatunud, nüüd aga uuesti elustusid, leides tuge uutelt tilosoofilistelt suundadelt — positivismilt ja materialismilt. Säärasel vaimses õhkkonnas kujunes Aulard'ist tüübiline vabamõtleja — *libre-penseur* — ja poliitiline radikaal. „Meie usume“, nii võttis Aulard hiljemini, a. 1893, oma ilmavaatelised tõekspidamised kokku ¹⁾, „et inimeste saatus toimub neis endis ja nende endi kaudu (*en eux et par eux*), et nad on solidaarsed, et nad progresseeruvad; selle solidaaruse tunne, lootus sellele progressile, mis toimub inimkonnas tema enda kaudu, näib meile olevat, kui te kord räägite luulest ja usust, lõpmatult poeetilisem, lõpmatult religioosim kui kõik ekstrahumaansete dogmade imelood“. Oma Hippolyte Taine'i vastu sihitud töö eessõnas tunnustab Aulard, et Taine'i positivism olewat teda nooreseas eriti veedelnud: Taine kui üks vaba uurimise ja vaba mõtte juhte olewat temale tundunud olevat kõige modernim modernide hulgas ajal, mil ta kuulunud sümpatiseeriva aukartusega Taine'i loenguid *École des Beaux-Arts*'is ²⁾. Aulard'i poliitiliste vaadete kujunemist mõjutas omakord eriti 40-date aastate demokraat ja rahvaideoloog Jules Michelet, kelle „Prantsuse revolutsiooni ajalugu“ olnud talle nooreseas, nagu ta ise mainib, otsekui piiblik.

Omandanud kõrgema hariduse Pariisis *École Normale Supérieure*'is ja osa võtnud aastail 1870—71 Saksa-Prantsuse sõjast, pühendus Aulard kirjandusajaloole ja klassilisele filoloogiale. 1877. a. esitatud väitekirjas *De C. Asinii Pollionis vita et scriptis* käsitleb ta Rooma vabariigi lõpuaja riigimehe, kõnemehe ja luuletaja Asinius Pollio elu ning töid. Oma teises väitekirjas (samast aastast) *Essai sur les idées philosophiques et l'inspiration poétique de Léopardi* valgustab Aulard Itaalia luuletaja-pessimisti Giacomo Leopardi ilmavaadet ühenduses tema poeetilise loominguga. Kuid peagi kandusid Aulard'i huvid ikka enam Prantsuse revolutsiooni ajaloole.

¹⁾ Vt. Georges Weill, *Histoire de l'idée laïque en France au XIX-e siècle*, Pariis 1925, lk. 303 j.

²⁾ A. Aulard, *Taine historien de la révolution française*, Pariis 1907, lk. VI.

Samuti kui teised Prantsuse revolutsiooni väljapaistvamad uurijad olid sellele alale jõudnud mitmete muude harrastusalade viljelemise järel — näit. oli H. Taine alguses olnud filosoof, kunsti- ja kirjandusajaloolane, A. Sorel spetsialiseerunud rahvusvahelise õiguse alal, J. Jaurès kirjutanud filosoofilisi teoseid jne. — siirdus ka Aulard Suure Revolutsiooni ajaloole kirjandusloo ja klassilise filoloogia alalt. Filoloogiline koolitus osutus Aulard'ile mitmes suhtes õieti tähtsaks tema edaspidises töös ja võimaldas teda Prantsuse revolutsiooni ajaloo uurimisse üle kanda need valjud ajalooteadusliku kriitika võtted, mis olid juba annud väärtuslikke tagajärgi vana- ja keskaja uurimisel.

Aulard'i esimesis Prantsuse revolutsiooni ajalugu käsitlevais töis põimuvad ta puhasajaloolised harrastused veel tugevasti kirjandusajaloolistega või — üldisemalt öeldud — esteetilisestega. Nimelt on need tööd pühendatud ajaloo ja kirjandusloo piirimail asuvale probleemile ja käsitlevad kõnekunsti ning kõnemehe revolutsiooni ajastul: *Les orateurs de la Constituante* (1882), *Les orateurs de la Législative et de la Convention* (1885). Siin vaatleb Aulard üht revolutsiooni ajaloo eriküsimust, mis seni oli leidnud väga vähe tähelepanu. Revolutsiooni aja seadusiandvais kodades peetud kõned olid säilinud ainult mitmesuguseis mitteametilikes väljaandeis ja stenograafia puudumise tõttu pealegi õieti puudulikul kujul. Revolutsiooni juhtivais tegelasis oldi seni nähtud karme ja jõhkraid teonimesi, kes sündmuste keerises olid põrganud üksteisega teravasti kokku. Et nad selle kõrval sageli esinesid ka kõnekunsti nõudeid piinlikult arvestavate sõnataidureina, seda ei oldud enne Aulard'i peaaegu üldse nähtud: „*il faut un effort, une audace d'imagination pour prêter à ces hommes farouches les qualités des vrais orateurs*“, tunnustab Aulard ise oma teose alul. Siiski olevat prantslastes isegi kõige süngemal terrori silmapilkudel säilinud kirglik ilukõne harrastus, mida Aulard püüabki jälgida oma teoses. Ta näeb suurt vaeva kõnede õige teksti restitueerimisel võimalikult mitmekülgsete allikate põhjal, kasutades seejuures edukalt klassiliselt filoloogialt omandatud tekstikriitilisi meetode, ja selgitab iga kuulsama kõnemehe retoorilisi iseärasusi ning erivõtteid. Kuid Aulard ei piirdu ainult probleemi formaalse, esteetilise külje käsitlemisega, vaid püüab asetada iga uuritava kõnemehe mingisugusesse laiemasse raami: „asi ei seisa selles, et konstateerida — see on hästi, see on halvasti öeldud; on vaja selgitada fakte ja ideid, mis moodustavad kõnede sisu“. Selle nõude teostamisel muutub kirjandusloolane paratamatult ajaloolaseks. Ta iseloomustab tabavate joontega eri tegelasi ja poliitilisi rühmitusi, kirjeldab tolle aja parlamentlikke kombeid, parteide organisatsiooni ja struktuuri. Need väärtuslikud osad sellest uurimusest on Aulard hiljemini kokkuvõtetult üle kannud oma sünteetilisema teose „*Histoire politique de la révolution française*“ vastavaisse peatükkidesse.

Aulard'i uurimused revolutsioonija kõnemeeste üle töid talle tunnustatud nime selle ajajärgu käsitlejate hulgas. Teotsenud mitmel pool kesk-kooliõpetajana ja prantsuse kirjanduse professorina, m. s. Poitiers' ülikoolis, kutsuti ta a. 1886 Sorbonne'i ülikooli lugema erikursust Prantsuse revolutsiooni üle, mis otstarbeks Pariisi munitsipaliteet oli määranud vastavad summad. Oma sel puhul peetud esiloengus selgitas Aulard lähemalt oma üldvaateid Suure Revolutsiooni suhtes, nähes selles revolutsioonis Prantsuse ajaloo tähtsaimat sõlmpunkti: revolutsioon ei olevat alanud 1789. ega lõppenud 1815. aastal; kõik eelmine valmistanud teda ette ja ennustanud teda; ta elavat edasi nii faktide ilmas kui ka prantslaste südameis; et temast aru saada, on vaja teda armastada (*pour la comprendre, il faut l'aimer*). Revolutsioon olevat vabastanud inimkonna ja teaduse; seepärast nimetab Aulard end tema tänulikuks pojaks, kes ta vastu aukartust tundvat. Kui 1891. a. Sorbonne'is rajati eriline revolutsiooni ajaloo professor, valiti sellele Aulard, kes püsis sel kohal kuni a. 1923.

Alles Pariisi asumise järel võis Aulard pühendada oma jõu täiel määral revolutsiooni ajaloo uurimisele. Ühenduses selle suure ajaloolise sündmuse 100-aastase juubeli eeltöödega oli Prantsusmaal just 80-dail aastail tekkinud suurem ja elavam huvi revolutsiooni ajajärgu vastu. 1881. a. oli asutatud eriajakiri „*La révolution française*“, mis 1889. a. laiendas veidi oma programmi, otsustades tähelepanu pühendada üldse Prantsusmaa uuemale ajaloole, niivõrra kui see seotud Suure Revolutsiooniga. Samal ajal (a. 1888) kutsuti ellu ka eriline teaduslik ühing revolutsiooni uurimiseks: „*La société de l'histoire de la révolution française*“. Ühing seadis enda sihiks edendada Prantsuse revolutsiooni uurimist teaduslikus vaimus, avaldada sellelt alalt allikaid ja kaasa aidata revolutsiooni ajaloo populariseerimisele. Aulard oli ühingu büroo esimeseks sekretäriks, kellena ta esitas märtsis 1890 tähelepanuväärt aruande ühingu üldkoosolekule, püüdes täpsamalt ära määrata ühingu tegevuse iseloomu. Aruandes rõhutab ta tugevasti ühingu puhtteaduslikke ülesandeid. „Meile näis, et on juba amugi aeg lakata vaatamast revolutsiooni ajaloole, kui materjalile pamflettide jaoks, ja hakata kasutama selle ajaloo suhtes neidsamu ajaloolise kriitika võtteid, mida kasutatakse kaugemate ajajärgude uurimisel . . . Veel hiljuti parlamendis ja ajakirjanduses esinesid kõnemehed ja kirjanikud, keda nimetati robespierristideks, dantonistideks, girondiinideks . . . Nüüd on see anakronism õnneks juba moest läinud ja oleks veider selle juurde tagasi pöörduda . . . Meie armastame revolutsiooni, me elame ta vaimust, kuid me soovime, et faktid antaks edasi õieti, ilma fantastilise austuseta, ürikute põhjal . . . Olles samal ajal nii parem kui ka pahempoolsete legendide vastased, asetasime me oma põhikirja etteotsa lause, et me soovime soodustada teaduslikkuse toomist revolutsiooni ajaloo uurimisse“. Valitud a.

1890 ühingu häälekandja, ajakirja „*La révolution française*“ peatoimetaja ja varsti ka ühingu enda esimeheks, mis ametis ta püsis aastakümneid, sai Aulard sellega keskseks kujukaks Prantsuse revolutsiooni teadusliku tunda- maõpi alal ja võis takistamatult anduda püstitatud ülesannete teostamisele.

Suurima takistuse revolutsiooni teaduspärase uurimise juures moodustas seni ürikmaterjali vähene kättesaadavus kriitiliselt teostatud ürikpubli- katsioonide puudumise tõttu. Seepärast osutus esimeseks aktuaalseks üles- andeks minna tagasi *ad fontes* ja üldsusele esitada võimalikult palju tea- dusliku täpsusega väljaantud ürikuid revolutsiooni tähtsamate nähtustekom- plekside kohta. Töötades suure innuga ja väsimata energiaga arhiives, õn- nestus Aulard'il aastakümnete jooksul avaldada terve seeria ürikkogusid, mis sisaldavad seni vähetuntud väärtuslikke materjale revolutsiooni ajaloost. Neist ürikkogudest on kahtlemata kõige olulisema tähtsusega Rahvapääste komitee ürikute kogu „*Recueil des actes du Comité de salut public*“, mille esimene köide ilmus revolutsiooni juubeliaastal 1889. See kogu pidi sisal- dama 25 köidet ja lõpule viidama 25 aasta jooksul. Töö kestel on ette- võtte siiski kasvanud ja paljude takistuste tõttu ei ole korda läinud üht köi- det aastas välja lasta. Kuni 1924. aastani oli sellest ilmunud 26 köidet, milledega aga töö siiski veel ei olnud lõpule viidud. Et Rahvapääste komi- tee oli revolutsioonilise valitsuse kesksamaks organiks, on selle aktide väl- jaandmine õieti suureks hõlbustuseks kõigile revolutsiooni poliitilise ajaloo uurijaile.

Teine Aulard'i redaktsioonil ilmunud ürikutekogu „*Recueil des docu- ments pour l'histoire du club des Jacobins à Paris*“, 6 köidet, 1889—1897, on pühendatud tähtsaima revolutsiooniaegse poliitilise organisatsiooni, jako- biinide klubi, ajalooie. Selle koostamisel tuli Aulard'il otsekoheste ürikma- terjali vähesuse tõttu õieti palju vaeva näha, et klubi ajaloo kuidagi rekonst- ruerida ajalehtede andmete, lendkirjades j. m. leiduva materjali põhjal. Suure usinusega igalt poolt kokkukorjatud materjal näitab ilmselt, kuidas see klubi, milles mõned ajaloolased olid näinud terve revolutsiooni aja kestvusel sama- ilmelisena püsinud organisatsiooni, oma poliitiliste vaadete arengus tõepoo- lest käis läbi mitmed faasid. Ka selgub siit, et klubi liikmed polnud mingi- sugused automaadid, kes liikunud ainult Rousseau poliitilise teooria vale- mite tõukel (nagu jällegi on arvatud), vaid elavad inimesed, kes muutusid, kasvasid ja küpsesid ühes ajaga. Järgmised Aulard'i toimetusel ilmunud allikkogud „*Paris pendant la réaction thermidorienne et sous la directoire, recueil des documents pour l'histoire de l'esprit public à Paris*“, 5 köidet, 1898—1902, ja „*Paris sous le Consulat*“, 2 köidet, 1903—1904, esitavad peaaesjalikult materjale Pariisi rahvastiku meeoleu ja siin domineeriva men- taalsuse kohta revolutsiooni mõõnaperioodil, kusjuures eriti ohtralt on kasu- tatud poliitiliste agentide aruandeid oma ülematele.

Ürikmaterjali väljaandmisega ei piirdunud kaugelki Aulard'i tegevus Prantsuse revolutsiooni teadusliku uurimise alal. Oma erakordset allikate-tundmist kasutas ta kõige pealt mitmesuguste eriküsimuste valgustamisel, parandades ja täiendades eelmiste uurijate pinnapealseid seisukohti ja vähe- sest materjali tundmisest johtuvaid väärväiteid. Ajakirjas „*La révolution française*“ ja mujal on ta avaldanud suure hulga väiksemaid eriuurimusi, milledes ta hävitas nii mitmedki revolutsiooni ajaloo alal tekkinud legendid. Kogutult ilmusid need uurimused Aulard'i lühemate tööde seerias „*Études et leçons sur la révolution française*“, mille esimene köide ilmus a. 1893, üheksas a. 1924. Näitena nende uurimuste kohta mainiksin 9. köites leiduvat huvitavat käsitlust „*Les théories de la violence et la révolution française*“. Selles näitab Aulard veenva loogikaga ja asjatundmisega, et Prantsuse revolutsiooni ajal küll esines palju vägivaldlaakte ja selle ühel ajajärgul tekkis diktatuuriline valitsusvorm, kuid „vägivald ei näi olevat rajanud midagi püsivat revolutsiooni ajal“ ja üldiselt olnud vägivald ja diktatuuri teooria võõras revolutsiooni vaimule ja selle juhtidele.

Aulard'i suuremaist uurimustest väärib kõige pealt tähelepanu teos „*Le culte de la raison et le culte de l'Être suprême (1793—1794)*“, Pariis 1892, kus ta algallikate — departementaal- ja munitsipaalarhiives leidu- vate ürikute, *Bibliothèque nationale*'i trükitoodete j. m. — põhjal annab huvitava üldpildi dekrüstianiseerimiskatseist revolutsiooni kõrgepingeperioodil, aastail 1793—1794. Mõistuse ja Kõrgema Olendi kultust olid eelmised uurijad käsitlenud väga puuduliku materjali põhjal, mõistes selle kui „revolutsioonilise deliiriumi ühe kõige rumalama aberratsiooni“ üle valju kohut ja eraldades selle neist reaalseist oludest, mis olid mõjutanud selle oma- pärase usulise ürituse. Seevastu rajab Aulard oma esituse mitmekülgsel algmaterjalile ja seob need kultused tihedalt aastail 1793—1794 valitse- nud üldise olukorraga. Nii jõuab ta otsusele, et dekrüstianisatsiooni püüded ei olevat olnud „*la violence faite à l'histoire et à la race*“, vaid mee- leitliku sõjalise seisundi paratamatu ja peamiselt poliitiline tagajärg. Mitte valgustatud filosoofia abstraktsed ideed ei tõuganud prantslasi väljaastumi- sele ristiusu dogmade vastu, nagu ennemini oldi väidetud, vaid esijoones asjaolu, et paljud vaimulikud ühinesid kontrrevolutsiooniga ja õhutasid revolutsiooni vastu harimatute masside usulisil kirgi. Mõte alustada võitlust kristliku kirikuga saanud populaarseks alles 1793. a. suvel, mil tuli või- delda ühel ajal Euroopa ja Vendée vastu. Et katoliku usk näis olevat revolutsioonivastase koalitsiooni hingeks ja senine kultus oli saanud takis- tuseks isamaa päästmisel, siis pööranud „aktiivsed patrioodid“ rahvuskaitse kriitilisil hetkeil senisele kirikule selja ja katsunud luua uued kultused, mis pidid olema kohasemaks rahvuskaitse vahendiks. Mõistuse ja Kõr- gema Olendi kultused olevat leidnud pooldajaid peamiselt aktiivse revo-

Jutsioonilise eliidi — rahvastiku harituma ja jõukama elemendi — ridades, kuna laiemad massid neid üritusi ei olevat mõistnud ja nende suhtes jäädud ükskõiksele või isegi vaenulikule seisukohale. Niipea kui väeliinil saavutatud võidud a. 1794 parandasid seisukorra, muutunud need rahvuskaitse abinõud ülearuseks; seepärast varisenud uued kultused nüüd kokku, ilma et nad oleks jätnud sügavamaid jälgi prantsuse rahva hinge. Mõistuse ja Kõrgema Olendi näol olevat esijoones kummardatud ja austatud isamaad. Kuid, äärmine hädaoht mõõdunud ja Prantsusmaa iseseisvus kindlustatud, kaotas erakordseis oludes pinguldunud ja intensiivunud patriootiline tunne oma usulise värvingu ja andis maad rahulikumale suhtumisele isamaa ideesse.

Laiemas raamis käsitleb Aulard revolutsiooni usulist ajalugu ühes hiljuti ilmunud ülevaatlikus töös „*Le christianisme et la révolution française*“, Pariis 1925, kus esitatakse harukordselt selge kokkuvõtte revolutsiooniaegsete usuliste vahekordade kohta. Siin näitab Aulard, et revolutsiooni-ajal üldse puudusid kultuuri ilmlikustamise püüded samuti kui vabariiklikud vooludki: „*en 1789 il n'y avait pas plus de laïcitateurs en France qu'il n'y avait de républicains*“ (op cit., lk. 34). Olevat ju Suur Revolutsioon sellega alanudki, et üks osa vaimulikke liitus absolutismivastase vooluga. Alles mitmete asjaolude mõjul halvenes hiljemini võidulepääsenud revolutsiooniliste kihtide ja katoliku usu vaimulikkude vahekord. Siis kujunes eriline revolutsiooniline religioon, mis hävitas vana usundi, siis tehti katse dekrustianiseerida Prantsusmaa ja maksma panna ilmlik kord — *un régime de laïcité*.

Oma eelmisis töis revolutsiooni-ajal usuelu kohta oli Aulard asunud arvamisel, et ettevõetud dekrustianisatsioonikatsed nurjunud peamiselt maa-rahva masside äravõitmatu kiindumuse tõttu katolitsismi: ta arvas ristiusu liig sügavasti juurdunud olevat prantslaste usulises teadvuses selleks, et erakordsete asjaolude tõukel toimunud kirikuvaenuline liikumine oleks võinud saavutada püsivamaid tulemusi. Oma viimases teoses on Aulard selles küsimuses jõudnud hoopis teistsugustele seisukohtadele. Ta tunnustab, et ta ennemini liig vähese allikmaterjali põhjal olevat rutanud langetama üldistava otsuse katolitsismi tugevuse kohta Prantsusmaal. Asjasse süvenedes ja põhjalikumalt allikatega tutvudes olnud ta aga otse üllatunud sel puhul, kui väikest vastupanu osutasid dekrustianiseerimisliikumisele needsamad Prantsuse talupojad, kes esimesil revolutsiooni-aastail energiliselt välja astusid Asutava Kogu ja Legiatiivi liig mõõduka agrariseadusandluse vastu: katoliku usu kaitsmisel ei olevat Prantsuse külades mõningate väiksemate rahutuste kõrval tekkinud kaugeltki nii tõsiseid mässe, nagu neid ohtralt esinenud vihatud feodaalõiguste vastu võitlemisel. Suuremas osas Prantsusmaast olevat talupojad üllatava ükskõiksusega pealt vaadanud, kui suleti

kirikud ja minema aeti preestrid. Külavaimulikke olevat maarahvas üldiselt siiski armastanud ja austanud, kuid mitte kui teatava usulise kultuse teenijaid, vaid kui ainsaid intelligentlikku kihti kuuluvaid isikuid, kes seisnud talupojele lähedal ja olnud neile nõu ning jõuga abiks mitmesuguste praktilisse ellu puutuvate küsimuste lahendamisel. Maarahva enamik olevat aastail 1793—1794 üldiselt võrdlemisi kergesti lasknud endalt võtta katoliku usu kultuse: see asjaolu tõendavat Aulard'i arvates, et ristiusul ei olevat olnud Prantsuse rahva laiades massides kuigi sügavaid juuri. Ka linnades ei olevat ei kodanlised ega proletaarlikud kihid pea üldse võidelnud dekrisianisatsiooni vastu. Hoolimata oma tähelepanelikest otsinguist ei olevat Aulard võinud märgata uute kultuste sisseseadmise puhul mingisugust suurt kaebekisa, mingit erilist hädaldamist, mingit üldist hoigamist (*gémissement général*) rahvastiku laiades kihtides. Kõigi nende asjaolude tõttu püstitab ta huvitava küsimuse: kas mitte sel juhul, kui dekrisianisatsioon oleks võinud takistamatult 1794. a. edasi kesta, katoliku usku ja üldse kristlust Prantsusmaal ei oleks ähvardanud tõsine surmahädaoht? Kuid ajalooteadusele osutub võimatuks lahendada see küsimus teaduspärasel kujul, sest teaduspärane ajaloo uurimine püsib konkreetseuse pinnal ja ei saa arvestada igasugu võimalikke juhtumusi, mis tõepoolest ei ole aset leidnud tõelikkuses.

Revolutsiooni sotsiaal- ja majandusajalooga on Aulard kaunis vähe tegelenud, leides, et seda ala allikate rohkuse ja vähese kättesaadavuse tõttu olevat hoopis raskem uurida kui poliitilist ja usulist arengut revolutsiooni ajal. Alles oma vanas eas pühendas ta teatavat tähelepanu revolutsiooni agrariseaduseandlusele ja avaldas a. 1919 Pariisis teose „*La révolution française et le régime féodal*“. Võrrelduna n. n. „*école russe*“ saavutustega (Lučitski, Kovalevski ja Karejevi tööd) ei paku Aulard siin kuigi palju uut. Ainult riigistatud maade feodaalkohustuste küsimuses esitab ta omapäraseid seisukohti, näidates, et riik revolutsiooni esimesil aastail olevat vaimulikelt ja emigrantideit-aadelmeestelt võõrandatud mail talupojelt suure valjusega nõudnud väljaostmata feodaalsete koormuste õiendamist ja olevat tänu oma võimuaparaadile saavutanud selles suhtes suuremaid tagajärgi kui eraisikud-senjöörid neil rahutuil ajal.

Revolutsiooni ajalugu käsitlevaist Aulard'i töist mainiksin veel H. Taine'i vastu sihitud poleemilist uurimust „*Taine, historien de la révolution française*“, Pariis 1907, millēs mõistetakse valju kohut selle sõjatseva konservatori revolutsioonikäsituse üle. Teos moodustab kokkuvõtte aastail 1905—1906 ja 1906—1907 Aulard'i poolt Sorbonne'is peetud loenguist ja püüab üksikasjalise analüüsi teel näidata, et H. Taine'i kuulus töö revolutsiooni kohta olevat „*presque inutile à l'histoire*“. Aulard võttis Taine'i töömeetodi kontrollimiseks ette vaevarikkad otsingud arhiives; ta tõestab, et Taine arhiive pealiskaudselt olevat kasutanud, haarates

sealt ainult seda, mis vastanud tema apriooriliselt loodud revolutsiooni-käsitusele. Juhusliku materjali põhjal tegevat Taine laiaulatuslikke üldistusi, kasutavat ilma tarviliku eelkriitikata kahtlase väärtusega allikaid, eriti revolutsioonisse vaenulikult suhtuvate isikute memuaare, ja noppivat neistki välja ainult andmeid, mis illustreerivad Suure Revolutsiooni eitavaid külgi — tapmisi, põletamisi, röövimisi ja igasuguseid teisi vägivald-akte. Ka refereerivat Taine pikalt tähtsusetuid fakte, möödudes vaikides tähtsaist. Nii ei arvestavat ta üldse seda negatiivset mõju, mida revolutsiooni käigule avaldanud ebanormaalsed sõjaolud aastail 1792—1794. Aulard võrdleb selles suhtes Taine'i isikuga, kes kirjeldades Pariisi piiramist Saksa vägede poolt aastail 1870—1871 üksikasjaliselt kõneleks sellest, kuidas inimesed Pariisis kolinud keldreisse, söönud koeri ja kasse, langenud sageli tänavail kahvatunult kõhuli jne., seejuures aga unustaks mainida, et vaenlased linna piirasid ja pommitasid ning et toiduaineist tunti äärmist puudust. Kokkuvõttes jõuab Aulard otsusele, et Taine'i uurimismeetod olewat olnud poolteaduslik ja tema objektiivsus näiline. Taine'i kriitikas tuleb Aulard'ile mitmes suhtes õigus anda, kuigi ta, nagu seda eriti näidanud A. Coch in¹⁾, oma kriitilises agaruses on sageli läinud liiga kaugele.

Ilmasõja ajal, aastail 1914—1916, käsitles Aulard oma ülikooli-loenguis tolle aja oludes aktuaalsena tunduvat probleemi — prantsuse patriootilise tunde arengut, ja avaldas hiljemini sel alal teose „*Le patriotisme français de la renaissance à la révolution*“, Pariis 1921. Ta püüab näidata, et prantsuse patriotismile olewat iseloomulik olnud mingi mõistus-pärane filosoofiline joon, mille tõttu see olnud tihedasti seotud vabaduse ideega ja kergesti muutunud „inimlikuks patriotismiks“ (*patriotisme humain*). Alles Suure Revolutsiooni esimesil aastail arenenud senine riigi- ja provintsipatriotism teadlikuks üldrahvuslikuks patriotismiks: 1790. a. muutunud Prantsuse kuningriik isamaaks (*le royaume de France est devenu une patrie*).

Aulard'i üldvaated Prantsuse revolutsioonile esinevad kõige süsteemaatilisel kujul tema peateoses „*Histoire politique de la révolution française*“, Pariis 1901. Et seda teost meie ajakirja veergudel juba lähemalt refereeritud²⁾, siis võime nii sellest teosest kui ka Aulard'i üldvaadete üksikasjalisemast käsitlemisest käesolevas vaikides mööduda.

Ürikute väljaandjana, üksikküsimuste meetoodilise uurijana, pinnatute legendide hävitajana ja revolutsiooni poliitilise ning usulise ajaloo süsteemaatilise käsitlejana on Aulard kannud palju teaduslikkuse vaimu paljude

¹⁾ Vt. tema „*La crise de l'histoire révolutionnaire. Taine et M. Aulard*“, Pariis 1908.

²⁾ Vt. „*Ajalooline Ajakiri*“ 1925, nr. 4, lk. 149—152.

Prantsuse revolutsiooni ajaloo komplitseeritud küsimuste käsitlemisse ja omab selles suhtes küll suuremaid teeneid kui ükski teine uurija. Kuid temagi annil olid teatavad piirid, milledest ta kunagi üle ei saanud. Ignoreerides teadlikult Suure Revolutsiooni sotsiaalmajanduslikku külge ei suutnud ta anda oma revolutsiooni-käsitusele küllaliselt soliidilise aluspinda: näit. jääb poliitiliste rühmituste (eriti girondiinide ja montagnardide) iseloomustus, tarviliku sotsiaalse analüüsi puududes, nagu õhku rippuma. Umbusklikult suhtudes revolutsiooni majandusajaloo uurimise võimalusse, pidi Aulard nägema, kuidas uus majanduslik uurijate-kool kasvas kõigi ta väidete kiuste tema poolt esindatud poliitilise koolkonna kõrval. Teatavaiks puudusiks osutuvad Aulard'i juures ka tema mõnede tööde liigne impersonalism, isikulise momendi ülearune alahindamine, ja sotsiaalpsühholoogilise analüüsi hõredus. Nii vajab Aulard'i elutöö korrektiive ja täiendusi teiselt orienteeritud uurijate poolt. Kuid sellisenagi on Aulard'i teaduslik pärandus äärmiselt väärtuslik lisa Prantsuse revolutsiooni uurimisele: Aulard on surnud, kuid tema töö jääb elama niikaua, kui üldse inimkonnas püsib huvi Prantsuse revolutsiooni sügavalt dramaatilise ajastu vastu.

P. Treiberg.

Varia.

Histoire grecque. Tome I: Dès origines aux guerres médiques, par Gustave Glotz, avec la collaboration de R. Cohen. I + XIX, 1 + 634 lk., Paris 1925.

Prantsuse silmapaistev ajaloolane, Sorbonne'i professor Gustave Glotz on asunud suure teadusliku ettevõtte teostamisele — prantsuskeelse üldajaloo väljaandmisele neljas osas: vanaaja, keskaja, uue ja kõige uuema aja ajalugu. Selles suures kavas jaguneb vana aeg omakord kolme ossa: Idamaade, Kreeka ja Rooma ajalugu. Esimene köide, millele siin tähelepanu juhitakse, on pühendatud Kreeka ajaloole, algetest kuni Persia sõdadeni (excl.)

Nagu meid instrueerib sissejuhatus, pole Kreeka ajaloo käsitlus, analoogiliselt teistele välja anda kavatsetavatele osadele, määratud vaid eriteadlastele: „see taotleb muu seas leida vastuvõttu haritud publiku poolt, . . . kes mõtiskleb ja tahab omandada teadmisi“. Sellele vastavalt on kujunenud prof. Glotz'i ja tema kaastööliste ülesande iseloom — tagasi võita säilinud detailide kaaosest üldpilte Euroopa ajaloolisest minevikust. Nagu sellest selgub, on siin tegu ühega neist suurtest sünteesidest, mida aegajalt vajavad vististi kõik teadused.

Praegu mainitud iseloomu poolest erineb prantslaste *Histoire générale* tunduvalt Cambridge'is inglaste poolt väljaantavast üldajaloost, mille üksikutele osadele vana ajaloo alalt on juhitud tähelepanu selle ajakirja veergudel. On kindel, et *Cambridge Ancient History*, olles kollektiivne töö, suudab pakkuda eriteadlasele üksikute küsimuste piirkonnas kõige paremini läbikaalutud ja -tõetatud seisukohti ja tulemusi. Kuid ka eriteadlane vajab ja peabki vajama kogu aine sünteetilist käsitlust, mille üksikute ajajärgude või küsimuste piirkonnas ta töötab. Käesoleval juhul tuleb säärase käsitluse ilmumist seda enam tervitada, et see on kirjutatud nii etteküündiva teadlase poolt nagu Glotz, kes oma väga mitmekesiseid võimeid hiilgavalt on demonstreerinud paljude uurimustega Kreeka majandusajaloo, õiguse, arkeoloogia ja muudelt aladelt.

Glotzi teose positiivseks omaduseks on kõige pealt see, et autor hästi oskab näha olulisi probleeme ja neid käsitleda suure kindluse ja täpsusega. Kogu tema esi-

tus on väga loogiliselt disponeeritud ning esituse stiil vastab kõigiti käsitletava aine iseloomule, kiskudes kaasa lugejat ja hoides temas alal huvi kuni lõpuni. Autori eesmärgiks on seejuures anda kõikkülgset käsitlust. „Pole kahtlust“, ütleb ta, „et me kuulatleme samuti kirjandust ja kunsti, kuid ka sotsiaalset ja majanduslikku režiimi, eetikat ja filosoofiat ning viimati õigust, — ala, mis harilikult tähelepanemata jäätakse, kuid on siiski iga riikliku koondise kujukam väljendus“. Ning tuleb tähendada, et Glotz pole piirdunud nii laiaulatusliku kava fikseerimisega, vaid on selle ka teostanud. Tema töö läbi oleme juurde võitnud hästi disponeeritud, suurejoonelise ja, seejuures, soliidse käsitluse Kreeka eelaegsest ja arkaalilistest ajaloost, — käsitluse, mida vististi kõigil, kes uurivad mainitud ajajärke, tuleb tulevikus kasutada oma uurimuste lähtelise alusena.

Teose esitusplaan olgu siin vaid lühidalt ära märgitud, Alguses leiame peatükis „*Bibliographie générale de l'histoire grecque*“ tarvilikud teated Kreeka ajaloo allikate ja käsitluste kohta, mida täiendavad edaspidi üksikute peatükkide eribibliograafiad. Järgneb (1. peat.) Kreeka maateaduslik käsitus, millele on juurde lisatud kaart; 2—4 peat. käsitlevad Kreeka eelaega; 5. peatükk, kolonisatsiooni ajajärk, näitab ilmselt, kuivõrra rippuv on siin käsimuse valgustamine arkeoloogilistest uurimistest; 6. peatükk „*Transformation de la Grèce du VIIIe au VIe siècle*“, võib-olla kõige suurepärasem osa Glotzi esituses, käsitleb Kreeka keskaja sotsiaalmajanduslikku ja poliitilist kriisi, aega, mil esimene kord Kreeka ajaloos näitelavale astuvad üksikud isikud, kelle tegevust on võimalik jälgida ja fikseerida, ning mis teiselt poolt on rikas sotsiaalmajanduslikkudele probleemidelt (maaproletariaat, kaubanduse edusammud, mere-sõidud, tööstus, raha tarvituselevõtt, seisuste vahed, timokraatia, plutokraatia, demokraatia kujunemine, seaduseandlus, türannivalitsus, rahvusvahelised suhted); 7. peatükk „*La Grèce orientale avant la conquête perse*“ — Lütüdia ja Joonia käsitus; 8. peatükk „*La Grèce propre jusqu' à la fin du VIe siècle*“ (iseäranis hästi on valgustatud Korintose tõuseng Bakchiaadide ja Kypseliidide ajal); 9. peatükk „*Sparte jusqu' aux guerres médiques*“ (väga jõurikas ülevaade Spartast kui konservatiivsest riigist *par excellence*); 10. ja 11. peat. käsitlevad Ateena ajalugu kuni VI sajandi lõpuni — leheküljed, mis tunnustavad Glotzi meetodikindlust ja haruldast eruditsiooni; 12.—14. peat. annavad ülevaate kreeka usundi, vaimlise elu ja kunsti arengust kuni VI s. lõpuni. Lõpupeatükk „*La Grèce à la fin du VIe siècle*“ kriipsutab alla Kreekamaa arengu tähtsust kuni VI sajandi lõpuni ja tähistab ühtlasi need tegurid, mis pidid viima rahvuslikule ühinemisele eelseisva Persia hädaohu ajal.

Rahvusvaheline teaduslik kriitika, täites oma ülesannet, on juhtinud tähelepanu mõningatele üksikutele asjaoludele, mis Glotzi töö üksikuid tulemusi kõigutavad. Need üksikasjad, mida siin ei saa puudutada, ei vähenda aga mitte tema teose üldväärtust, nagu see ülalpool fikseeritud. Arvan seepärast, et iga ajalooõpetaja ja haritud inimene, kes tahab laiendada oma ajalooteadmiste horisonti ja end ilmavaateliselt arendada, võib seda teha heade tagajärgedega Glotzi Kreeka ajaloo soliidisel juhtimisel.

*

Suvel 1928 ilmunud Eesti Biograafilise Leksikoni III vihik (lk. 305—464, hind 4 kr.) sisaldab 301 artiklit (Martna — Seckendorf), neist 2 — esimene ja viimane — poolikud. Pikemaist artikleist ses vihus mainitagu: M. Martna, O. W. Masing, G. H. Merkel, M. Metsanurk, K. Mägi, J. Mändmets, G. Müller, Nikolai I ja II (388 ja 495 rida, sisaldavad nende keisrite aegse Eesti sündmustiku ülevaate), J. Oks, E. Oxenstierna, G. F. Parrot, K. Parts (praegune Riigikohtu esimees), J. R. Patkul, Peeter I, E. Peterson, K. R. Peterson, J. C. Petri, H. Piip, J. Pitka, W. v. Plettenberg, Th. Pool, J. Poska, H. Prants, J. Pärn, K. Päts (540 rida, pikemil seni leksikonis ilmunud artiklitest, esitab huvitavat materjali Eesti ühiskannaloo kohta käesoleva sajandi esimesil kümneil), H. Pöögelmann, H. Pöld, P. Pöld, H. Raudsepp, N. Reek, A. Rei, V. Reiman (421 r.), A. Reinvald, V. Ridala, A. Rodsjanko (Vene loode-armee tegevuse kirjeldus Eesti Vabadussõjas), R. Roht, J. H. Rosenplänter, J. Rossihnius, J. Rudbeckius, B. Russow, A. Saal, S. V. Šahovskoi, H. Samson (v. Himmelstierna), I. Schenkenberg, Th. Schiemann, C. Schirren, W. A. v. Schlippenbach, C. F. Schoulz. Leksikoni IV vihik on praegu trükkis; selle ilmumist on loota 1929. a. esimestel kuudel.

—s.

Kuukiri

Eesti Kirjandus

1928. aastal 22-ne aastakäik.

Aastas 12 numbrit, iga number 5—6 trükipoognat (80—96 lk.), piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja J. V. Veski.

Ajakirja sisu järele valvab toimikond, kuhu kuuluvad J. Aavik, A. R. Cederberg, M. J. Eisen, O. Loorits, J. Mark, J. Mägiste, E. Nurm, A. Saareste ja Fr. Tuglas.

Väljaandja Eesti Kirjanduse Selts.

Igas numbris pikemad kultuuriloolised kirjutised ja arvustused uuemate raamatute kohta.

Viimastel aastatel on kaastööd teinud: Mag. Joh. Aavik, prof. W. Anderson, mag. A. Anni, prof. A. R. Cederberg, prof. Stefan Csekey, K. Ehrmann, prof. M. J. Eisen, dots. Villem Ernits, Ed. Hubel, dr. med. E. Jannsen, A. Jürgenstein, prof. Lauri Kettunen, prof. Kaarle Krohn, Albert Kruus, A. Kruusberg, prof. Joh. Köpp, O. Liiv, dr. O. Loorits, dr. med. A. Lüüs, dr. I. Manninen, prof. Julius Mark, Karl Mihkla, mag. Julius Mägiste, D. Palgi, A. Palm, J. Pert, H. Prants, E. Päss, Arno Raag, V. Ridala, G. Saar, prof. A. Saareste, mag. Joh. Schwalbe, dots. H. Sepp, prof. E. N. Setälä, prof. O. Sild, M. Sillaots, R. Sirge, prof. Gustav Suits, K. E. Sööt, Ado Säärts, lektor J. V. Veski, lekt. Elemér Viranyi j. t.

»Eesti Kirjandus« on saanud vajalisemaks ajakirjaks igale koolile ja raamatukogule juba üksi sellepärast, et temas ilmub hinnata kaasandena Eesti raamatute üldnimestik 1924. a. alates. Üldnimestikus tuuakse kõige tarvilikumad teated kõigi Eesti riigi piirides ilmunud raamatute ning ajakirjade ja välismail ilmunud eesti raamatute kohta. Raamatukogu täiendamise uue kirjandusega on muutunud selle nimestiku järele üsna hõlpsaks.

»Eesti Kirjanduse« aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügilt täiesti otsas. Saada on veel aastakäike 1918—1924, à 3,60 kr. aastakäik (nahkköites 5,35 kr.) ja 1925—1927 à 5 kr. aastakäik (nahkköites 6,75 kr.). Üksikuid numbreid 1906. a. peale à 40 senti.

Tellimishind: 4 kr. aastas, 2 kr. poolaastas.

Üksikuid numbreid müügile ei lasta.

»Eesti Kirjanduse« tellimisi võtavad vastu postiasutised, raamatukauplused, Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed ja Eesti Kirjanduse Selts (Tartu, Lai t. 34).

Akadeemilise Ajaloo-Seltsi väljaanne

„AJALOOLINE AJAKIRI“

jatkab käesoleval aastal senisel kujul oma ilmumist. Ta seab enda ülesandeks tõlgendada meil ajaloolisi harrastusi, äratada huvi ajaloo, eeskätt meie rahva ajaloo vastu võimalikult laiemais ringkonnis väljaspool uurijate ja ajaloo õppijate kitsaid rühmi. Vastavate artiklite, ülevaadete ja arvustuste kaudu jälgib „Ajalooline Ajakiri“ nii kodumaa kui ka üldise ajaloo uurimise edusamme meil ja mujal.

Seni on „Ajaloolises Ajakirjas“ kirjutisi avaldanud: prof. W. Anderson, prof. P. Bauman, prof. J. Bergman (Rootsi), prof. A. R. Cederberg, O. Freymuth, O. Greiffenhagen, T. Holm (Rootsi), dr. P. Johansen, E. Kerem, R. Kleis, dr. Arvi Korhonen (Soome), H. Kruus, prof. J. Kõpp, E. Laid, L. Leesment, F. Leinbock, O. Liiv, L. Metslang, H. Moora, H. Mühlberg, Fr. Nineve, prof. H. Oldekop †, H. Ottenson, prof. A. Pridik, prof. K. Ramul, G. Rauch, H. Sepp, prof. O. Sild, prof. W. Süss, prof. A. M. Tallgren (Soome), dots. P. Treiberg, N. Treumuth, J. Vasar, K. Vilhelmson, dr. E. Virányi, dr. Fr. Westling † (Rootsi) ja prof. A. H. Wirkkunen † (Soome). Peale eelnimetatute on veel lahkesti kaastööd lubanud: G. Vihgrabs (Läti), prof. V. Voionmaa (Soome) j. t.

„Ajaloolise Ajakirja“ tellimishind: 2 kr. 40 s. aastas. Üksik number 70 senti, Kuulutuste lehekülj — 10 krooni, 1/2 lehekülje — 5 krooni jne.

Talitus asub: Tartu, K.-Ü. „Loodus“, Vana tän. 1. Tellimisi võtavad vastu ka kõik E. V. postiasutised.

Järgmine number ilmub detsembrikuus. 1922. aastakäigust on veel saada üksikuid numbreid — à 30 senti. Järgmisi aastakäike on veel saada, 1923 aastakäik — à 1 kr. 60 senti, 1924., 1925. ja 1926. aastakäik — à 2 krooni, 1927. aastakäik — à 2 kr. 40 senti.